

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**İSLAM ÜLKELERİNDE ULUSLARARASI İNSAN
HAKLARI HUKUKUNUN YÜRÜRLÜĞE
KONULMASI VE UYGULANMASI;
PROBLEMLER VE BEKLENTİLER**

Syed Muhammad Farrukh BUKHARI

2502160607

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Cüneyt YÜKSEL

İSTANBUL – 2021

ÖZ

**İSLAM ÜLKELERİNDE ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI
HUKUKUNUN YÜRÜRLÜĞE KONULMASI VE
UYGULANMASI; PROBLEMLER VE BEKLENTİLER**

SYED MUHAMMAD FARRUKH BUKHARI

Uluslararası İnsan Hakları Hukuku (UİHH), dünyanın hukuki, ekonomik, sosyal, kültürel ve diplomatik dinamiklerini önemli ölçüde değiştirdi. Birleşmiş Milletler (BM tarafından desteklenen insan hakları normlarına bağlı kalmak, uluslararası ilişkilerde medeni sayılmak için esastır. Birçok yerde BM, insan haklarına herhangi bir ayrıntı vermeden, soyut terimlerle açıkça atıfta bulunmaktadır. Bu eksiklik, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB), Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (MSHS), Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKS) ve diğer çeşitli uluslararası insan hakları belgelerinin, bu normatif yapının uygulanmasına ilişkin belirli özel araçlar ve mekanizmalarla birlikte benimsenmesiyle azaldı.

İslam devletlerinin neredeyse tamamı, BM destekli bu insan hakları sözleşmelerine taraftır. Ancak aynı zamanda bu devletler, sözleşmelerin çeşitli hükümlerine çekince koydukları için birbiriyle bağlantılı ve bölünmez bir bütün olan insan haklarıyla ilgili bu normların bir bütün olarak ve eksiksiz şekilde uygulanmasını neredeyse imkansız hale getirmişlerdir.

Gerçek şu ki, bu çok bilinen insan hakları normlarının yürürlüğe konulması diğerlerinin yanı sıra, BM ve uluslararası hukukun zayıflığını ve ayrıca UİHH sözleşmelerine taraf olan, özellikle de anayasalarında kendilerini İslam devleti olarak ilan eden Pakistan, İran ve Suud Arabistan gibi imzacı devletlerin ideolojilerindeki farklılıkları da içeren birçok faktör tarafından engellendi. Bu da, insan hakları normlarının İslam dünyasına Batı'da olduğu gibi nüfuz etmemiş olmasından kaynaklandı.

Bu devletlerin anayasaları, tüm kanunların İslam'ın temel emirlerine uyması gerektiğini açıkça belirtir. Bu devletler ayrıca, anayasal sistemlerine uymadığı için UIHH sözleşmelerinin çeşitli hükümlerine çekince koymuşlardır.

Öte yandan, BM antlaşma sisteminin UIHH'ye saygı duyulmasını ve uygulanmasını teşvik edecek kadar güçlü olmadığını görüyoruz. Örneğin, sözleşmeleri denetleyen BM komiteleri izleme organı olduklarından mahkemeler gibi hareket edemezler. Onların görüş ve yorumları mahkeme kararları gibi bağlayıcı değildir. BM Şartı ile tanınan, “devletlerin egemenliği” ve “uluslararası hukukta rıza ilkesi” gibi kavramlar, UIHH'nin insanlığa sunduğu normların gerçekleşmesine de engel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Medeni ve Siyasi Hakları Uluslararası Sözleşmesi, Uygulama, Komiteler, BM, Dilekçe, Bireysel Başvurusu, İletişim

ABSTRACT

The Enforcement & Implementation of International Human Rights Law in Islamic Countries; Problems and Prospects

SYED MUHAMMAD FARRUKH BUKHARI

International Human Rights Law has dramatically changed the legal, economic, social, cultural, and diplomatic dynamics of the world. Adhering to the UN's sponsored human rights norms is essential for being considered *civil* in the comity of nations. The UN Charter at several places expressly refers to human rights in abstract terms without furnishing any details about them. This flaw was subsided by the adoption of UDHR, ICCPR, ICESCR and various other International Human rights instruments together with certain special tools and mechanisms for the enforcement of that normative structure.

Almost all of the Islamic States are parties to these UN sponsored Human Rights Treaties, however, these have also put reservations on several provisions thereby rendering the application of these norms in its entirety and fullness in standstill and unachievable as it is asserted that human rights are interdependent, indivisible and interrelated.

As a matter of fact, the enforcement and implementation of these much-celebrated human rights norms have been marred by numerous factors which include inter-alia the weakness of the UN and international law itself as well as the differences in the ideologies of the signatory State parties to the International Human Rights Law treaties particularly the constitutionally declared Islamic States such as Pakistan, Iran, Saudi Arabia etc., due to which these norms have not been able to penetrate the Islamic world as they have in the west. The constitutions of these States explicitly state that all the laws are required to conform to the basic injunctions of Islam. These States have also reserved various provisions (normative as well as procedural) of the International Human Rights Law treaties on account of their being inconsistent with their constitutional frameworks.

On the other side we notice that the treaty system of the United Nations is not strong enough to induce respect and implementation of International Human Rights Law. For instance, the nature of the Committees being *monitory bodies* and their comments as *views* or *opinions* can not be an apt substitute of *a regular court system* and *the binding decisions which the courts* and not the *committees* render. The notions like sovereignty of the States which is acknowledged under the United Nations Charter and the principle of *consent* in international law are also an impediment in the actualization of the norms International Human Rights Law offers to humanity.

Research methodology for the research underhand is based on the principle of IRAAC i.e. (Issue, Rule, Application, Analysis, and Conclusion). This essentially involves the identification of the issue or issues involved, it then follows with the search for the finding of a relevant rule, principle, or law regarding that issue to be followed by the analysis of the issue in the light of the found rule, principle, or law. These three steps then help reaching and drawing an apt conclusion.

I intended to bifurcate the research into three chapters. The first chapter comprised of the evolution of International Human Rights Law and particularly emphasises the place of enforcement tools it offers for its actualization and realization. It also involves the discussion on how individuals have been made subjects and addressees of international law and been conferred substantive rights. The discussion extends and incorporate the analysis of the procedural mechanisms IHRL has to offer for the implementation of its substantive provisions together with its relevance for the benefit of individuals. The appraisal also takes into account the obligations of State Parties under the UN sponsored human rights law and a considerable mention as to what is the status and response of the Muslim world to that.

The second chapter provides the details on the dealings of Muslim world with IHRL. The countries are chosen carefully and purposively to the exclusion of secular republics from the Muslim world to remain as close to the relevancy and theme of discussion as possible. These include Pakistan, Iran and Saudi Arabia which are constitutionally declared Islamic states and wherein Islam plays (as they pretend) a role and regulates their cultural, social, economic, legal, and political fabric.

Third chapter is reserved for the critical assessment based on the first two Chapters and delves into detail with reference to the paradoxes the Muslim world generally and Islamic world particularly are encountering together with their reasons. It considers the issues and problems, which emanates when an Islamic state signs and ratifies a UN sponsored Human Rights Treaty, both at international as well as national arena. What are the consequences which emerge after the ratification and how do they reconcile the apparently discrepant systems of law with one another?

The discussion also involves the sources of law in Islam and how are they interpreted which have a direct bearing with reference to the understanding of the topic. Human Rights then are critically seen in the light of the multi-interpretive discourse of the basic sources of Islam and understood by various leading scholars of the time and its compatibility will be adjudged leading to the conclusion of this research project.

Key Words: Human Rights, Universal Declaration of Human Rights, International Convention on Civil and Political Rights, Enforcement, Committees, UN, Petition, Individual Complaint, Communication

ÖNSÖZ

“İslam Dünyasında Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanması; Sorunlar ve Beklentiler” başlıklı bu çalışma, sayın Yrd. Doç. Amjad Mehmood’un danışmanlığında, Pakistan Uluslararası İslamabad İslam Üniversitesi’nde tamamlanan, “Bireysel Başvuru Mekanizmasının Rolü ve Uygulanması: UIHH İçin Zor Bir Dava” başlıklı yüksek lisans tezimin bir devamıdır.

Sağlık durumları çok iyi olmayan anne ve babama, evliliğimizden bir ay sonra Pakistan’da bıraktığım eşime ve kendisinden çok uzaktayken bu dünyaya gelen tek çocuğumuza beş yıllık yokluğumu telafi etmek benim için mümkün değil. Ancak, saygın ve köklü bir tarihe sahip İstanbul Üniversitesi’nin son derece birikimli akademisyenleri gözetiminde doktora tezimi tamamlamak benim için gerçek bir başarıdır. Bu araştırma sırasında bana danışmanlık yaptıkları için sayın Prof. Dr. Cüneyt YÜKSEL, sayın Prof. Dr. Galip Engin ŞİMŞEK ve sayın Prof. Dr. Akif Emre ÖKTEM’e son derece minnettarım. Onların yardımı, rehberliği ve teşviki olmadan bu çalışmayı bitiremezdim. Sayın Prof. Dr. İbrahim KAYA ve sayın Prof. Dr. Bilgehan ÇETİNER’e de ihtiyaç duyduğumda verdikleri tüm destekleri, nezaketleri ve değerli tavsiyeleri için minnettarım.

Ayrıca, büyük bir ülkenin saygın bir yükseköğretim kurumunda bana bu olağanüstü fırsatı sağladığı için Türkiye Yüksek Öğretim Kurulu’na, Pakistan Yüksek Öğretim Komisyonu’na ve Azad Cammu ve Keşmir Üniversitesi’ne minnettarım. İstanbul Üniversitesi Rektörü sayın Prof. Dr. Mahmut AK’a ve Türkiye Yüksek Öğretim Kurulu üyesi sayın Prof. Dr. Rahmi ER’e, ihtiyaç duyduğum her zaman ve yurtdışı konaklama ve üniversite ile ilgili tüm ihtiyaçlarımı karşıladıkları için şükranlarımı sunuyorum. Türkiye’de yaklaşık beş yıl kalmak ve eğitim almak gerçekten hayatımın en iyi deneyim idi. Burada geçirdiğim zaman hayatımın geri kalanı için hoş anılar olarak her zaman beni mutlu edecektir. Ayrıca kardeşim ve mesektaşım Syed Murad Ali SHAH’a, yaklaşık beş yıllık bir süre boyunca bu programda birlikte geçirdiğimiz harika zaman için minnettarım.

İSTANBUL, 2021

SYED MUHAMMAD FARRUKH BUKHARI

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU KAPSAMINDA UYGULAMA MEKANİZMALARININ GELİŞTİRİLMESİ

1.1 GİRİŞ	5
1.2 BM ÖNCESİ İNSAN HAKLARI VE UYGULANMASI.....	6
1.3 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİNE ETKİLERİ / “BİREYLERİN” ULUSLARARASI ARENADA ÖZNE OLARAK KABUL EDİLMESİ	8
1.4 DEVLET EGEMENLİĞİ DOKTRİNİ.....	9
1.5 DEVLET EGEMENLİĞİ DOKTRİNİNİN AŞINMASI VE İNSAN HAKLARI NORMLARININ İÇ HUKUKA DÂHİL EDİLMESİ.....	10
1.6 UYGULAMA VE ULUSLARARASI HUKUK REJİMİ.....	12
1.7 BM ÖRGÜTÜ'NÜN KURULUŞU	13
1.8 İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ	14
1.9 YAKIN ZAMANDA KABUL EDİLEN UYGULANABİLİR İNSAN HAKLARININ KANUNLAŞTIRILMASI.....	15
1.10 BM UYGULAMA SİSTEMİ	16
1.10.1 BM Şartına Dayalı Uygulama	16
1.10.2 Yetki Yok Doktrini.....	17
1.10.3 Harekete Geçme Yetkisinin Başlangıcı.....	18
1.10.4 BM İnsan Hakları Sisteminin Revizyonu.....	20
1.11 ŞART'A DAYALI KORUMA VE GELİŞTİRME	22
1.11.1 Evrensel Periyodik İnceleme.....	22
1.11.1.1 İşleyiş ve Yöntemler	23
1.11.1.2 İnceleme Sonucu.....	24

1.11.1.3	İzleme	24
1.11.2	1235 Usulü	25
1.11.3	1503 Usulü	26
1.11.4	Konseyin Gizli Başvuru Usulü.....	28
1.11.5	Özel Usuller.....	31
1.11.5.1	Özel Usullerin Ortaya Çıkışı	31
1.11.5.2	Sınıflandırılmış Özel Usuller	32
1.11.5.3	Nitelik ve Kapsam	33
1.12	SÖZLEŞMELER KAPSAMINDA KORUMA VE GELİŞTİRME.....	34
1.12.1	Uluslararası Alanda Bireysel Başvuru Mekanizmasının Evrimi	36
1.12.1.1	Bireysel Başvuru Mekanizması İçin Kabul Edilebilirlik Koşulları .	41
1.12.1.2	Kabul Edildikten Sonraki Usul	42
1.12.1.3	Komite Bir Davayı Görmeye Karar Verdiğinde Ne Olur?.....	42
1.12.1.4	Bireysel Başvuru Usulünün Önemi.....	44
1.12.2	Devletler Arası Başvurular	46
1.12.3	Soruşturma Usulü	47
1.13	SONUÇ.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASINDAN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNA TEPKİLER

2.1	GİRİŞ	50
2.2	SORUMLULUKLARIN BELİRLENMESİ.....	51
2.3	İSLAM DÜNYASINDA ANAYASAL DİNAMİKLER	52
2.4	İSLAM DÜNYASINDA HUKUKUN VE ANAYASANIN DURUMU ...	54
2.4.1	Pakistan	54
2.4.1.1	Devletin ve Egemenliğin Niteliği	54
2.4.1.1.1	Hedefler Kararı	55
2.4.1.1.2	Parlamento Üyelerinde Aranan Nitelikler	56
2.4.1.1.3	Federal Şeriat Mahkemesi	56
2.4.1.1.4	İslami Hükümler	56
2.4.1.1.5	Sadakat Yemini.....	57

2.4.1.1.6	Müslümanın Tanımlanması	57
2.4.1.1.7	Temel Haklar	58
2.4.1.2	Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna Tepkiler	60
2.4.1.3	İnsan Hakları Komitesi ve Pakistan (MSHS, ESKS)	68
2.4.2	Suudi Arabistan.....	70
2.4.2.1	Devletin ve Egemenliğin Niteliği	72
2.4.2.1.1	Kur'an ve Sünnet Anayasası	72
2.4.2.1.2	Temel Haklar	72
2.4.2.1.3	İslam Ordusu.....	73
2.4.2.1.4	İslami Cezalar	73
2.4.2.1.5	İslam Yargısı.....	73
2.4.2.2	UIHH'ye Tepkiler.....	74
2.4.2.3	Bağlı Olunmayan Sözleşmeler	77
2.4.2.4	Suudi Arabistan ve Komiteler (KAÖS/İKS)	81
2.4.3	İran	84
2.4.3.1	Devletin ve Egemenliğin Niteliği	85
2.4.3.1.1	Tarih ve Felsefe Kaynakları.....	85
2.4.3.1.2	Hukukun Kaynağı.....	86
2.4.3.1.3	Fakih'in Liderliği.....	86
2.4.3.1.4	Teo-Demokrasi	86
2.4.3.1.5	Evrensel Müslüman Kardeşliği	87
2.4.3.1.6	Sınırlı Azınlıklar	87
2.4.3.1.7	Temel Haklar	87
2.4.3.1.8	İslam Ordusu.....	88
2.4.3.1.9	Değiştirilemez Hükümler.....	88
2.4.3.2	UIHH'ye Tepkiler.....	88
2.4.3.3	İnsan Hakları Komitesi ve İran.....	94
2.5	İSLAM İNSAN HAKLARI BELGELERİ	96
2.5.1	Arap İnsan Hakları Sözleşmesi	97
2.5.2	1981 Tarihli İslam İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.....	98
2.5.3	İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi	100

2.6	SONUÇ.....	104
-----	------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN UYGULANMASI: BİR PARADOKSLAR BİLMECESİ

3.1	GİRİŞ	106
3.2	İSLAM'DA HUKUK VE HAYAT KAVRAMI	107
3.3	ZORLU ALANLAR.....	111
3.3.1	Çocuk Hakları	111
3.3.2	Din Özgürlüğü	114
3.3.3	Kadın Hakları.....	115
3.3.4	<i>Hadd Cezaları</i>	119
3.3.5	Eşcinsel İlişkiler.....	121
3.4	YORUMA (TEFSİR) BAŞVURMA.....	123
3.4.1	Liberal Anlayış ve Yorum	124
3.4.2	Gelenekçi Yaklaşım ve Yorum.....	129
3.5	İSLAMDA İNSAN HAKLARI	135
3.5.1	Yaşam Hakkı	136
3.5.2	Eşitlik.....	138
3.5.3	Özel Alanlar.....	140
3.6	BM İÇİNDEKİ SORUNLAR.....	145
3.6.1	Serbest Rıza ve Uluslararası Hukukun Sınırlamaları	146
3.6.2	İnsan Hakları Komitelerinin Zayıf Yönleri	147
3.6.3	Komiteler Mahkeme Değildir.....	149
3.6.4	İnsan Hakları Normlarının Ulusallaştırılması.....	150
3.6.5	Bildirim Usulüne Bir Engel Olarak Devlet Egemenliği	153
3.6.6	Özellikli Devletlerin Kaygıları, Şüpheleri ve Endişeleri	154
3.6.7	Çekinceler; İnsan Hakları Uygulamasının Önünde Bir Engel.....	155
	SONUÇ.....	158
	BULGULAR VE ÖNERİLER	160
	BİBLİYOGRAFYA	167
	ÖZGEÇMİŞ.....	191

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo No. 1.1 Dokuz Temel insan hakları Sözleşmesi Kapsamında Bireysel Başvuru Mekanizması	39
Tablo No. 1.2 Devletler Arası Başvurular.....	46
Tablo No. 2.1 İnsan Hakları Sözleşmeleri Açısından Pakistan'ın Durumu	65
Tablo No. 2.2 Uygulama Araçlarına Göre Pakistan'ın Durumu (BBM/Soruşturma)66	
Tablo No. 2.3 Suudi Arabistan'ın insan hakları Sözleşmeleri Açısından Statüsü	79
Tablo No. 2.4 Uygulama Araçları Açısından Suudi Arabistan'ın Durumu (BBM/Soruşturma)	80
Tablo No. 2.5 İnsan hakları Sözleşmeleri Açısından İran'ın Durumu.....	91
Tablo No. 2.6 Uygulama Araçları Açısından İran'ın Durumu (BBM/Soruşturma) .	92

KISALTMALAR LİSTESİ

BB	: Bireysel Başvuru
BBM	: Bireysel Başvuru Mekanizması
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇHDS	: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
ESKS	: Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İHK	: İnsan Hakları Konseyi
İİKB	: İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKS	: İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme
İP	: İhtiyari Protokol
KAÖS	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme
KOMİSYON	: İnsan Hakları Komisyonu
GİHDS	: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme
MSHS	: Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UİHH	: Uluslararası İnsan Haklar Hukuku
ZKKS	: Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme

GİRİŞ

BM Şartı'nda insan haklarına beş farklı yerde atıf yapılmaktadır. Ancak bunların hiçbiri insan haklarının uygulanmasına özgü değildir.¹ BM Şartı'nda belirtildiği gibi BM'nin amaçlarından biri, üye devletlerin insan haklarının korunması ve teşvik edilmesidir.² BM, kuruluşundan kısa bir süre sonra Aralık 1948'de "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" (İHEB) başlıklı bir bildiri yayınladı. Bu, BM'nin insan hakları hükümlerini yürürlüğe koyma yolundaki ilk kararlı adımıdır.

Suudi Arabistan hariç, tüm Müslüman Dünyası (mevcut olan ve oy kullanan) Bildiriyi kabul etti.³

BM, niteliği gereği bağlayıcı olmadığı için İHEB ile yetinmeyerek, 1966'da Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSHS) ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni (ESKS) kabul etti. MSHS, medeni ve siyasi haklar içerirken, ESKS ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan oluşuyordu. Daha sonra BM, KAÖS⁴, İKS⁵, ÇHDS⁶ vb. gibi çeşitli konuları ele alan bir dizi sözleşmeyi kabul etti.

Yukarıda değinilen sözleşmelerin tümünde belirli hükümler ve bazı durumlarda *Bireysel Başvuru Mekanizması* (BBM) olarak da bilinen "başvuru hakkı" gibi, ilgili sözleşmelerin esas hükümlerinin uygulanabileceği araç ve usulleri sağlamaya yönelik tam yetkili protokoller bulunmaktadır. İlginçtir ki, tüm sözleşmeler İslam devletleri tarafından hem *onaylanmış* hem de bu sözleşmelere İslam'ın ilke ve emirlerine aykırı olduğu belirtilerek *çekince konulmuştur*. Bu alan, İslam'ın hükümlerinin, insan haklarının yürürlüğe konulmasında ve uygulanmasında nasıl engeller oluşturduğuna ilişkin olarak, ne UIHH'yı destekleyen ne de karşı çıkan bilim insanları tarafından kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Bununla birlikte, bu

¹ BM Şartı, Başlangıç metni ve madde 1, 13(1)(b), 55(c), 56.

² A.e., Başlangıç metni.

³ Anver M. Emon, Mark Ellis, Benjamin Glahn, **Islamic Law and International Human Rights Law**, OUP Oxford, 2012, s. 86.

⁴ 1979 tarihli, Kadınlara Karşı Her Türlü ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme.

⁵ 1984 tarihli, İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmesi.

⁶ 1989 tarihli, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.

alandaki çalışanlar, UİHH ilkelerinin İslam'ın ilkeleriyle uyumsuz oluşu nedeniyle UİHH'nin uygulanmamasının veya kötü uygulanmasının nedenlerine yer vermeyen çeşitli görüşlere sahiptir. Bu da Müslüman devletlerin lafzına ve ruhuna uygun hükümleri kendi ulusal yargı alanlarında yerine getirmesini zorlaştırmakta ve bu hükümlere çekince konulmasına neden olmaktadır.

Gelenekçiler olarak adlandırılabilir bazı bilim insanları, İslam'ın UİHH ile herhangi bir uyumluluk şansının varlığını kategorik olarak reddederler. Bu sistemlerden bahsederken, hem içeriklerinin hem de hedeflerinin İslam'la taban tabana zıt olduklarını ileri sürerler.⁷

Uzlaşmacılar olarak adlandırılabilir diğerleri ise, bir şekilde İslam ve UİHH'nin yakınlaşma noktalarına sahip olduğunu ortaya koymaya çalışırken farklı noktalarının da var olduğunu kabul etmektedirler.⁸ Bu grup, İslam hukuku ile UİHH'nin, UİHH lehine uzlaştırmaya çalışır.

Bir de gelenekçilere benzeyen, kendi içlerinde tutucu olan ve UİHH'nin tam olarak gerçekleştirilmesine engel olabilecek her ihtimali aşan bazı *liberaller* vardır. Bu grup, İslam'ın temel kaynaklarının mutlak niteliğini sorgulamayı ve bu kaynakları göz ardı etmeyi de kapsayan ve 1400 yıllık tarihi boyunca İslam literatüründe görülmemiş ve bu literatüre yabancı, salt akıl ve mantığı esas alan yorumlarla karşımıza çıkmaktadır.⁹

⁷ Syed Abul 'Ala Maudoodi, **Human Rights in Islam**, Islamic Publications Limited, 1976; Sayyid Abul A'la Mawdudi, **Islamic Civilization: Its Foundational Beliefs and Principles**, Kube Publishing Ltd, 2015; Yousaf Qaradawi, **Islam and Secularism**, Islamabad, Idara Tehqiqaat e Islami Press, 1981.

⁸ Imran Ahsan Nyazee, "Islamic Law and Human Rights", SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY, Social Science Research Network, Spring/Summer.2003, (Çevrimiçi) <https://papers.ssrn.com/abstract=2407010>, 21.07.2019; Imran Ahsan Khan Nyazee, **Theories of Islamic Law**, Adam Publishers & Distributors, 1996; Imran Ahsan Khan Nyazee, **Outlines of Islamic Jurisprudence**, Lulu.com, 1998; Muḥammad Ṭāhirulqādrī, **Peace Integration & Human Rights**, Minhaj-ul-Quran Publications, 2012; Jamshed Ahmed Hamid, **Human Rights in Islam and Contemporary International Law**, Islamabad, Sharia Academy, International Islamic University, 2011.

⁹ Naim, "The Interdependence of Religion, Secularism, and Human Rights"; Naim et al., *Islam and the Secular State*; An-naim and Deng, *Human Rights in Africa*; Na'im, *Toward an Islamic Reformation*; Na'im, Na'im, and An-Na'im, *Islamic Family Law in A Changing World*; Na and Na'im, *Islam and the Secular State*; Abiad, *Sharia, Muslim States and International Human Rights Treaty Obligations*; An-Na'im, "Why Should Muslims Abandon Jihad?"; An-Na'im, *Muslims and Global Justice*; An-Na'im, *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives*; An-Na'im and Baderin,

Durumun bir başka boyutu da Müslüman devletlerin BM'nin çeşitli sözleşmelerine taraf olmalarına karşın, İHEB'e cevaben çeşitli İslami insan hakları belgelerine ve Uluslararası Toplum tarafından İHEB'de yer alan ilkelere aykırı olduğu için sert bir şekilde eleştirilen 1990 tarihli İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi (İİKB) gibi diğer belgelere de taraf olmalarıdır.¹⁰

Etrafta dönen sert tartışmalara rağmen, Müslüman devletlerin kendi toplumlarının kültürel kalıplarından tamamen vaz geçme ve feragat etme pahasına olsa bile ulusal kanunlarını İHEB ve onun kardeş sözleşmelerinde yer alan evrensel insani değerlerle uyumlu hale getirmelerini gerektiren bu sözleşmelere taraf oldukları da bir gerçektir.¹¹

İronik olarak, aynı sözleşmeler din, kültür, düşünce ve vicdan hakları gibi hakları da tanımakta ve kabul etmektedirler.¹² Dolayısıyla, BM'nin desteklediği bu sözleşmelerin çeşitli hükümleri arasında ciddi bir çatışma ve tutarsızlık olduğu söylenebilir. Çünkü bir yerde bir hak verirlerken¹³; başka bir yerde hemen o hakkı geri alıyorlar.¹⁴

Tüm bunları göz önünde bulundurulduğunda araştırmanın amacı, ileriye doğru bir yol bulmak için tüm bu karmaşık ve iç içe geçmiş konuları ele almaktır.

Bu çalışma aşağıdaki konuları kapsamaktadır:

- BM'nin desteklediği UIHH'nin uygulama yapısı nedir?
- UIHH ve İslam uyumlu mudur, değil midir?

Islam and Human Rights; An-Na'im and Henkin, "Islam and Human Rights"; Saeed, *Human Rights and Islam*; Saeed, "Rethinking 'Revelation' as a Precondition for Reinterpreting the Qur'an"; Saeed, *Interpreting the Qur'an*; Saeed, *The Qur'an*; Saeed, *Islamic Thought*; Saeed, *Reading the Qur'an in the Twenty-First Century*; Saeed, "Rethinking 'Revelation' as a Precondition for Reinterpreting the Qur'an"; Saeed, *Freedom of Religion, Apostasy and Islam*; Akbarzadeh and Saeed, *Islam and Political Legitimacy*.

¹⁰ Joint Statement by International Humanist and Ethical Union and the Association of World Citizens; "The Cairo Declaration and the Universality of Human Rights | International Humanist and Ethical Union", 31.10.2008, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20081031135736/http://www.iheu.org/node/3162>, 21.07.2019. Accessed at; <https://web.archive.org/web/20081031135736/http://www.iheu.org/node/3162>

¹¹ Bkz. İHEB ve KAÖS'un başlangıç metinleri.

¹² İHEB ve MSHS'nin ortak 1 ve 18. maddeleri, ESKS madde 15.

¹³ Bkz. MSHS, ESKS, İHEB'de yer alan kültürel veya dini haklar.

¹⁴ Örneğin, gerekirse kültürel kalıpların değiştirilmesini gerektiren KAÖS'un Önsözü.

- İslam UİHH'nin uygulanmasını engeller mi, engellemez mi?
- İslam'ın temel kaynaklarının niteliği ve kapsamı nedir?
- İslam'da hukuk kavramı nedir?
- Kur'an ve Sünnet'in yorumlanması için temel kurallar nelerdir?
- İslam'ın UİHH ile uyumluluğu hususunda BM'nin (antlaşma komiteleri) tutumu nasıldır?
- Batı, İslam'ın UİHH ile uyumluluğunu nasıl görüyor?
- İslam devletlerinin UİHH ile ilgili çekinceleri yerinde midir değil midir?

Bu ve diğer birçok ilginç soru, bir akademik araştırma için oldukça cazip konulardır. Çünkü bu boyut, bu alandaki mevcut modern söylemde görülebileceği gibi, henüz sürekli gelişme halindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU KAPSAMINDA UYGULAMA MEKANİZMALARININ GELİŞTİRİLMESİ

1.1 GİRİŞ

BM'nin kurulmasından sonra, UIHH büyük bir hızla gelişmektedir. BM Şartı'nda en az beş yer de insan haklarına atıfta yapılmaktadır. Gerçekten de BM Şartı'nın önsözüne göre, BM'nin amaçlarından biri, *“ekonomik, sosyal, kültürel veya insani nitelikteki uluslararası sorunların çözümünde uluslararası işbirliğini sağlamak ve ırk, cinsiyet, dil veya din farkı gözetmeksizin herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı teşvik etmektir.”*¹⁵ BM örgütü kurulduğu günden beri, belirtilen hedeflerine ulaşmak için birçok faaliyet yürütmektedir.

Bu konuda ilk adım İHEB'in kabul edilmesi olmuştur. İHEB'den sonra MSHS ve ESKS gelmiş, bu sözleşmelerin ardından BM tarafından çeşitli başka belgeler de kabul edilmiştir.

BM Şartı, temel insan haklarına ilişkin herhangi bir ifadeden yoksun olsa da, bu eksiklik insan hakları alanında önemli ölçüde bir dizi hak ilan eden İHEB tarafından aşılmıştır.¹⁶ Ancak İHEB, adından da anlaşılacağı gibi, imzacı devletler için bağlayıcı olmayan bir temenni beyanı olduğu için BM, bu deklarasyonda yer alan üstün ilkeleri güçlendirmek amacıyla sözleşmelerde veya sözleşmelere ek ihtiyari protokollerde bu

¹⁵ Bkz. BM Şartı'nın Önsöz metni.

¹⁶ Hal böyle olunca İHEB'in dünya çapında yaygınlaşması ve benimsenmesi nedeniyle uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası olacak düzeye geldiğine dair görüşler bulunmaktadır. Bkz, John Peters, Humphrey (23 May 1979). “The universal declaration of human rights, Its history, impact and juridical character”, Bertrand G. Ramcharan, **Human Rights: Thirty Years After the Universal Declaration : Commemorative Volume on the Occasion of the Thirtieth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights**, BRILL, 1979; Louis B. Sohn, “The Human Rights Law of the Charter”, **Texas International Law Journal**, C. 12, No: 2-3, 1977, s. 133. Myres S. McDougal, Harold D. Lasswell, Lung-Chu Chen, “Human Rights and World Public Order: A Framework for Policy-Oriented Inquiry”, **American Journal of International Law**, C. 63, No: 2, 1969, s. 237-269. Anthony A. D'Amato, **International Law: Process and Prospect**, Transnational Publishers, 1995.

hakların gerçekleştirileceği araçları sağlayamaya yönelik bir dizi uluslararası bağlayıcı sözleşmeyi kabul etmiştir.

Bu bölümde, özellikle BM'nin bu hukuku alanda uygulamak için hangi araçları ve mekanizmaları sağladığına özel vurgu yapılarak, modern UIHH'nin doğuş ve gelişim süreci incelenecektir. Bölümde BM çatısı altındaki insan hakları rejiminin dinamiklerini anlamamıza yardımcı olması bakımından BM'nin mevcut insan hakları uygulama mekanizmaları tartışılacaktır. Bu tartışmayı daha sonra BM destekli insan hakları rejimine İslam dünyasının tepkisi izleyecektir.

1.2 BM ÖNCESİ İNSAN HAKLARI VE UYGULANMASI

Modern insan hakları hukukunun ve uygulama mekanizmalarının gelişimi, köklerini İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bulurken, bundan önce farklı devletler ve kuruluşlar tarafından bu yönde çeşitli çabalar gösterilmiş ve insan hakları şu ya da bu şekilde tarih boyunca mevcut olmuştur. Cenevre sözleşmeleri (1863/1949) ve 1899 ve 1907 Lahey sözleşmeleri ile birlikte, bunların ihtiyari protokollerinde yer alan hak ve ilkelere uygun olarak savaş zamanlarında yaralı ve hastaların iyileştirilmesi için kurulan ve türünün ilk örneği olan Uluslararası Kızılhaç Komitesi bu alanda önemli örneklerdir. Bununla birlikte, bu hakların uygulanması mütevazı bir çaba olup savaşan tarafların işbirliğine bağlıydı.

Bu yönde başka bir adım¹⁷ 10 Ocak 1920'de Birinci Dünya Savaşı'¹⁸ nın sonunda Birinci Dünya Savaşı gibi korkunç bir olayın bir daha gerçekleşmemesi amacıyla, savaşın büyük yıkımlarına tepki olarak Milletler Cemiyeti (MC) kurulmuştur. MC hükümetler arası örgüt olarak bu alanda ilk olmuş, uluslararası düzeyde insan haklarının korunması için temel oluşturmuştur. Bu örgütün kuruluşu, egemen devletlerin azınlıklar, köleler, çocuklar ve farklı kesimlerden savunmasız

¹⁷ Kitty Arambulo, "Drafting an Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Can an Ideal Become Reality Essay", **U.C. Davis Journal of International Law & Policy**, C. 2, No: 1, 1996, s. 111.

¹⁸ "Milestones: 1914–1920 - Office of the Historian", (24.12.2019), (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/league>, 24.12.2019.

bireylerle ilgili uluslararası yükümlülöklere saygı göstermelerini zorunlu kılan benzersiz bir adımdı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Avrupa haritası yeniden çizildiğinde MC, bu durum sebebiyle zulüm ve işkencelere maruz kalan azınlıkların korunması için önemli adımlar atarak, azınlıkların korunmasına yönelik en gelişmiş sistemi kurdu.

Çeşitli genel ve özel sözleşmeler imzalanmış ve zaman zaman, örneğin Yukarı Silezya¹⁹ ile ilgili sözleşmede ve Memel²⁰ topraklarına ilişkin sözleşmede azınlıkların korunması için tek taraflı bildirimlerde bulunulmuştur. Arnavutluk, Estonya, Finlandiya dâhil olmak üzere, farklı ölkeler azınlık haklarını koruma yükümlölüklerini kabul etmişlerdir. Daha sonra MC, kendi himayesinde yapılan sözleşmelerde verilen tüm taahhütlerin garantörü olduğunu ilan etti. Bu tür sözleşmelerin hemen hemen hepsinde, bu konuda belirtilen hakların garantörü olarak MC'ne atıfta bulunan bir "güvence maddesi" eklenmiştir.²¹

Bu tür sözleşmelerin birçoğundaki güvence maddelerinin metni aşağıdaki kelimelerle yazılmıştır: " ... yukarıdaki maddelerdeki hükümlerin, ırksal, dilsel veya dini azınlıklara mensup kişileri etkilediği sürece, uluslararası önemi haiz yükümlölükler oluşturduğunu ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınacağını kabul eder."²²

Sonuç olarak, MC himayesinde yapılan ilgili sözleşmelerine uygunluğun sağlanması için çeşitli mahkemeler kuruldu. Örneğin; 1928 yılında Yukarı Silezya Tahkim Mahkemesinde görölen Steiner ve Gross v. Polonya Devleti²³ davasında

¹⁹ 1922 tarihli, Yukarı Silezya'ya ilişkin Alman-Polonya Sözleşme.

²⁰ 1924 tarihli, Memel Bölgesine İlişkin Sözleşme (Klaipėda Sözleşmesi olarak da bilinir).

²¹ Peter Hilpold, "The League of Nations and the Protection of Minorities – Rediscovering a Great Experiment", SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY, Social Science Research Network, 05.08.2013, (Çevrimiçi) <https://papers.ssrn.com/abstract=2305920>, 24.12.2019.

²² İlgili devletleri aynı şekilde bağlayan anlaşmaların metni şu adreste bulunabilir: Société des Nations/League of Nations, Document C.L.110. 1927. I, Annex, Protection of Linguistic, Racial and Religious Minorities (Geneva: Société des Nations, 1927)

²³ 4 ILR 291

mahkeme, bireylerin yargılama amacıyla mahkemeler önünde kendi devletlerine karşı başvuruda bulunma hakkına sahip olduklarına karar verdi.²⁴

Bu, UIHH'nin gelişiminde kesinlikle büyük bir atılımdı. Çünkü uluslararası bir örgüt, o zamana kadar egemen devletlerin tek işlevi olarak kabul edilen insan haklarının denetiminde ilk kez rol üstlenmişti. Dahası, bu devletlerin yönetimlerinin, uluslararası düzeydeki belirli ilkelere göre, azınlık haklarıyla ilgilenmek zorunda bırakıldığı uluslararası düzeyde bir emsal teşkil etmiştir.²⁵ Korunan haklar arasında din özgürlüğü, dil kullanımı, din ve eğitim kurumlarının korunması hakkı vardı. Ayrıca, bireylerin vatandaşı oldukları devlete karşı herhangi bir uluslararası mahkemede bireysel haklarını aramalarını sağlayan bir başvuru usulü de başlatıldı.²⁶

Ne yazık ki MC, hedeflerini gerçekleştirme konusunda pek başarılı olamadı. Dünya çapında bir kez daha büyük insan hakları ihlallerine neden olan İkinci Dünya Savaşı patlak verdi.

1.3 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİNE ETKİLERİ / “BİREYLERİN” ULUSLARARASI ARENADA ÖZNE OLARAK KABUL EDİLMESİ

İkinci Dünya Savaşı'nın büyük yıkımını takiben dünya, UIHH'de eşsiz bir gelişmeye tanık oldu. Özünde *bireyin korunması* ilkesini kabul eden ve devletlerin vatandaşları üzerindeki geleneksel münhasır yargı yetkisini sınırlamayı amaçlayan yeni hukuki düzenler ortaya çıktı.²⁷ Kişisel haklar, gerek teorik hukuk anlamında

²⁴ Roland Portmann, **Legal Personality in International Law**, Cambridge University Press, 2010, s. 73.

²⁵ Howard B Calderwood, “Jewish Memory and the Human Right to Petition 1933-1953”, **The American Political Science Review**, C. 2, No: 27, 1993, s. 250.

²⁶ Nihal Jayawickrama, **The Judicial Application of Human Rights Law: National, Regional and International Jurisprudence**, Cambridge University Press, 2002, s. 130.

²⁷ Christian Tomuschat, **Human Rights: Between Idealism and Realism**, Oxford University Press, 2008, s. 22.

gerekse pratik anlamda devletlerin tek ve münhasır yetki alanından çıkarak uluslararası alanda çeşitli davalara konu oldu.²⁸

Bu gelişmeler sadece uluslararası değil, aynı zamanda bölgesel ve ulusal düzeyde de gerçekleşti.²⁹ Özellikle Nürnberg ve Tokyo'daki savaş suçlularını yargılamak için savaş mahkemelerinin kurulması gibi gelişmeler, yani insanlığın korunması için mekanizmalar geliştirilerek bu tür zulümlerin tekrarlanmasını durdurmak için çaba sarf edilmesi, uluslararası düzeyde bireylerin statüsünü tamamen değiştirdi. Mahkemeler, uluslararası hukukun sadece devletlerin devletlerle ilgili eylemlerini incelemediğini, *devletlere* bireylerle ilgili yükümlülükler de getirdiğini belirtti.³⁰ Böylece uluslararası hukuk, insan hakları lehine, esas konumdaki devlet egemenliği ilkesini göz ardı ederek ulusal yargılama sistemine dahil olmaya başladı.

1.4 DEVLET EGEMENLİĞİ DOKTRİNİ

UİHH'nin gelişmesinin ve özellikle uygulanmasının önündeki en büyük engel, uluslararası hukuk tarafından geleneksel olarak tanınan “devlet egemenliği” doktriniydi. Dolayısıyla devletler, vatandaşları üzerinde tam ve münhasır yetkiye sahipti. Dahası, bir devletin başka bir devletin iç işlerine müdahale etmesi de mümkün değildi. Bu nedenle her devlet vatandaşlarıyla istediği gibi muamele etmekte özgürdü. Devletlerin vatandaşları üzerindeki otoritesinde hiçbir kısıtlama yoktu. Bu doktrin bağlamında, uluslararası hukukun bir bireye kendi devletine karşı kullanılabilecek herhangi bir hak tanınması neredeyse düşünülemezdi.³¹

Bunun nedeni, uluslararası hukuk sisteminin *rızaya* dayanmasıdır.³² Devletler ancak bir taahhülle bağlı olmayı kabul ettikleri takdirde hukuki olarak bağlı olurlar.

²⁸ David P. Forsythe, “The UN and Human Rights at Fifty: An Incremental but Incomplete Revolution”, **Global Governance**, C. 1, No: 3, 1995, s. 219-318.

²⁹ Ian Brownlie, James Crawford, **Brownlie's Principles of Public International Law**, OUP Oxford, 2012, s. 564.

³⁰ Enabulele A. Bazuaye B, “Teachings on basic topics in Public International Law”, **AMBK Press**, 2014, s. 196.

³¹ Jayawickrama, **The Judicial Application of Human Rights Law**, s. 17.

³² Duncan B. Hollis, “Why State Consent Still Matters - Non-State Actors, Treaties, and the Changing Sources of International Law”, **Berkeley Journal of International Law**, C. 23, No: 1, 2005, s. 137-174.

Hukuki olarak bir şeye bağlı olduğumuzu söyleseler bile, hala uygulama mekanizmaları sorunu söz konusudur. Başta insan hakları normlarının ihlali olmak üzere, uluslararası hukuk ihlallerini nasıl cezalandırırız? Sonuçta, devletler yine uluslararası taahhütlerini ve yükümlülüklerini uluslararası insan hakları standartlarına ve ilkelerine uygun olarak yerine getirmek zorundadır.

Devletlerin uluslararası yükümlülüklerine saygı duymalarını ve bunlara uymalarını sağlamak için, tüm ulusal yasaların uyumlu olması gereken bir dizi üstün standart oluşturmak gerekiyordu.³³ Bu nedenle, modern biçimiyle UİHH'nin devlet egemenliğini sınırlamak amacıyla bilinçli olarak tasarlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü insan hakları hukuku, artık ulusal yasalarını ve hatta kültürel uygulamalarını değiştirmesini gerektirecek kadar devletlerin iç işlerine müdahale etmektedir. Bu, uluslararası kabul görmüş hak ve ilkelere uymalarını sağlamak içindir.³⁴

1.5 DEVLET EGEMENLİĞİ DOKTRİNİNİN AŞINMASI VE İNSAN HAKLARI NORMLARININ İÇ HUKUKA DÂHİL EDİLMESİ

Devlet egemenliği doktrini, uluslararası hukuka belirli insan hakları normlarının dâhil edilmesiyle, devletin kendi vatandaşlarına yaptığı muameleyle ölçülmeye, dolayısıyla da zaman içinde aşınmaya ve azalmaya başladı. Bu, on dokuzuncu yüzyılın başlarında başlayan yavaş bir süreçti. 1814 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile İngiliz ve Fransız hükümetleri köle ticaretini önlemek için işbirliği yapmayı kabul etti. Fransa ve Avusturya Orduları arasında Kuzey İtalya'daki Solferino Savaşı'nda işlenen vahşete tanık olan İsviçre vatandaşı Henry Dunant, yaralılara yardım etmek için 1859'da Uluslararası Komite'yi kurdu (daha sonra Uluslararası

³³ John P. Humphrey, **Human Rights & the United Nations: A Great Adventure**, Transnational Publishers, 1984, s. 301.

³⁴ Christine Min Wotipka, Kiyoteru Tsutsui, "Global Human Rights and State Sovereignty: State Ratification of International Human Rights Treaties, 1965-2001", **Sociological Forum**, C. 23, No: 4, 2008, s. 724-754.

Kızılhaç Komitesi olarak adlandırıldı). Onun çabaları sayesinde, 1864'te Cenevre'de, on altı Avrupa devletinin katılımıyla Savaş Alanındaki Ordularda Bulunan Yaralıların Durumlarının İyileştirilmesi Sözleşmesi'ni (Birinci Cenevre Sözleşmesi olarak da bilinir) kabul ettiği bir diplomatik konferans toplandı. Bu olaylar, sadece ülkelerin değil, aynı zamanda bireylerin de dünya toplumunun vicdanını harekete geçirme çabalarını, barış ve savaş zamanlarında insan haklarının korunması için adımlar atma yolunda olduğunu göstermektedir.

En önemlisi, daha önce de belirttiğim gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1919 yılında imzalanan barış antlaşmasının bir parçası olarak Avrupa haritası yeniden çizildiğinde, MC'nin yeni belirlenmiş sınırlar içinde yaşayan azınlıkların haklarının korunması için kendi garantörlüğünde, bireylerin haklarının korunması için en önemli adım atılmıştı. Özellikle 25 Eylül 1926'da, köleliği ve köleler ile ilgili uygulamaları önlemek amacıyla MC tarafından "Köle Ticaretini ve Köleliği Önleme Sözleşmesi" adı altında bir sözleşme kabul edildi. Sonuç olarak, devletlerin köle ticareti ile ilgili bu kötü uygulamalara izin vermemeleri zorunlu hale getirildi.

Bundan önce, 1919 yılında "uluslararası işçiler" in ve işçilerle ilgili diğer sorunların çözümünde çok yararlı olan ve 1930 tarihli Zorunlu İş Sözleşmesi, 1957 tarihli Zorunlu İş Sözleşmesinin kaldırılması, vb. gibi bir dizi sözleşmeyi kabul eden Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) kurulmuştu.³⁵

Bunlar, devlet egemenliği doktrininin azalmaya başladığı ve uluslararası toplumun en azından hükümetin kendi vatandaşlarına karşı tutumuyla ilgili endişelerini ifade etmeye başladığı alanlardan bazıları idi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nda devletlerin yıkıcı vahşetinden sonra, uluslararası hukukun bu konuda ne kadar yetersiz olduğu ortaya çıktı.³⁶

³⁵ 1919'da kurulan UÇÖ, şu anda dünya çapında "işgücü" standartlarını korumak için mücadele eden bir BM kuruluşudur.

³⁶ Jayawickrama, **The Judicial Application of Human Rights Law**, s. 20.

Uluslararası hukuk hala egemenliğe saygı duyuyor. Ancak bu devlet egemenliğinden ziyade halkın egemenliğidir. Eski kavramlara göre, uluslararası insan hakları iç egemenliğe tabi iken şimdi hiçbir saygın bilim insanı, insan hakları koşullarının esasen herhangi bir devletin iç yetkisi dahilinde olduğu ve dolayısıyla uluslararası hukuktan bağışık olduğu argümanını desteklemiyor. Uluslararası hukuk hala egemenliğe saygı duysa da bunun amacı, bir halkın, yöneticilerinin kimlikleri ve politikaları hakkındaki seçimlerini özgürce ifade etme ve etkileme konusunda süregelen kapasitesini güçlendirmektir.³⁷ Farrokh³⁸ Jhabvala'nın sözleriyle, “insan hakları” terimi temel olarak bir devleti ya da onun hükümeti ile kendi halkı arasındaki ilişkiyi tanımlar ve bunlarla ilgilidir. Bu, “yerli” olması bakımından rakipsiz bir ilişkidir.³⁹

Daha sonra, BM kurulduğunda, daha iyi insan hakları koşulları için devletleri işbirliği yoluyla aşamalı olarak ortak çalışmaya teşvik amacıyla bir dizi sözleşme sistemi oluşturmaya yönelik kapsamlı bir faaliyet yürüttü. Tarih gösteriyor ki, San Francisco'daki devletler, nihayetinde güya evrensel insan hakları adına egemen devletlerin iç işlerine müdahale etme yollarının zeminini oluşturmaya başladı.

1.6 UYGULAMA VE ULUSLARARASI HUKUK REJİMİ

UIHH'nin uygulanmasının çeşitli yönleri ve boyutları bulunmaktadır. Bu uygulama farklı seviyelerde gruplara ve alt gruplara ayrılabilir. Örneğin, BM'nin himayesi altında bulunan Şarta dayalı ve Sözleşmeye dayalı insan hakları uygulama mekanizmaları bulunmaktadır. Oysa dünyanın farklı bölgeleri de Arap, Afrika, Avrupa ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemleri gibi, insan haklarını koruma ve uygulama konusunda kendi bölgesel sistemlerini geliştirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Müslüman dünyasının uygulama bağlamında BM insan hakları

³⁷ W. Michael Reisman, “Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law”, **American Journal of International Law**, C. 84, No: 4, 1990, s. 869.

³⁸ Florida Uluslararası Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Profesörü, Miami, Amerika Birleşik Devletleri.

³⁹ Farrokh Jhabvala, “The Drafting of the Human Rights Provisions of the UN Charter”, **Netherlands International Law Review**, C. 44, No: 1, 1997, s. 7.

rejimine verdiği tepkiyi anlamak için, BM himayesinde insan haklarının uygulanmasına yönelik yapıyı ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekir. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde insan haklarının yeri, BM sistemi altında yürürlüğe konulması ve uygulanması ele alınacaktır.

1.7 BM ÖRGÜTÜ'NÜN KURULUŞU

1945'te San Francisco'da bir araya gelen elli ülkenin temsilcileri 26 Haziran 1945'te BM Kurucu Antlaşmasını (BM Şartı) imzaladı. BM resmi olarak ise Ekim 1945'te kuruldu.⁴⁰ BM Şartında beş farklı yerde insan haklarına atıfta bulunmaktadır. Ancak aşağıda da görüleceği gibi, bunların hiçbirisi insan haklarının uygulanmasına özgü değildir. Bu atıflara bakıldığında ilk olarak, BM'nin amaçlarını şu sözlerle açıklayan Şartın başlangıcında yapıldığı görülebilmektedir: *“Biz BM halkı, temel insan haklarına, insan onuruna ve değerine, kadın ve erkeklerin eşit haklarına olan inancımızı yeniden teyit ediyoruz.”*

İkincisi BM Şartı'nın 1. maddesinde yer almakta ve; *“ekonomik, sosyal, kültürel veya insani nitelikteki uluslararası sorunların çözümünde uluslararası işbirliğini sağlamak ve ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilmesi”*. BM'nin amaçlarından biri olarak öngörülmektedir.⁴¹

Üçüncü olarak, Şartın 13 (1) (b) maddesinde geçmekte ve BM Genel Kurulunun, *“ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapılmaksızın herkes için ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve sağlık alanlarında uluslararası işbirliğini geliştirmek, insan hakları ve temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak amacıyla çalışmalar başlatma ve tavsiyelerde bulunma sorumluluğundan”* bahsetmektedir.⁴²

⁴⁰ “History of the United Nations | United Nations”, (24.12.2019), (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/sections/history/history-united-nations/>, 24.12.2019.

⁴¹ BM Şartı, madde, 1.

⁴² A.e. madde 13(1) (b).

Dördüncü olarak, Şart'ın 55. maddesinde, halkların eşit haklara ve kendi kaderini tayin hakkına saygı temelinde, uluslar arasında barışçıl ve dostane ilişkiler için gerekli olan istikrar ve esenlik koşullarının yaratılması amacıyla BM'nin şunları teşvik etmesine izin verir: Irk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapılmaksızın herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere evrensel saygı gösterilmesi ve bunlara uyulması.⁴³

Şart'ın 56. maddesi, yukarıda belirtilen hükmü daha da güçlendirmektedir: *“tüm üyeler, 55. maddede belirtilen amaçlara ulaşmak için gerek birlikte gerekse ayrı ayrı, örgütle işbirliği içinde hareket etmeyi taahhüt ederler.”*⁴⁴

Bu hükümler büyük önem taşıyordu, ancak esas tartışma, üye devletler üzerinde, bu hükümlerin ihlali durumunda vatandaşlarının BM'ye erişim sağlaması konusunda bağlayıcı yükümlülükler yaratıp yaratmadığı konusu idi. Görünüşe göre, Şart'ın hükümleri sadece işbirliği yapmak için göstermelik bir talimat içeriyor ve devletleri sorumlu kılacak herhangi bir katı yükümlülük getirmiyor. Ayrıca, BM Şartı'nın hükümlerinde, bahsedilen hakların hangileri olduğu konusunda normatif bir düzenleme yer almamaktadır. Sadece insan haklarına saygı gösterilmesi ve bu saygının teşvik edilmesi gerektiğine işaret edilirken, bu hükümlerin hangi insan haklarına atıfta bulunduğu konusunda derin bir sessizlik vardır. Bu durum, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabul edilmesine zemin hazırlamıştır.

1.8 İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ

BM Genel Kurulu (BMGK) tarafından 10 Aralık 1948 tarihindeki üçüncü oturumda kabul edilen İHEB, tüm modern uluslararası insan hakları rejiminin temelini oluşturan tarihi bir belgedir.⁴⁵ Nihai hali kabul edilmesi için onaya sunulduğunda; 48 devlet lehte oy kullanırken, Suudi Arabistan Krallığı dahil olmak üzere, 8 devlet oy

⁴³ A.e., madde, 55 (c).

⁴⁴ A.e., madde, 56.

⁴⁵ BMGK Kararı, A/RES/3/217A

kullanmaktan kaçındı. Suudi Arabistan, Şeriat yasalarına aykırı olan beyannamenin bazı hükümlerine ciddi itirazlarda bulundu.⁴⁶

Detaylar ileride ele alınacak, ancak kendisini İslam devleti olarak ilan eden Pakistan, İran, Irak vb. devletler de dahil olmak üzere, birçok Müslüman devletin İHEB lehine oy kullandığını belirtmek ilginç olacaktır.⁴⁷

Ancak başlığından da anlaşılacağı gibi, bu bir “beyanname” idi, dolayısıyla yalnızca amaçsal bir değeri vardı. Bu nedenle, BM daha sonra İHEB’in ahlaki gerekçeli hükümlerini Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesine (MSHS) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesine (ESKS) dâhil ederek hukuki olarak bağlayıcı hale getirmek üzere bu iki sözleşmeyi kabul etti. Bu sözleşmeler, taraf devletleri en azından aynı çerçevede kurulan ilgili komiteler önünde hesap verebilir hale getirdi.

1.9 YAKIN ZAMANDA KABUL EDİLEN UYGULANABİLİR İNSAN HAKLARININ KANUNLAŞTIRILMASI

İHEB’in 1947-1948 yılları arasında hazırlandığı dönemde, uluslararası toplum BM’yi “insan hakları müzakereleri” nin sadece müzakeresiyle değil, bunların gerekli uygulama ve gerçekleştirme mekanizmalarıyla da ilişkili olan bir örgüt olarak gördü.⁴⁸ Modern insan hakları sözleşmelerinin geliştirilmesine ilişkin bir sonraki aşamada ele alınan bu konu, insan haklarını uygulanabilir hale getirdi. Bu gelişme hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde gerçekleşti. Bölgesel düzeyde, insan haklarına uyumun aşamalı olarak iyileştirilmesinin sistematik şekilde gözden geçirilmesi ve geliştirilmesine yönelik hükümler, sözleşmelerin bir parçası haline getirilirken,

⁴⁶ Suudi Arabistan’ın çekimser kalmasına, Beyanname’nin 18. maddesimadde (dinnini veya inancını değiştirme) ve 16. maddesi (eşit evlilik hakları) sebep olmuştur.

⁴⁷ Abiad, **Sharia, Muslim States and International Human Rights Treaty Obligations**, s. 60-65.

⁴⁸ Johannes Morsink, **The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent**, University of Pennsylvania Press, 2010.

uluslararası düzeyde, uygulama ve uyum konularını kapsayan ek protokoller yazılı hale getirilerek kabul edildi.⁴⁹

Aşağıda insan haklarının uygulanmasına ilişkin BM kurumlarına/organlarına ilişkin özet bir şema bulunmaktadır. Bu alanda en önemli uygulama aracı olan, Bireysel Başvuru Mekanizması'nın (BBM), BM'nin uygulama sistemi altında ne kadar yer işgal ettiği konusuna özellikle değinilecektir.

1.10 BM UYGULAMA SİSTEMİ

BM'nin iki tür uygulama sistemi / mekanizması vardır.

- a. BM Şartına dayalı kurumlar/organlar aracılığıyla uygulama.
- b. Sözleşmeye dayalı kurumlar aracılığıyla uygulama.

1.10.1 BM Şartına Dayalı Uygulama

Bu tür uygulamalar örneğin BMGK, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESK) ve İnsan Hakları Konseyi gibi BM'nin kendi oluşturduğu olan organlar ya da kurumlar aracılığıyla yapılır.⁵⁰ Bunlar ayrıca, BM'nin ana organları tarafından oluşturulan, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Alt Komisyon gibi yan organları da içerebilir. Nadir istisnalar dışında, BM Şartına dayalı organlar, bireyler yerine esas olarak devletlerle ilgilenir.⁵¹ Bu organlarda kararlar çoğunluk oyu ile

⁴⁹ Thomas R. Van Dervort, "International Law and Organization. An Introduction", **Verfassung in Recht und Übersee**, C. 32, No: 1, 1999, s. 97.

⁵⁰ İnsan Hakları Konseyi (2006), dünyadaki insan hakları durumlarını tartışmak üzere yılda bir kez toplantı yapan ve bu konularda tavsiyelerde bulunan 47 farklı ülkeden oluşan hükümetler arası bir organdır. BM bünyesinde görev yapmaktadır.

⁵¹ . Alt Komisyonun, başlangıçta İnsan Hakları Komisyonunun bir yan kuruluşuydu, ancak 2006 yılında İnsan Hakları Komisyonunun dağılmasının ardından, son oturumunda sunduğu Tavsiyeler üzerine bir Danışma Kuruluna dönüştü. Bkz. "UN 'Think Tank' Winds up by Proposing Expert Body to Advise Human Rights Council", **UN News**, 25.08.2006, (Çevrimiçi) <https://news.un.org/en/story/2006/08/190032-un-think-tank-winds-up-proposing-expert-body-advise-human-rights-council>, 24.12.2019.

alınmakta olup, büyük ölçüde Sivil Toplum Kuruluşlarından (STK) gelen bilgilere dayanır.⁵³

1.10.2 Yetki Yok Doktrini

Kurulduğu ilk günlerde, insan hakları ihlalleri hakkında küresel çapta binlerce haber ve başvuru gelmesine rağmen, BM İnsan Hakları Komisyonu (Komisyon) insan haklarının uygulanması ile ilgili herhangi bir yetkiden yoksundu.⁵⁴ Diğer taraftan, ESK, Komisyonun “insan hakları ile ilgili başvurular konusunda herhangi bir işlem yapma yetkisine sahip olmadığını”⁵⁵ belirten bir kararı kabul etmiş ve böylece Konsey, Komisyonun aldığı tutumu onaylamıştır. Arka planda büyük güçler, yani Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği (SSCB), BM’nin insan hakları normları üzerinde bir uygulama mekanizması ile donatılmasına karşı sürekli muhalefet etmekteydi. Çünkü böyle bir mekanizmanın BM Şartı’nın 2(7) maddesi uyarınca⁵⁶ *devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi ilkesi*’ne aykırı olduğunu düşünüyorlardı. ABD, uluslararası bir haklar beyannamesi’nin kabul edilmesinden sonra, BB sisteminin veya uygulama tedbirlerinin oluşturulmasından kaçınılması ve bunların ertelenmesi gerektiği görüşündeydi.⁵⁷

Daha sonra, 1958’de, ’bildirimleri temel insan haklarına saygı gösterilmesini ve bunlara uyulmasını teşvik etmek için, kendisine gelen bildirimleri daha planlı bir şekilde incelemeye yönelik bir usul oluşturmak amacıyla ESK’den, 75 (V) sayılı kararını yeniden gözden geçirmesne telebinde bulunmak isteyen Komisyon, bu sorun

⁵³ Barrister Zafarullah Khan, **Human Rights Theory and Practice**, Lahore, Pakistan Law House, 2007, s. 45.

⁵⁴ Jakob Th. Möller, “Petitioning the United Nations”, **Universal Human Rights**, C. 1, No: 4, 1979, s. 57-72.

⁵⁵ 27 Ocak - 10 Şubat 1947 tarihleri arasında Lake Success, New York’ta gerçekleştirilen Komisyon’un Birinci Toplantısı hakkında Ekonomik ve Sosyal Konsey’e sunulan rapor (document E/259), paragraf, 22.

⁵⁶ ESK, İnsan Hakları Komisyonunu, Lake Success, New York’ta düzenlenen 4. toplantının özet kaydı, 28 Ocak 1947 Salı. UN Doc. E/CN.4/SR.4, January 29, 1947; madde 2(7) BM Sözleşmesi, “Bu Şart’ta yer alan hiçbir şey, BM’ye esasen herhangi bir devletin iç yetki alanına giren meselelere müdahale etme yetkisi veremez...” der.

⁵⁷ Roger Normand, Sarah Zaidi, **Human Rights at the UN: The Political History of Universal Justice**, Indiana University Press, 2008, s. 169-171.

üzerinde çalışmak üzere ayrı bir komite oluşturdu.⁵⁸ Ancak, bunu yapmak için yeterli bir zaman olmadığı sonucuna varan komitenin bu anlayışını ESK de onayladı.⁵⁹

1.10.3 Harekete Geçme Yetkisinin Başlangıcı

Komisyonun “harekete geçme yetkisi yok” doktrini, 1965’te Orta Doğu, Asya ve Afrika’dan bir grup yeni bağımsız devletin, sömürgecilik ve ırkçılık ile ilgili insan hakları ihlallerine tepki göstermesi için BM’ye baskı yapmaya başladığında, azalma sürecine girdi.⁶⁰

Aynı yıl Haziran ayında, BM Dekolonizasyon Komitesi, Komisyona, Güney Afrika ve Güney Rodezya’nın Portekiz yönetiminde bulunan bölgelerinde gerçekleşen, insan hakları ihlalleri ile ilgili bireysel başvuruları inceleme çağrısı yaptı.⁶¹

Bunun sonucunda ESK, Komisyonun, “tüm ülkelerde insan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali *sorununu* önemli ve acil olarak incelemesini istedi”.⁶² Komisyon o zaman bu konuyu ele alma konusunda tamamen engellenmiş durumdaydı. Komisyonun tüm ülkelerdeki bu tür ihlalleri hangi araçlarla inceleyeceği konusunda da belirsizlik vardı.

Komisyon bu inceleyemeyi yapmak amacıyla 2 (XXII)⁶³ sayılı kararı kabul ederek ESK’ya, tüm ülkelerdeki insan hakları ihlalleriyle ilgilenmek için uygun ve

⁵⁸ Official records of the Economic and Social Council, 26th Session, Supplement no. 8 (E/3088)

⁵⁹ Ekonomik Ve Sosyal Konsey Kararı, 728 F (XXVIII) July 30, 1959

⁶⁰ Marc Limon, Power Hilary, “History of the United Nations Special Procedures Mechanism, Evolution and Reform”, 09.2014, n. A Report Published by Universal Rights Group, (Çevrimiçi) <https://www.universal-rights.org/urg-policy-reports/history-of-the-united-nations-special-procedures-mechanism-origins-evolution-and-reform/>, 24.12.2019.

⁶¹ Ingrid Nifosi, **The UN Special Procedures in the Field of Human Rights**, Intersentia nv, 2005, s. 12.

⁶² Ekonomik ve Sosyal Konsey’in 4 Mart 1966 tarihli Kararı. Karar no. 1102 (XL) (UN Doc. E/4176), p.6.

⁶³ BM İnsan Hakları Komisyonu’nun (Komisyon), özellikle sömürge ve diğer bağımlı ülke ve bölgelere atıfta bulunarak, tüm ülkelerde ırk ayrımcılığı ve ayrımcılık ve apartheid politikaları dahil, İnsan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali sorununa ilişkin kararı. Karar no. 2 (XXII).

elverişli araçlara ihtiyaç duyduğunu bildirdi. ESK, 1164 (XLI)⁶⁴ sayılı kararı ve Komisyonu, “BM’nin dünyanın her yerindeki insan hakları ihlallerini durdurma kapasitesini iyileştirmenin yöntem ve araçlarını acilen değerlendirmeye” davet eden 2144 A(XXI)⁶⁵ sayılı Genel Kurul kararı ile Komisyona görev üstlenme ve gerekeni yapma konusunda yetki verdi.

Sonuçta Komisyon daha sonra bu amaçla bir dizi karar aldı. Hemen ertesi yıl karar 2 (XXIII)⁶⁶ ve karar 7 (XXIII)’yi⁶⁷ kabul etti. Bu kararlar, ilk iki özel usul yetkisini belirledi. Bunlar, “Güney Afrika konusunda uzman bir çalışma grubu ve apartheid konusunda özel bir raportör” idi. Bu özel usul yetkisi belirlendikten sonra, Komisyon, “uygun bir insan hakları ihlali modeli ortaya koyan durumların incelenmesi ve soruşturulması” ile ilgili başka bir karar; Karar 8 (XXIII)’i kabul ederek ESK’den kendisine yetki vermesini talep etti.⁶⁸ Komisyon daha sonra ESK’den kendisine insan hakları ihlalleriyle ilgilenme yetkisi verilmesi için onay istediği 9 (XXIII) sayılı önemli bir kararı kabul etti. Bu aynı zamanda “insan hakları ihlalleriyle ilgilenmek için genel ve özel önlemler önerme ve kabul etme yetkisi”ni de içeriyordu. Komisyon ayrıca özel usuller belirleme kararının ihlal sonrası onayını da talep etti.⁶⁹

Bu talep ESK’nın yalnızca insan haklarının korunması ve uygulanması için genel bir mekanizma tasarlamakla kalmayıp, aynı zamanda gelecekte de insan

⁶⁴ Ekonomik ve Sosyal Konsey’in (ESK) Sömürge ve diğer bağımlı ülke ve bölgelere özellikle atıfta bulunarak, tüm ülkelerde ırk ayrımcılığı ve ayrımcılığı ve apartheid politikaları da dahil olmak üzere insan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali sorununa ilişkin 5 ağustos 1966 tarihli kararı. Karar no. 1164 (XLI).

⁶⁵ BMGK’nın, tüm ülkelerde, özellikle sömürge ve diğer bağımlı ülke ve bölgelere atıfta bulunarak, ırk ayrımcılığı ve ayrımcılığı ve apartheid politikaları da dahil olmak üzere İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin ihlali sorununa ilişkin 26 Ekim 1966 tarihli kararı. Karar no. 2144 A, (XXI).

⁶⁶ Komisyon’un 1967’de aldığı 2 (XXIII) nolu kararı. Karar ESK tarafından 1983 yılında 1983/79 sayılı kararla yenilenmiş ve 1983/135 sayılı ESK kararı ile onaylanmıştır.

⁶⁷ Komisyon’un, ırk ayrımcılığı ve apartheid ve ayrımcılık politikalarıyla etkin bir şekilde mücadele eylemine ilişkin 16 Mart 1967 tarih, 7(XXIII) sayılı kararı.

⁶⁸ Komisyon’un, uyumlu bir insan hakları ihlali örüntüsünü ortaya çıkaran durumların incelenmesi ve araştırılmasına ilişkin 16 Mart 1967 tarih, 8 (XXIII) sayılı kararı.

⁶⁹ Komisyonun, sömürge ve benzeri bağımlı ülke ve bölgelere özellikle atıfta bulunarak, tüm ülkelerde ırk ayrımcılığı ve ayrımcılığı ve apartheid politikaları dahil olmak üzere insan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali sorununa ilişkin 20 Şubat 1967 tarih, 9 (XXIII) sayılı kararı. Bkz., (İnsan Hakları Komisyonu: 23. oturum raporu, 20 Şubat-23 Mart 1967, UN Doc. E/CN.4/940, s.133, paragraf 403).

haklarının korunması için özel usullerin oluşturulmasına yönelik yasal bir temel sağlayan 1235 (XLII) sayılı kararı kabul etmesiyle sonuçlandığı için oldukça dikkat çekiciydi.

1.10.4 BM İnsan Hakları Sisteminin Revizyonu

1960'lardan itibaren, Şart'a dayalı herhangi bir yeni koruma ve uygulama aracının hayata geçirilmesi konusunda durgunluk yaşanırken başta MSHS, ESKS, KAÖS, İKS vb. nin benimsenmesi olmak üzere, BM'nin *sözleşme temelli insan hakları rejiminde* birçok gelişme yaşandı. Şart'a dayalı koruma ve uygulama mekanizmalarının işleyişinin tarihsel kökeninde, sistemi sürekli olarak değiştirme ve dünya genelinde insan haklarının etkin bir şekilde korunmasını engelleyen ve durduran eksiklikleri ve boşlukları ele alma ihtiyacı hissedilmişti.

Bu, BM Dünya Konferansı'nın yapıldığı 2005 yılına kadar gerçekleştirilemedi. Konferans ağırlıklı olarak kalkınma, güvenlik, insan hakları ve en önemlisi *BM'nin reformuna* odaklandı. Bu konferans "Dünya Konferansı Sonuç Belgesi" adı verilen bir belge ile sonuçlandı.⁷⁰ BM reformunda, atıf yapılan konular arasında, ağır insan hakları ihlallerinden zarar gören kitleleri koruma sorumluluğu sözleşmesi ve BM'nin dünya çapında insan haklarını geliştirme ve koruma kapasitesini güçlendirmek için *yeni bir İnsan Hakları Konseyi* ile donatma sözleşmesi de dahil olmak üzere, bazı önemli teşvikler de vardı.

Belge onaylanmak üzere BM'ye getirildi. BM, Zirvenin üzerinde anlaşma sağlanan sonuçlarını 60/1 sayılı bir kararla kabul etti.⁷¹ Kararda açıkça "tüm insan haklarından ve kalkınma hakkı da dahil olmak üzere medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan etkin şekilde yararlanmayı sağlamak amacıyla BM insan hakları mekanizmasını güçlendirme kararlılığı"na atıf yapılmıştır.⁷² Bu doğrultuda da BMGK,

⁷⁰ "At-a-Glance: UN World Summit", (14.09.2005), (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4245848.stm>, 24.12.2019.

⁷¹ A/RES/60/1, October 24, 2005

⁷² A.e., paragraf, 123.

3 Nisan 2006 tarihinde 60/251 sayılı kararı kabul etmiştir.⁷³ Karar, insan haklarının uygulanmasının gelişmesi yolunda önemli bir rol oynamış, “İnsan Hakları Komisyonu”nun yerine, Genel Kurulun bir yardımcı organı olarak İnsan Hakları Konseyi’ni (İHK) kurmuştur.

Karar özellikle Konseye çok önemli iki yetki verdi:

- Konsey, hiçbir ayırım gözetmeksizin, adil ve eşit bir şekilde, herkes için tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına evrensel saygıyı teşvik etmekten sorumlu olacak⁷⁴ ve.
- Konsey, ağır ve sistematik ihlaller de dahil olmak üzere insan hakları ihlalleri durumlarını ele alacak ve *buna yönelik tavsiyelerde bulunacaktır*.

Kararda ayrıca, Konseyin “her bir devletin insan haklarıyla ilgili yükümlülüklerinin ve taahhütlerinin yerine getirilmesine ilişkin objektif ve güvenilir bilgilere dayanarak, evrensel kapsamda ve tüm devletlere karşı eşit muameleyi sağlayacak tarzda *evrensel bir periyodik inceleme* yapacağı belirtildi.⁷⁵ İnsan haklarının korunması ve uygulanması için yeni doğan Şarta dayalı işleyiş yöntemlerini geliştirmek için bir yıllık bir süre verildi.

İnsan Hakları sisteminin genel olarak onarılması söz konusu olduğundan, Konsey’in ayrıca, İnsan Hakları Komisyonu’nun tüm yetkilerini, mekanizmalarını, işlevlerini ve sorumluluklarını gözden geçirmesi, gerektiğinde iyileştirmesi, rasyonelleştirmesi, özel usuller ve uzman tavsiyesi sistemi ve bir başvuru usulünü işletmeyi de sürdürmesi gerekiyordu.

Tüm bu önemli gelişmelerin perde arkasında Konsey, “*BM İnsan Hakları Konseyi’nin Kurumsal Yapısı*” başlıklı 5/1 sayılı kararı kabul etti. 1235 ve 1503 usulleri dışında, mevcut Şart’a dayalı insan hakları koruma ve uygulama mekanizmalarının temeli bu karara dayanmaktadır. Kısacası, BM’nin uygulama ve

⁷³ A/RES/60/251, April 3, 2006

⁷⁴ A.e., paragraf, 2.

⁷⁵ A.e., paragraf, 5 (3).

yaptırım mekanizmalarının gelişmesi, genişlemesi ve bu günkü halini alması oldukça uzun sürdü.

UIHH'nin uygulanmasına yönelik BM'nin günümüzdeki Şart tabanlı mekanizmaları esas olarak aşağıdakilerden oluşmaktadır:

- i) Evrensel Periyodik Gözden Geçirme
- ii) Başvuru Usulleri
 - a. 1235
 - b. 1503
 - c. 2007
- iii) Özel usuller (çalışma grupları / bağımsız uzmanlar / Raportörler vb.)

1.11 ŞART'A DAYALI KORUMA VE GELİŞTİRME

1.11.1 Evrensel Periyodik İnceleme

3 Nisan 2006 tarihinde 60/251 sayılı Genel Kurul Kararı ile uygulamaya konulan Evrensel Periyodik İnceleme (EPİ), BM İnsan Hakları Konseyi'nin bir mekanizmasıdır. Bu mekanizmanın ilginçliği, BM üyelerinin her birinin sivil, siyasal, ekonomik, kültürel vb. her türlü insan hakları için bu mekanizma altında incelemeler yapmasında yatmaktadır.⁷⁶

5/1, Sayılı Kararın Eki, Paragraf 4, ⁷⁷ EPİ'nin hedeflerini şöyle tanımlamaktadır:

- İncelenen ülkelerdeki insan hakları koşullarının iyileştirilmesi.
- Devletin yükümlülük ve taahhütlerinin yerine getirirken karşılaştığı zorlukların değerlendirilmesi.
- Devletin rızası ile kapasitesinin artırılması ve ilgili devlete teknik yardım sağlanması.

⁷⁶ 3 Nisan 2006 tarihli BMGK Kararı, A/RES/60/251.

⁷⁷ Ek İHK Kararı, A/HRC/RES/5/1.

- İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunması amacıyla yapılan işbirliğinin kapsamlı şekilde desteklenmesi.
- İnsan Hakları Komitesi ve BM'nin diğer insan hakları organları ile tam işbirliğinin ve katılımının teşvik edilmesi.
- İnsan Hakları Komitesi ve BM'nin diğer insan hakları organları ile tam işbirliğinin ve katılımının teşvik edilmesi.

İncelenen herhangi bir devletin değerlendirilmesi için kriterler veya standartlar, BM Şartı, İHEB ve BM tarafından kabul edilen tüm insan hakları belgeleridir. Ayrıca, incelenen devletin taraf olduğu insan hakları belgelerini de içerebilir. Ayrıca gönüllü teminat ve taahhütler de dikkate alınmaktadır.⁷⁸

1.11.1.1 İşleyiş ve Yöntemler

İnceleme, öncelikle devletlerin kendileri tarafından yapılan ve üretilen belgeler de dahil olmak üzere çeşitli kaynaklar aracılığıyla toplanan bilgiler üzerinden, örneğin, devlet raporları şeklinde yapılır. Buna ek olarak, inceleme sürecinde sözleşme organlarının raporlarında yer alan bilgiler, ilgili devletin gözlemleri ve yorumları da dahil olmak üzere, özel usullerde ve diğer ilgili resmi BM belgelerinde yer alan bilgilere erişilebilir ve bu belgeler dikkate alınabilir.⁷⁹

İnceleme, 47 üyeli tüm devletlerin Konsey Başkanı başkanlığında oluşturulan *bir çalışma grubunun* katılımıyla yürütülmektedir. İncelenen devletlere, inceleme sırasında hazır bulunmaları ve sürece dahil olmaları için gereken tüm imkanlar sağlanmaktadır.⁸⁰

⁷⁸ A.e., paragraf, 1.

⁷⁹ A.e., paragraf, 15.

⁸⁰ A.e., paragraf, 18.

1.11.1.2 İnceleme Sonucu

İnceleme tamamlandığında, inceleme sürecinin işleyişinin bir özetini, sonuçlarını, önerilerini ve incelenen devletin gönüllü taahhütlerini içeren bir rapor düzenlenir.⁸¹

1.11.1.3 İzleme

İnceleme kabul edildiğinde, devletin derhal İHK ile işbirliği yapması ve çalışma grubunun tüm tavsiyelerini yerine getirmesi beklenir.⁸² Sonraki yıl yapılan inceleme, önceki incelemenin öncelikli olarak uygulanmasına odaklanmaktadır.⁸³ Devletin rızası ile Uluslararası toplum, kapasite geliştirme veya teknik konularla ilgili sonuçların ve tavsiyelerin uygulanmasına yardımcı olabilir.⁸⁴

Tavsiyelere uyulmaması ve Çalışma Grubu tarafından önerilen önlemlerin dikkate alınmaması durumunda, İHK başka bir “mekanizmaya” başvurabilir. Ancak bunun ne tür bir “mekanizma” olduğu belirsizdir.⁸⁵

Bununla birlikte, İHK, 12 Nisan 2011’de, yapılan incelemenin devletlerin işbirliğine dayanması dolayısıyla, inceleme sonucunun öncelikle ilgili devlet tarafından uygulanması gerektiğini belirten 16/21⁸⁶ sayılı bir kararı kabul etti. Karara göre ayrıca, *“incelemenin uygulanmasına yönelik mali ve teknik destek, ulusal uygulama planlarında belirtildiği gibi, ulusal ihtiyaçları ve öncelikleri desteklemelidir”*.⁸⁷

EPI ile ilgili bir çalışma, bu usulün insan haklarının korunmasına yönelik katkı bir uygulama usulü olmadığını, bunun yerine BM’nin tüm üyelerinin uyumunun İHK tarafından kontrol edildiği ve EPI tarafından insan hakları ihlallerinin gerçekleştiğini tespit ettikleri devletlere ilişkin BM’ye sunulan tavsiyeler şeklinde sonuçlanan bir

⁸¹ A.e., paragraf, 27.

⁸² A.e., paragraf, 33.

⁸³ A.e., paragraf, 34.

⁸⁴ A.e., paragraf, 36.

⁸⁵ A.e., paragraf, 38.

⁸⁶ İHK Kararı, A/HRC/RES/16/21.

⁸⁷ A.e., paragraf, E (21)

mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, tavsiyelerin uygulanması için İHK ile işbirliği yapmak ya da bunların tümünü görmezden gelmek *egemen devletlerin* inisiyatifindedir.

1.11.2 1235 Usulü

1967’de BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESK) 1235 usulünü belirleyen bir kararı kabul etti.⁸⁸ Karar, öncelikli olarak ırkçılığı ve sömürgeciliği sistematik ve ağır insan hakları ihlalleri örnekleri olarak gösterse de, diğer görünür sistematik ve ağır ihlal örneklerini de içerecek şekilde geniş bir yorum alanı sağladığı için, Komisyon 1967’den beri görünüşte yetkilendirildiğinden çok daha fazlasını incelemiştir.

Yürürlükteki Paragraf 1, Komisyon’un, *tüm* ülkelerde ırk ayrımcılığı ve politikalarını [örnek ve öncelikli olarak içerebilecek] insan haklarının ve temel özgürlüklerin ihlali sorununun yıllık olarak ele alınmasına ilişkin kararını onaylamaktadır. Sonuç olarak, Komisyon, yekisi kapsamındaki düzinelerce ülkeyi inceleyip araştırarak kendi kaderini tayin haklarının ihlali, savaş suçları, yasa dışı kaybolmalar ve infazlar veya etnik temizlik ve soykırım gibi hükümetlerin kendi halklarına karşı şiddetli ihlalleri ile ilgili konuları ele almıştır.⁸⁹

Komisyon, kararın verdiği yetkiyi pratik olarak yerine getirmek için çalışma grupları oluşturdu. Raportörler, özel komiteler ve bağımsız uzmanlar atadı.⁹⁰ Bilginin incelenmesi ve değerlendirilmesinden sonra usul kapsamında benimsenen olağan yol, ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri örneklerine ısrarla dikkat çeken yıllık toplumsal müzakereler yapmaktır. Komisyon, yıllık müzakereler sırasında, insan

⁸⁸ ESK Kararı, 1235 (XLII), Ağustos 1967.

⁸⁹ Henning Boekle, “Western States, the UN Commission on Human Rights, and the 1235 Procedure: The Question of Bias Revisited Part A”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, C. 13, No: 4, 1995, s. 373.

⁹⁰ 13 Ağustos 1971’de, Alt Komisyonun, başvuru bildiriminin kabul edilebilirliği sorununu değerlendirmek için “geçici usulleri” belirleyen I (XXIV) kararını ve 16 Ağustos 1971’de Alt Komisyon’un, çalışma şeklini belirleyen 2 (XXIV) kararı kabul etmiştir. Ayrıca bkz. “komisyonun programı ve çalışma yöntemleri sorunu da dahil olmak üzere, devletlerin insan haklarına ilişkin olarak kabul ettikleri antlaşma yükümlülüklerinin ve bu konudaki mevcut uluslararası standartların uygulanması”, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Daha Fazla Geliştirilmesi”ne ilişkin, E/C.N.4/1994/42 sayılı Genel Sekreter Raporu.

hakları ihlallerini durdurmak ve yetkisini uygulamak amacıyla, gözetim altındaki ülkeyi rahatsız edebilecek tartışmalara başvurabilir. Bu olgu aynı zamanda *adlandırma* ve *utandırma* olarak da adlandırılır. Hükümet iddiaya ayrıntılı olarak yanıt vermeye de çağrılabilir.

Bu konuda daha katı seçenekler, hükümeti eleştiren ve özel önlemler almaya çağıran bir kararın kabul edilmesinden, kötüleşen durumu incelemek için özel bir Raportörün atanmasına ve Güvenlik Konseyi'ni bu konuyu ele almaya çağırmaya kadar uzanmaktadır.⁹¹

1.11.3 1503 Usulü

1235 usulü üzerine inşa edilen 1503 usulü, bireysel başvurular yerine ülkelerdeki koşulları incelemek üzere, 1970 yılında ESK kararı ile kabul edildi.⁹² 2000 yılında da revize edilip değiştirilen ESK'nın, dünya çapında güvenilir bir şekilde kanıtlanmış ağır ve sistematik insan hakları ihlallerine yönelik bireysel başvuruları içerecek şekilde yetki alanı genişletilmiştir.⁹³ Bu nedenle, dünyanın herhangi bir yerindeki ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri hakkında güvenilir bilgiye sahip herhangi bir ülkeden herhangi bir birey veya grup, bunu, incelenmek üzere Komisyon'un önüne getirebiliyordu.⁹⁴ İhlallere tanık olan STK'ların da Komisyon'a başvuruda bulunmalarına izin verilmiştir.

Kabul edilebilirlikten önce, başvurunun resmi olarak kabulü için aşağıdaki kriterleri karşılaması gerekiyordu: Başvuru;

- Makul bir süre içinde yapılmalıdır.

⁹¹ Khan, **Human Rights Theory and Practice**, s. 48-49.

⁹² A.e.

⁹³ ESKS'nin 16 Haziran 2000 tarih, E/RES/2000/3 sayılı kararı.

⁹⁴ Bununla birlikte, bu usulün MSHS veya diğer sözleşmeye dayalı başvuru usullerinden farklı olduğunu belirtmek önemlidir. Çünkü sözleşmeye dayalı başvurulara ilişkin incelemeler, çoğu zaman kişi haklarına yönelik ihlaller söz konusu olduğunda yapılırken, bu usul ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda işletilmektedir. Bkz. İnsan Hakları Komisyonunu, Mevcut BM'in Analizi insan hakları ihlalleri ile ilgili iletişim ile ilgili usuller. UN Doc. E/CN.4/1317, 8 February 1979. Rapor, Genel Sekreter tarafından hazırlanmış ve Komisyon'un Kararı 16 uyarınca sunulmuştur. (XXXIV).

- İç hukuk yolları tüketilmiş olmalıdır. Başvuru metni nezaket kurallarına uygun olmalıdır.
- BM kapsamındaki diğer insan hakları çerçevelerinin bir tekrarı olmamalıdır.
- Siyasi amaçlı olmamalıdır.
- BM ilkelerine aykırı olmamalıdır.

Bu usul, insan hakları ihlallerinin sistematik örneklerinin incelenmesine izin verdiğinden beri, ağır ve sistematik bir insan hakları ihlali örneğine dair bu tür başvurular yeterli sayıda sunulduktan sonra, ilgili ülkedeki insan haklarının durumu incelendi.⁹⁵

Bir önceki yıl “İletişim Çalışma Grubu” tarafından alınan başvuru bildirimlerinin ilk taramasından sonra, bildirimler ilgili kriterlere göre kabul edilebilir, reddedilebilir veya daha fazla inceleme için Alt Komisyona da iletilebilir.⁹⁶

Alt Komisyon, Hükümetten konuyu ele almasını isteyecektir. Hükümetten yanıtını aldıktan sonra, Alt Komisyon vakanın esasını inceleyecek, yani başvurularının ağır ve sistematik insan hakları ihlali izlenimi verip vermediğini ve nerelerde gerçekleştiğini inceleyecek, durumu kendi tavsiyeleriyle birlikte değerlendirilmesi için doğrudan Komisyon’a havale edecektir.

Komisyon daha sonraki süreçte bir arabulucu, yani Durumlar Çalışma Grubu’nu kurdu.⁹⁷ Grubun görevi, İletişim Çalışma Grubu tarafından Komisyona havale edilen durumu analiz etmek ve vakanın doğrudan Komisyona gönderilmesini gerektirip gerektirmediğine karar vermektir. Komisyon daha sonra Durumlar Çalışma Grubu tarafından yıllık oturumunda kendisine atıfta bulunulan durumları inceledi. Sonunda aşağıdaki seçenekleri belirledi:

⁹⁵ “Complaint Procedure”, **Claiming Human Rights**, (24.12.2019), (Çevrimiçi) http://www.claiminghumanrights.org/hrc_complaints.html, 24.12.2019.

⁹⁶ Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu. Bu daha sonra insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin Alt Komisyona dönüştürülmüştür.

⁹⁷ Bu aracılık özelliği, 1990 yılında ESK tarafından alınan 25 Mayıs 1990 tarih, 1990/41, E/1990/70 sayılı kararlar usule dahil olmuştur. 1990/41, E/1990/70.

- Durumun inceleme altında tutulması.
- Daha fazla bilgi almak için bir delege gönderilmesi.
- Dostane çözüm bulmaya özgür gizli soruşturma yürütebilecek geçici bir komitenin atanması.
- Vakanın 1235 usulüne aktarılarak kamuya açık hale getirilmesi
- Durumun ESK'ya rapor edilmesi.⁹⁸

Yüksek derecede gizli olan usul, ilgili insan haklarının gerçekleştirilmesine yönelik tavsiyelerin yürürlüğe konulması ve uygulanması bakımından ilgili devletlerin iradesine bağlıydı. Oldukça yavaş işleyen bu usul, acil eylem gerektiren insan hakları ihlallerine yanıt vermiyordu. Bu nedenle 2005 yılında, Komisyon'un kaldırılmasıyla birlikte bu usul de kaldırılmış ve 2006 yılında Komisyon'un yerini İnsan Hakları Konseyi (İHK) almıştır.⁹⁹

1.11.4 Konseyin Gizli Başvuru Usulü

İHK, 1503 usulünün bütününe gözden geçirmek ve geliştirmek için 18 Haziran 2007 tarihli ve 5/1 sayılı çok önemli bir kararı kabul ederek kendine ait bir başvuru usulü tasarlamıştır¹⁰⁰ Bu karar, bireysel mağdurlara, gruplara veya sivil toplum kuruluşlarına, insan haklarının ve temel özgürlüklerin ağır ihlallerine karşı İHK'ya bildirimde bulunma hakkı veren bir usul içermektedir. Bu usulde mağdurun nerede olduğu veya haklarını kimin ihlal ettiği önemli değildir. Bir kimse ihlaller hakkında güvenilir veya doğrudan bilgiye sahipse, İHK'ya başvuruda bulunabilir.

⁹⁸ "OHCHR | 1503 Procedure", **Complaints procedures under the human rights treaties**, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Petitions/Pages/1503Procedure.aspx>, 24.12.2019.

⁹⁹ Marc Limon, "Reform of the UN Human Rights Petitions System," p.17 Human Rights, January 2018, n. A Policy Report, Published by Universal Rights Group, <https://www.universal-rights.org/urg-policy-reports/reform-un-human-rights-petitions-system-assessment-un-human-rights-communications-procedures-proposals-single-integrated-system/>.

¹⁰⁰ Karar, 'BM İnsan Hakları Konseyi'nin Kurumsal Yapısı' başlığıyla kabul edildi., "OHCHR | Complaint Procedure Human Rights Council Complaint Procedure", **United Nations Human Rights Council**, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/complaintprocedure/pages/hrccomplaintprocedureindex.aspx>, 25.12.2019.

Kararda, ESK'nın 1503 kararının, "başvuru usulünün tarafsız, nesnel, etkin, mağdur odaklı ve zamanında yürütölmesini sağlamaya yönelik bir işleyiş temeli olarak fayda sağladığı" belirtildi.¹⁰¹ Kararın bildirimlere yönelik kabul edilebilirlik kriterleri de 1503 usulü ile aynıydı.¹⁰²

Bildirimleri incelemek için iki Çalışma Grubu oluşturulmuştur. Bunlar, İletişim Çalışma Grubu (İÇG) ve Durumlar Çalışma Grubu'dur (DÇG). İÇG, Konsey'in Danışma Komitesi'nin beş üyesinden oluşmaktadır. Komite içinden atanan üyelerin belirlenmesinde Bölgesel Gruplar dikkate alınmaktadır¹⁰³. İÇG'nin Başkanı, sekreterlik ile birlikte, alınan bildirimlerin ilk incelemesini üstlenir. Başkan tarafından incelenen ve açıkça dayanaktan yoksun veya isimsiz (anonim) olan bildirimler ilgili devlete iletilmez.¹⁰⁴ Başvuru bildirimlerinin kabul edilebilirliğine ilişkin kriterler aşağı yukarı 1503 usulündekilerle aynıdır, yani;¹⁰⁵

- Mahiyeti itibarıyla apolitik olması, BM Şartı, İHEB ve insan hakları hukuku alanındaki diğer uygulanabilir belgeler çerçevesinde olması.
- Gerçek durumu ve hangi hakların ihlal edildiğini doğru bir şekilde tanımlaması.
- Bildirimin yazıldığı dilin kötü niyetli olmaması.
- Gönderen kişilerin (bireyler, gruplar, STK'lar) ilgili ihlaller hakkında "doğrudan ve güvenilir bilgiye" sahip olması, bunun mümkün olmadığı durumlarda ikincil kaynaktan sağlanan bilgilerin en azından "açık kanıtlar" ile desteklenmesi.
- Yalnızca kitle iletişim araçları tarafından yayınlanan haberlere dayanmaması.

¹⁰¹ 18 Haziran 2007 tarih, 5/1 sayılı karar, paragraf, 86.

¹⁰² A.e., paragraf, 87

¹⁰³ İnsan Hakları Konseyi'nde beş bölgesel grup bulunmaktadır. Bu gruplara üyelikler coğrafi dağılıma göre adil bir şekilde dağıtılır. Bu grupları üyeleri, Afrika Devletleri, Asya Pasifik Devletleri, Doğu Avrupa Devletleri, Latin Amerika ve Karayip Devletleri, Batı Avrupa Devletleri ve diğer devletler'den oluşmaktadır.

¹⁰⁴ 18 Haziran 2007 tarih, 5/1 sayılı karar, paragraf, 95.

¹⁰⁵ A.e., paragraf, 87, alt-paragraf, (a-g).

- Bölgesel mekanizmalar da dahil olmak üzere, insan haklarının korunmasına yönelik başka bir mekanizmaya yapılan başvurunun tekrarı olmaması.
- İç hukuk yollarının etkisiz olduğu veya makul olmayan bir şekilde uzun sürdüğü kanıtlanmadıkça, mevcut tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra sunulması.

DÇG'nun ise İHK'deki bölgesel gruplar arasından bir yıl için (süresi bir kez uzatılabilir) atanan beş üyesi vardır.¹⁰⁶ İÇG tarafından kendisine aktarılan bildirimleri incelemek için yılda iki kez beş iş günü toplanır. Ayrıca, devletlerin bu konudaki yanıtlarını inceler ve İÇG'nun temin ettiği bilgilere dayanarak aldığı tavsiye kararlarıyla birlikte kendi raporunu oluşturur ve daha sonraki işlemler için İHK'ne gönderir.¹⁰⁷

Öncekilerden farklı olarak bu başvuru usulü, hem bildirim sahibinin hem de ilgili devletin bildirimin kabul edilemez olması, DÇG'nun konuyu incelemesi veya bildirimin beklemede olması gibi tüm aşamalardaki, esas değişiklikler hakkında bilgilendirilmesini sağlar.¹⁰⁸ Nihai sonuca ilişkin bilgiler de yayımlanır.¹⁰⁹

İHK, tavsiyelerinin uygulanması açısından, herhangi bir somut tedbir almaktan yoksun görünmektedir. Bu nedenle durumlarla ilgili olarak yapılan eylemler (varsa) aşağıdaki şekilde olur:¹¹⁰

- Durumun gerektirmediği zaman durumu incelemeyi bırakabilir.
- Durumu inceleme altında tutabilir ve gerektiğinde devletten daha fazla bilgi talep edebilir.
- Durumu derinlemesine araştırmak ve Konsey'e rapor vermek için bağımsız bir uzman atayabilir.

¹⁰⁶ A.e., paragraf, 96.

¹⁰⁷ A.e., paragraf, 98.

¹⁰⁸ A.e., paragraf, 106, alt paragraf, (a).

¹⁰⁹ A.e., alt paragraf (b).

¹¹⁰ A.e., paragraf, 109, alt paragraf, (a - e).

- Konuyu gizli başvuru usulü kapsamında incelemeyi bırakabilir ve bunun yerine aynı konuyu açık değerlendirmeye döndürebilir (1235 usulü uyarınca).
- İlgili devlete sağlanacak her türlü teknik işbirliği, kapasite geliştirme yardımı veya danışmanlık hizmetleri için İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne (İHYK) tavsiyede bulunabilir.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi, gizli başvuru usulü, *hem özel usullerden* hem de *insan hakları sözleşmelerinde öngörülen usullerden* esas olarak farklıdır. Çünkü bunlar sadece ihlalleri incelemek için değil, aynı zamanda ihlallere uygun müdahalelerde bulunmak için tasarlanmıştır. Önceki usullerin ihlalleri engellemek amacıyla harekete geçmek için güçlü yetkileri bulunmuyordu. Ayrıca bu usul, “*dünyanın herhangi bir yerinde*”, “*herhangi bir insan hakları kaygısını*” dikkate alma açısından en geniş faaliyet alanına sahiptir.¹¹¹

1.11.5 Özel Usuller

1.11.5.1 Özel Usullerin Ortaya Çıkışı

Yukarıda belirtildiği gibi, BM İnsan Hakları Komisyonu, insan hakları ihlallerine karşı herhangi bir işlem yapma yetkisinden yoksun idi. Kuruluşundan 1966'ya kadar mesaisinin çoğunu, insan haklarıyla ilgili norm oluşturma ve standart belirlemeye harcadı. Basitçe söylemek gerekirse, Komisyonun çalışmasının odak noktası, koruma yerine geliştirmeydi.

Ancak, 18 Haziran 1965'te bir grup devlet, Komisyon'dan Güney Afrika, Güney Rodezya ve Portekiz Yönetimi altındaki insan hakları koşullarını incelemesi konusunda ısrarcı oldu. ESK'nın Mart 1966 tarihli 1102 sayılı Kararı uyarınca, Komisyon'a “bütün ülkelerdeki insan hakları ihlalleri ve temel özgürlükler sorununu acil ve önemli bir konu” olarak, değerlendirme yetkisi verdi. Bu karar, Komisyonun sadece küresel çaptaki insan hakları koşullarını görmesine imkân vermekle kalmayıp,

¹¹¹ Limon, “Reform of the UN Human Rights Petitions System”, s. 43-44.

aynı zamanda gelecekte özel usul mekanizmalarının ve işleyiş sisteminin oluşturulmasını da kolaylaştırdığı için önemli bir karardı.¹¹²

Bu nedenle Komisyon, ESK'dan, belirlenen görevi etkin bir şekilde yürütmek için kullanılabilecek araçları ve yöntemleri planlamak için ihtiyaç duyduğunda yetkilendirilme talebinde bulundu.¹¹³ Yetkilendirme sırasıyla Ağustos ve Ekim 1966'da ESK ve BMGK tarafından verildi.¹¹⁴ Bu yetkilendirme ESK'nın 1164 sayılı kararında ve BMGK'nin 2144 A (XXI) sayılı kararında onaylandı. BMGK'nun kararı, Komisyon'a "BM'nin insan hakları ihlallerine nerede olursa olsun son verme kapasitesini geliştirmenin yollarını ve araçlarını acilen değerlendirme" çağrısı yaptı.¹¹⁵

Bu gelişmelerin sonucunda Komisyon, ESK'dan sırasıyla Sekreterlik ve Genel Sekreter tarafından alınan ve incelenmeye hazır hale getirilen bireysel başvurulara ve gizli bildirim listelerine erişmesi ve ayrıca yıllık oturumlarda kendi alanındaki insan hakları koşullarını kendisinin incelemesine izin verilmesine ilişkin talepte bulunduğu Karar 8'i (XXII) kabul etti.

Gelişiminin bir sonraki aşamasında Komisyon, ESK'dan kendisine "*insan hakları ihlalleriyle ilgilenmek için genel ve özel önlemler önerme ve kabul etme*" yetkisi vermesini talep etti'.¹¹⁶

Bu karar kapsamındaki talebin onaylanması, nihayet Özel Usuller kurumunun yasal dayanağını oluşturan 1235¹¹⁷ sayılı Kararın kabul edilmesine yol açmıştır.

1.11.5.2 Sınıflandırılmış Özel Usuller

Komisyon'un özel usulleri, insan hakları koşullarını ülkeye özgü olarak veya tematik perspektiflerden incelemek ve analiz etmek için yetkilendirilmiş, bağımsız insan hakları uzmanlarından oluşan bir mekanizmadır. BM İnsan Hakları Yüksek

¹¹² 4 Mart 1966 tarih, 1102 sayılı ESK kararı.

¹¹³ RES. 2(XXII), ESCOR, XLI, Supp. 8 (E4184).

¹¹⁴ Nifosi, **The UN Special Procedures in the Field of Human Rights**, s. 11-12.

¹¹⁵ 26 Ekim, 1966 tarihli BMGK Kararı 2144 A (XXI).

¹¹⁶ BM Komisyonu Kararı 9 (XXIII), paragraf, 1, ESCOR XLII, Supp. 6, (E/4322)

¹¹⁷ ESK Kararı 1235, ESCOR XLII, Supp.1, (E4393) at 17-18.

Komiserliği (İHYK), “özel usuller”i, “belirli ülkelerde veya toprak parçalarında (ülkelerin yönetimi altına bulunan) insan hakları koşullarını incelemek, izlemek, bunlara ilişkin tavsiyelerde bulunmak ve bunlar hakkında kamuoyuna rapor sunmak üzere İnsan Hakları Komisyonu tarafından kurulan ve İnsan Hakları Konseyi tarafından benimsenen mekanizmalara verilen genel ad” olarak tanımlamaktadır.¹¹⁸

1.11.5.3 Nitelik ve Kapsam

Özel usullerin görev kapsamına medeni, siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal vb. tüm insan hakları girmektedir. Ağustos 2017’den beri, ülkeye özgü 12 ve 44 tematik usul görevi uygulanmaktadır. Atanan bağımsız uzmanlar, genellikle ziyaret edecekleri devletten izin almakta ve insan hakları ihlalleri veya suistimalleriyle ilgili olarak gerek bireysel vakalarda gerekse daha geniş alanlarda ilgilenmektedirler. Bu uzmanlar, ilgili hükümetlerle istişarelerde bulunmakta ve onlardan mevcut durumu düzeltmelerini talep edebilmektedirler. Ayrıca, talep üzerine yetkileri dahilinde ilgili devlete teknik ve yapısal yardım sunmaktadırlar.¹¹⁹

Özel raportörler veya bağımsız uzmanlar acil eylem gerektiren durumlarda (duruma göre) devletlere ve devlet dışı aktörlere açıklama ve buna göre eylem talep eden “*acil çağrılar veya başka belgeler*” gönderir.¹²⁰ Konsey, özel usuller kapsamında belirlenen ve yetkileri, kendilerini oluşturan ve aktif hale getiren kararlarda tanımlanan uzmanlardan rapor alır.

Yukarıda bahsedilen usuller ve araçlar, BM’nin insan haklarını geliştirmek, korumak ve uygulamak için halihazırda mevcut olan Şart temelli mekanizmalardır. Burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta, bu usullerin BMGK, ESK veya İHK kapsamında kendi kendini yürüten usuller olduğudur. Dolayısıyla, bu usullerin uygulanması için bir devletin imzası veya onayı gerekli değildir. Nitekim, tüm

¹¹⁸ “OHCHR | A handbook for Civil Society”, s. 107, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/CivilSociety/Pages/Handbook.aspx>, 25.12.2019.

¹¹⁹ “OHCHR | Special Procedures of the Human Rights Council”, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>, 25.12.2019.

¹²⁰ A.e.

Müslüman devletler de dahil olmak üzere BM'nin tüm üye devletleri bu usullere tabi olup, sözleşmeye dayalı usullerin aksine, bu usuller zorunludur.

1.12 SÖZLEŞMELER KAPSAMINDA KORUMA VE GELİŞTİRME

BMGK tarafından çeşitli insan hakları konularında farklı uygulamalara yönelik olarak kabul edilen dokuz temel insan hakları sözleşmesi vardır. Mekanizmalar, sözleşmelerle kurulan ilgili insan hakları komiteleri aracılığıyla çalışır. Komiteler yarı yargısal organlar olup, kendilerine taraf devletlerce belirli insan haklarından oluşan sözleşme hükümlerinin izlenmesinden ve bunlara uyulmasından sorumludur.

BM Şartı'na dayalı uygulama rejimi, burada yer alan sözde evrensel ilkelerin uygulanması için şu dört usulü öngörmektedir:

1. *Bireysel başvuru*
2. *Devletten Devlete Başvurular*
3. *Soruşturmalar*
4. *Yıllık / Periyodik Raporlar*

Bunlar arasında en önemli yeri Bireysel Başvuru Mekanizması (BBM) işgal ettiğinden özel olarak anılmayı hak etmektedir. Buna göre, eğer başvuranların devletleri bu konuda ilgili komitelerin yetkilerini kabul etmişlerse, komiteler bireylerin başvuru dilekçelerini kabul ederler. Örneğin, BM'nin 16 Aralık 1966'da kabul ettiği *Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi* (MSHS) ve bu sözleşmeye ek *Birinci ihtiyari Protokol* (1. İP) 23 Mart 1976'da yürürlüğe girmiştir. Bireyin haklarının imzacı devlet tarafından ihlal edilmesi durumunda 1. İP, bu kişinin kendi devletine karşı İnsan Hakları Komitesi'ne başvuruda bulunabileceği bir usul oluşturmuştur.¹²¹

Biresyel başvurunun (BB) yanı sıra devletler İnsan Hakları Komitesi'ne başvurarak insan hakları ihlalleri dolayısıyla diğer devletleri de

¹²¹ MSHS, 1. İP, madde, 1.

suçlayabilmektedirler.¹²² Bu durumda, her iki devlet MSHS/1. İP'e taraf olmalı ve birbirlerine karşı başvuru yapmalarını sağlayan ilgili hükümleri onaylamış olmalıdır.

Soruşturma, devletlerin sözleşme hükümlerine uygunluğunu kontrol etmek için bir başka önemli araçtır. İnsan hakları komiteleri, -sözleşmelere taraf olan- herhangi bir devlet tarafından sistematik, ağır ve ciddi bir hak ihlali tespit ederse, kendi inisiyatifleriyle bu konuda soruşturma başlatabilirler.¹²³

Ayrıca, devletlerin (antlaşmanın gereği olarak) ilgili insan hakları komitelerine *yıllık*¹²⁴ veya *periyodik raporlar* sunma zorunluluğu vardır. MSHS'nin 40. maddesi uyarınca, üye devletlerin sözleşmedeki mevcut hakları yürürlüğe koymak için aldıkları önlemlere ilişkin raporlar sunmaları gerekmektedir.¹²⁵

Tüm bu usuller, insan haklarının devlet uyumu yoluyla uygulanmasına yardımcı olmayı amaçlasa da üye devletlerin genelinin ihtiyari protokollere katılmadığı veya hak ihlallerinin giderilmesi için Komiteye başvurma imkanı tanıyan ilgili sözleşme hükümlerine çekince koyduğu görülmektedir. Devletler bir alternatif olarak daha çok raporlama sistemi konusunda kendilerini oldukça rahat hissediyorlar. Bu sendrom üçüncü dünya ülkeleri¹²⁶ ve Müslüman çoğunluklu devletlerde daha fazla yayginken, Avrupa insan hakları sistemine bakıldığında; Avrupa'dan yüzlerce ve

¹²² İKS, madde, 21, ZKKS, madde, 32, MHDS madde 74 and ESKS'ye ek İP madde 10, ESKS ve ÇHDS'ye ek İP madde 12 (henüz yürürlüğe girmemiştir), bu anlaşmalardan herhangi biri kapsamındaki yükümlülüklerini ilgili Komite önünde yerine getirmeyen bir devlete karşı başka bir devletin dava açabileceği bir usul belirler.

¹²³ İKS, madde, 20, KAÖS'a ek İP madde 8, Engelli Haklarına Dair Sözleşme (EHDS)'ye ek İP madde 6, ZKKS, madde, 33, ESKS madde 11, ve ÇHDS'ye ek İP madde 13 (henüz yürürlüğe girmemiştir) ilgili insan hakları komitelerine kendi inisiyatifleriyle ağır insan hakları ihlallerini soruşturma izni verir.

¹²⁴ MSHS, madde, 45.

¹²⁵ A.e., madde, 40.

¹²⁶ Örneğin, Pakistan, MSHS kapsamında Komitenin Sözleşme hükümlerinin uygulanmasına ilişkin raporlar alma ve buna göre bunlar hakkında yorum yapma yetkisini belirleyen MSHS'nin 40. maddesine çekince koymuştur. Benzer şekilde Bangladeş de İP'in 8 ve 9. maddeleri için KAÖS'a şerh koymuştur. Bunlar, Komiteye, iddia edilen sistematik ve ciddi insan hakları ihlalleri hakkında soruşturma başlatma yetkisi ve soruşturma üzerine atılan adımlar hakkında hükümete soru sorma yetkisi verir.

binlerce insanın, kendi haklarını güvence altına almak için başvuru yaptığı çok güçlü ve aktif bir bireysel başvuru usulüne sahip olduğu görülmektedir.¹²⁷

1.12.1 Uluslararası Alanda Bireysel Başvuru Mekanizmasının Evrimi

1945'te BM'nin kurulmasından önce, birkaç nadir vaka dışında, bireyler uluslararası hukukta hak ve ödevlerin öznesi değillerdi.¹²⁸ 1948 yılının Aralık ayında bir Genel Kurul kararı ile kabul edilen İHEB, insan haklarının tanınması ve korunması amacıyla BM tarafından atılan ilk adımdır.¹²⁹ Bu kararı ile BM, hem medeni ve siyasi hakları hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakları tanıdı. İHEB'in bağlayıcılığı olmayan, bir temenni belgesi olması nedeniyle BM, 1966'da MSHS ve ESKS olmak üzere iki ayrı sözleşmeyi kabul etti.¹³⁰ İHEB, MSHS ve ESKS toplu olarak Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi olarak adlandırılır.¹³¹

Yukarıda bahsedildiği üzere, MSHS ile birlikte MSHS'nin Birinci İhtiyari Protokolü (1. İP) de kabul edilmiştir. 1. İP'i onaylayan devletler haklarının ihlal edilmesi durumunda bireylere, MSHS'nin 28. maddesi uyarınca kurulan bir komiteye (İnsan Hakları Komitesi) kendi devletlerine karşı başvuruda bulunma fırsatı sağladı.¹³²

Burada, MSHS'nin BB'yi kuran ilk sözleşme olmadığını belirtmekte fayda var. BB'yi kuran ilk sözleşme, **1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmedir (IAOKİS)**.¹³³ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da başvuru hakkını 1. İP'te sağlayan MSHS'den farklı olarak IAOKİS'nin de ana sözleşmede sağlanmış olmasıdır. BM'nin desteklediği diğer

¹²⁷ Philip Alston, **Appraising the United Nations Human Rights Regime: A Critical Appraisal**, Oxford, Clarendon Press, 1992, s. 4.

¹²⁸ Louis B. Sohn, "The New International Law: Protection of the Rights of Individuals Rather Than States", **American University Law Review**, C. 32, No: 1, 1982, s. 9.

¹²⁹ 10 Aralık 1948 tarih, 217A (III) sayılı BMGK Kararı.

¹³⁰ 16 Aralık 1966 tarih, 2200A (XXI) sayılı BMGK Kararı.

¹³¹ Daniel Moeckli vd., **International Human Rights Law**, OUP Oxford, 2014, s. 106.

¹³² MSHS'ye ek 1. İP, madde, 1.

¹³³ IAOKİS, madde, 14.

insan hakları sözleşmelerinde de genel durum böyledir ki, bazen ana sözleşme, uygulama garantilerini de kendi içinde barındırmakla birlikte bazen bunlar, ana sözleşmelere eklenmiş ayrı ihtiyari protokoller kapsamında sağlanır.

Şimdi MSHS'ye geri dönecek olursak, 1. İP'in MSHS'ye konulmasının amacı, aşağıdakileri belirten önsözden çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır:

“MSHS'nin amaçlarını gerçekleştirmek ve MSHS hükümlerinin uygulanmasını sağlamak amacıyla ... İnsan Hakları Komitesine bu Protokolde düzenlendiği gibi, MSHS'de yer alan hakların herhangi birinin ihlalinin mağduru olduğunu iddia eden *bireylerden gelen başvuru bildirimlerini alma ve inceleme yetkisi* tanınmasının uygun olduğunu dikkate alarak;”¹³⁴

Bu uygulama yöntemi, yalnızca Protokolü onaylamış olan taraf devletlerin yetki alanı dahilinde bulunan kişilerin kullanımına açıktır. Bir ihlalin mağduru olduğunu iddia eden kişilere, hangi ülkenin uyruğunda olduğuna veya uyruğunun olup olmamasına bakılmaksızın Komite ile iletişim kurma hakkı tanınmıştır.¹³⁵

1. İP'ten MSHS'ye BM, *bireyleri* kendi devletlerine karşı, uluslararası hukukun uygulanabilir haklara sahip özneleri haline getirmiştir.

MSHS gibi, BMGK tarafından zamanın ihtiyacına ve belirli konulara göre geliştirilen sekiz temel insan hakları sözleşmemiz daha var. Tüm bu hikayenin arkasında, insanların herkes tarafından saygı duyulması ve korunması gereken farklı haklara sahip olduğunu açıkça ortaya koyma fikri vardı. Bu nedenle, MSHS'den sonra, farklı konuları ele alan, taraf devletlerce bu hakların daha iyi gerçekleştirilmesi ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi için ayrı komiteler oluşturan ve hemen hemen tüm ülkelerde BB mekanizmalarını ya ana metnine ya da ihtiyari protokolüne dahil eden çeşitli sözleşmelerin BMGK tarafından kabul edildiğini görüyoruz.

¹³⁴ MSHS'ye ek 1. İP, Başlangıç metni.

¹³⁵ Medeni ve Siyasi Haklar: İnsan Hakları Komitesi, Bilgi Notu 15 (Rev. 1), ve MSHS'ye ek 1. İP, madde, 10. madde.

Aşağıda, BMGK tarafından kabul edilen dokuz temel insan hakları sözleşmesini vurgulayan ve bunların kabul, yürürlüğe giriş tarihleri ve en önemlisi BB'nin mevcut olup olmadığını ve ilgili hükümleri gösteren bir tablo yer almaktadır.

Tablo kronolojik olarak hazırlanmış olduğundan, kabul edildiği tarihten itibaren ilk sözleşme en üstte, daha sonra ise kabul edilen diğer sözleşmeler sırayla gösterilmektedir. Tablo, UIHH'nin on yıllar boyunca nasıl geliştiğini ve her sözleşmenin, bu hakları elde etmek için BB'yi bir araç olarak sözleşmelere dâhil ederek BB'nin önemini ve göreceliğini nasıl kabul ettiğini göstermektedir.

Tablo No. 1.1 Dokuz Temel İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Bireysel
Başvuru Mekanizması

Seri no	Antlaşmanın Adı	Kabul Edilme Tarihi	Yürürlüğe Girme	BB Kullanılabilirliği	İlgili Hüküm
1	IAOKİS ¹³⁶	Aralık 1965	Ocak 4, 1969	Evet	Madde 14
2	MSHS	Aralık 16, 1966	Mart 23, 1976	Evet	1. İP ¹³⁷
3	ESKS	Aralık 16, 1966	Ocak 3, 1976	Evet	İP ¹³⁸
4	KAÖS	Aralık 18, 1979	Eylül 3, 1981	Evet	İP ¹³⁹
5	İKS ¹⁴⁰	Aralık 10, 1984	Haziran 26, 1987	Evet	Madde 22
6	ÇHDS ¹⁴¹	Kasım 20, 1989	Eylül 2, 1990	Evet ¹⁴²	İP - III ¹⁴³

¹³⁶ 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi.

¹³⁷ Ana antlaşma ile aynı tarihte, yani 16 Aralık 1966'da kabul edilmiştir.

¹³⁸ BMGK tarafından 10 Aralık 2008 tarihinde kabul edilmiş, 5 Mayıs 2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

¹³⁹ 6 Ekim 1999 tarihinde kabul edilmiş ve 22 Aralık 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

¹⁴⁰ 1984 tarihli, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmesi.

¹⁴¹ 1989 tarihli Uluslararası Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi.

¹⁴² Sözleşme kapsamındaki BB henüz yürürlüğe girmemiştir. BB'ye sahip en az 10 taraf devlet İhtiyari Protokolü onayladıktan sonra devreye girecektir.

¹⁴³ Bu, BMGK tarafından 19 Aralık 2011'de kabul edilen ve ÇHS ve onun iki İP'i olan Çocukların Katılımına İlişkin Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek İP kapsamında 2000 yılında kabul edilen Çocukların Silahlı Çatışmaya Katılımına Dair ve yine 2000 yılına ait Çocukların Satışı, Çocuk Fuhuşu ve Çocuk Pornografisi Üzerine Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye ek İhtiyari Protokolle sağlanan haklarla ilgili başvuruda bulunmalarına imkan sağlayan 3. İP oldu.

7	GİHDS ¹⁴⁴	Aralık 18, 1990	Temmuz 1, 2003	Evet ¹⁴⁵	Madde 77
8	ZKKS ¹⁴⁶	Haziran 29, 2006	Aralık 23, 2010	Evet	Madde 31
9	EHS ¹⁴⁷	Aralık 13, 2006	Mayıs 3, 2008	Evet	İP ¹⁴⁸

¹⁴⁴ 1990 yılında kabul edilen Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi.

¹⁴⁵ Sözleşme kapsamındaki BB henüz yürürlüğe girmemiştir.

¹⁴⁶ 2006 tarihli, Tüm Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, 2006.

¹⁴⁷ 2006 tarihli Engelli Hakları Sözleşmesi.

¹⁴⁸ BMGK tarafından 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilmiş, 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1.12.1.1 Bireysel Başvuru Mekanizması İçin Kabul Edilebilirlik

Koşulları

İnsan Hakları Komitesine başvurma hakkını kullanmak bir çok formalitenin yerine getirilmesini gerektiren zorlu bir süreçtir. Bu durum, neredeyse tüm temel insan hakları sözleşmeleri bakımından aynıdır. BB hakkından yararlanmak isteyen bir kişi, ilgili sözleşme organını, yani Komite'ye başvurmadan önce örneğin, başvuru için tüm koşulları yerine getirdiği ve ulusal adli sistem yoluyla adalet elde edemediği hususunda Komite'yi tatmin etmelidir.

Aşağıda bu koşulların kısa bir özeti bulunmaktadır. Bunlar, tüm Sözleşmelerde aşağı yukarı aynıdır:

- Başvuru, kimliği açık bir kişinin sözleşmedeki haklarının güncel ihlali hakkında olmalıdır.¹⁴⁹
- Komite ile iletişime geçmeden önce, ilgili kişinin tüm iç hukuk yollarını tüketmesi gerekir.¹⁵⁰
- Başvuru iç hukuk yollarının tüketilmesinden itibaren bir yıl içinde yapılmalıdır.¹⁵¹
- Komitenin başvuru hakkının kötüye kullanılması veya antlaşma hükümlerine aykırı olduğu kanaatine vardığı isimsiz bir başvuru kabul edilemez.¹⁵²
- Ayrıca Komite, başka bir uluslararası soruşturma veya uzlaştırma usulü kapsamında incelenmediğini tespit etmedikçe, hiçbir bildirim dikkate alınmayacaktır.¹⁵³ Bu koşul, BM insan hakları sisteminin çeşitli organları ile alt organları arasında her türlü tekrarı önlemeye yöneliktir.

¹⁴⁹ MSHS'ye ek, İP, madde, 1, İKS, madde, 22 (1), ESKS'ye ek İP, madde, 2.

¹⁵⁰ MSHS, madde, 5 (b), ESKS'ye ek İP, madde, 3 (1).

¹⁵¹ ESKS'ye ek İP, madde, 3 (a).

¹⁵² A.e., madde, 3 (g).

¹⁵³ L.N Tandon, S.K Kapoor, **International Law**, Lahore, Mansoor Book House, 2010, s. 361.

1.12.1.2 Kabul Edildikten Sonraki Usul

Komite, kendisine sunulan bir başvuruyu kabul ettikten sonra, konuyla ilgili yazılı bir açıklamayı ve eğer varsa, kendi açısından belirlemiş olabileceği çözümü gerçekleştirmeyi komiteye taahhüt eden ilgili taraf devletin dikkatine sunmalıdır. Komite kapalı oturumda toplanarak, bireysel başvuruyu, başvuru ve ilgili taraf devlet tarafından kendisine sunulan tüm yazılı bilgiler ışığında değerlendirecektir.¹⁵⁴

1.12.1.3 Komite Bir Davayı Görmeye Karar Verdiğinde Ne Olur?

Komite bir davayı görmeye karar verdiğinde, dava, ilgili mağdur ile aynı anda devlete de iletilir. Komite üyeleri arasında görüş ayrılığı olması halinde, karara ayrıca bir not eklenir. Komitenin kararları, buyurucu bir yorumlama şeklinde olsa da, taraf devletler için bağlayıcı değildir. Genellikle bunlar, durumu düzeltici adımlar atılması için devlete yönelik tavsiyeler içerir. İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne de gönderilen Komite kararları Komiserliğin internet sitesinde yayınlanır. Komitenin kararına itiraz etme hakkı bulunmamaktadır.¹⁵⁵

Normalde tüm sözleşme organları, alınan kararların uygulanması için taraf devletin adım atıp atmadığını izlemek için genellikle “izleme” usulleri olarak adlandırılan çeşitli usuller oluşturmuştur.¹⁵⁶

Hâlihazırda uluslararası hukukta bireysel başvuru mekanizmaları olan (sadece beşi aktif)¹⁵⁷ dokuz BM insan hakları sözleşmesi ve insan hakları ile ilgili hususları içeren daha birçok sözleşme bulunmakta olup, bunlar insan hakları sisteminin bir parçası olsa da hepsi bireylerin başvurabileceği aktif uygulama veya yaptırım mekanizmalarına sahip değildir. Bunun nedeni, UİHH'nin devletlerin rızasına

¹⁵⁴ MSHS'ye ek İP, madde, 5.

¹⁵⁵ “OHCHR | Individual Communications”, (25.12.2019), (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Petitions/Pages/IndividualCommunications.aspx>, 25.12.2019.

¹⁵⁶ A.e.

¹⁵⁷ MSHS, IAOKİS, İKS, KAÖS, ESKS.

dayanmasıdır. Devletler ancak uluslararası bir sözleşmeye bağlı olmayı kabul ettikleri takdirde bağlı olurlar. Dolayısıyla uluslararası hukukta bireyin yeri çok esnek, dar ve sınırlıdır.

Bu aynı zamanda, BMGK'nın hem MSHS'yi hem de ESKS'yi içeren Uluslararası Haklar Beyannamesi taslağı üzerinde çalışırken, bu belgelerin hükümlerine hukuki olarak bağlayıcı bir niteliğin nasıl verileceği sorunuyla karşı karşıya kalması dolayısıyla, konuyu incelemek için takdir marjı doktrinine benzeyen, hareket serbestisi adı altında farklı usuller getirdiği için böyledir. BM'nin bu usullerden devlet raporları gibi bazılarını zorunlu hale getirmesi dolayısıyla, devletlerin ulusal ve uluslararası cephelerdeki uygulamaları devre dışı bırakmak için bu usullere çekince koyma seçeneği bulunmazken, bireysel başvuru gibi bazıları ise devletlerin isteğine bırakılmıştır.

Günümüzde protokollerin kendi ana antlaşmasının tamamlayıcı ve destekleyici araçları olduğu ve bazen antlaşma hükümlerinin hayata geçirilmesi için kritik önem taşıyan hususları içeren farklı türdeki çok fazla konuyu ele aldığı durumlarda, taraf devletler tarafından dikkate alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, sözleşmelere taraf olan devletlerin ihtiyari protokolleri imzalamayı veya onaylamayı tercih etmedikleri gözlemlenmiştir¹⁵⁸ Genellikle devletler, uluslararası arenadaki itibarlarını koruyucu bir önlem olarak veya ideolojik, siyasi veya ekonomik zorunluluklar nedeniyle bir sözleşmeyi onaylasalar da, konu bu hakları elde etmek için araçlar sağlamaya gelince oyalama taktiği izleyerek bu protokolleri imzalamazlar. Esas olarak, sözleşmelerde belirtilen hakların eksiksiz şekilde gerçekleştirilmesini amaçlayan BB gibi usullerin ana sözleşme içeriğinde yer aldığı durumlarda ise, devletler, bunlara çekince koymaktadırlar.

¹⁵⁸ Örneğin Pakistan, MSHS'yi 17 Nisan 2008'de imzalamış ve 23 Haziran 2010'da pek çok çekince koyarak onaylamıştır. Ancak MSHS uyarınca kurulan İnsan Hakları Komitesi'ne bireylere erişim sağlayan MSHS'ye ek İP'e taraf değildir.

1.12.1.4 Bireysel Başvuru Usulünün Önemi

İnsan hakları, uygulama mekanizmalarına erişim eksikliği nedeniyle ulusal anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde tanınmalarına rağmen, dünya çapında çok sayıda insan açısından yerine getirilmemiş sözler olarak kalmaya devam etmektedir.¹⁵⁹ Bireylerin, insan hakları ihlallerine ilişkin iddiaları hakkında BM insan hakları belgeleri uyarınca kurulmuş uzman organlara başvuruda bulunma hakkı, insan haklarının korunması ve geliştirilmesini amaçlayan BM faaliyetlerinin en önemli başarılarından biridir.¹⁶⁰

BB'ler aracılığıyla insan haklarına somut bir anlam verilmektedir. Ayrıca, bireysel davaların karara bağlanmasında genel ve soyut görünebilecek uluslararası normlar da uygulanmaktadır. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan standartlar, bir kişinin gerçek hayattaki durumuna uygulandığı zaman, doğrudan uygulama alanlarını bulmaktadırlar.¹⁶¹

İnsan hakları teorisi ve normları, ilgili mekanizmalar ve belirli uygulama araçları olmasaydı sadece kağıt üzerinde bir retorik olarak kalabilirdi.¹⁶² Etkili mekanizmalar ve uygulama araçları, insan haklarının insan yaşamında pratikte gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, uygulamanın önünde bulunan engellerin, UIHH kapsamındaki normlardan ve standartlardan çok daha fazla olduğu, sıklıkla ileri sürülmektedir.

BM insan hakları sözleşme sisteminde BB, devletin sıradan bir kişiye karşı gerçekleştirdiği ihlallerin sorumluluğunu üstlenmesi için devleti uluslararası bir makamın (yani Komite'nin) önüne çıkarma imkanının tanındığı tek usuldür. Ayrıca,

¹⁵⁹ Eva Brems, Charles Olufemi Adekoya, "Human Rights Enforcement by People Living in Poverty: Access to Justice in Nigeria", **Journal of African Law**, C. 54, No: 2, 2010, s. 258.

¹⁶⁰ Markus G. Schmidt, "Individual Human Rights Complaints Procedures Based on United Nations Treaties and the Need for Reform," *The International and Comparative Law Quarterly* 41, no. 3 1992, s. 645.

¹⁶¹ "OHCHR | Complaint Procedure Human Rights Council Complaint Procedure".

¹⁶² Dr Manisuli Ssenyonjo, Professor Mashood A. Baderin, **International Human Rights Law: Six Decades after the UDHR and Beyond**, Ashgate Publishing, Ltd., 2013, s. 17.

bu usul, bir taraf devletin sözleşme kapsamındaki insan hakları yükümlülüklerini ihlal ettiği bireysel bir ihlal vakasını ele almayı sağlamaktadır. Bu, yapısı gereği genel, çoğunlukla devletle ilgili olan ve BB’da olduğu gibi, bireye karşı belirli bir hak ihlalinin incelemeyen usullerden tamamen farklıdır. Bu anlamda bu usul, ulusal hukuki süreçlere benzer şekilde işlemektedir.

Bireysel başvuruda bulunmanın avantajı, hakkının ihlal edildiğine inanan bir kişinin, ihlalin gerçekleştiğine dair iddiasını destekleyen uluslararası bir uzman kuruluştan, ihlalin devlet tarafından yeterli ölçüde giderilmesine ilişkin yardım alma imkanını sağlamasıdır. BM insan hakları sözleşme organlarının tavsiye kararları hukuki olarak bağlayıcı olmasa da, taraf devletler bu organların yetkilerine çekince koymaksızın sözleşmeleri imzalayıp onayladığında, devletlerin insan haklarını korumaya yönelik uluslararası yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği ve herhangi bir hak ihlalinin gerçekleştirip gerçekleştirmediği açıklamak konusunda taraf devletlerin kendileri tarafından yetkilendirilmiştir.¹⁶³

On yıllar boyunca sözleşmelerin uygulanmasının izlenmesi, Komitelerin uzmanlığını ve içtihatlarını geliştirmiştir. Sözleşme organları, taraf devletleri mağdura uygun bir hukuk yolu sağlamaya davet etmekte, fikir ve görüşlerinin taraf devletlerce uygulanmasını beklemektedirler. Uygulamayı sağlayacak uluslararası bir polis gücü olmamasına rağmen, uluslararası bir uzman kuruluşun kararı büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü taraf devletler, ilgili sözleşmeleri imzalayıp onayladıktan sonra, hukuken ve ahlaken ilgili sözleşme organlarının kararlarına saygı göstermek ve sözleşme hükümlerini iyi niyetle uygulamakla yükümlü hale gelirler.¹⁶⁴

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği resmi websitesinde (tbinternet.ohchr.org), BM kapsamında bulunan çeşitli insan hakları sözleşmelerini, BBM ile ilgili hükümleri/protokolleri onaylamış devletlerin ilgili komitelerce kabul

¹⁶³ “Introduction to Complaints Procedures - How To Complain About Human Rights Treaty Violations”, (25.12.2019), (Çevrimiçi) http://www.bayefsky.com/complain/9_procedures.php, 25.12.2019.

¹⁶⁴ A.e.

edilmiş fikir ve görüşleri, komitelerin devletlerce kabul edilen görüş ve önerileri ve duruma göre hayata geçirilen çözümler ile dünyanın dört bir yanından taraf devletlerin mağdur olmuş vatandaşlarından gelen BB bildirimleri yer almaktadır.

1.12.2 Devletler Arası Başvurular

Devletten devlete başvurular, sözleşmeye dayalı insan hakları koruma ve uygulamasının benzersiz bir özelliğidir. Bu usule göre, bir devletin herhangi bir sözleşmede yer alan ilkeleri ihlal ettiğini düşünen başka bir devlet, o devlete karşı başvuruda bulunabilir. Ancak, bu başvurunun yapılabilmesi için her iki devletin de, ilgili İnsan Hakları Komitesi'nin bu konudaki yetkisini tanıyan sözleşmeye taraf olması şarttır.

Aşağıda, ilgili hükümleriyle birlikte devletten devlete başvuru usulünü sağlayan sözleşmeleri gösteren kısa bir taslak yer almaktadır.

Tablo No. 1.2 Devletler Arası Başvurular

	Sözleşme	İlgili Madde
01	İKS	21
02	MHDS	74,92
03	ZKKS	32
04	İP ESKS	10
05	İP (BB) ÇHDS	12
06	IAOİKS	11,13
07	MSHS	41
08	KAÖS	29

IAOKİS, MSHS ve ÇHDS, geçici bir uzlaşma komisyonunun atanmasını belirten hükümle daha ayrıntılı bir usul sağlamaktadır. İnsan Hakları Komitesi

üyelerinden oluşabilen bu komisyon taraflar arasındaki sorunu arabuluculuk ve tahkim yoluyla çözmeyi amaçlar.¹⁶⁵

Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) bu sözleşmeler kapsamında mevcut hakların yorumlanması ve uygulanması sorunlarını içeren bir konuyu inceleme yetkisi veren sözleşmelerin de bulunduğunu belirtmek ilginç olacaktır. Bunlara IAOKİS, KAÖS, İKS, MHDS ve ZKKS dahildir.¹⁶⁶ Bununla birlikte, devletler onay veya katılım sırasında bir açıklama yaparak kendilerini bu sürecin dışında tutma ayrıcalığına sahiptir.¹⁶⁷

1.12.3 Soruşturma Usulü

İHK'nın Şart'a dayalı özel usullerine benzer şekilde, sözleşme organlarının da BM'nin desteklediği UIHH'de kendi soruşturma usulleri vardır. Şart sisteminde yetkiler, özel raportörler ve bağımsız uzmanlar tarafından kullanılırken, sözleşme rejiminde bu sorumluluk, ilgili oldukları sözleşme çerçevesinde insan hakları komitelerine aittir.

Komite ağır ve ciddi insan hakları ihlalleri hakkında sözleşmelere taraf olan herhangi bir devletten veya diğer güvenilir kaynaklardan aldığı sağlam temellere dayanan bilgilere göre, durumu incelemek için resen bir soruşturma başlatabilir ve bu tür bir ihlalle suçlanan devlete ziyaret gerçekleştirebilir.

Aşağıdaki komiteler, sözleşmeye dayalı rejim kapsamında bir soruşturma başlatmakla görevlendirilmiştir:

- İşkenceye Karşı Komite¹⁶⁸
- Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi¹⁶⁹

¹⁶⁵ IAOKİS madde, 11-13, MSHS madde, 41-43.

¹⁶⁶ IAOKİS madde 22, KAÖS madde 29, İKS madde 30, MHDS madde 92, ZKKS, madde, 32.

¹⁶⁷ Bununla birlikte, yorumla ilgili anlaşmazlık, ilk etapta arabuluculuk ve tahkim yoluyla çözümlenmelidir. Aksi takdirde altı ay içinde anlaşmazlık UAD'ye iletilir.

¹⁶⁸ Madde 20.

¹⁶⁹ KAÖS'a ek İP, madde, 8.

- Engelli Hakları Komitesi¹⁷⁰
- Zorla Kaybedilmeler Komitesi¹⁷¹
- Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi¹⁷²
- Çocuk Hakları Komitesi¹⁷³

Yalnızca sözleşmeyi kabul ederken ve onaylarken ilgili komitelerin bu konulardaki yetkilerini tanıyan ve kabul eden devletler, bir soruşturmaya tabi tutulabilir. Öte yandan, Zorla Kaybedilme Sözleşmesi, böyle bir seçenek sunmamakta ve devlet rızası aramaksızın soruşturma başlatabilmektedir.¹⁷⁴

Önemli olan bir konu olarak soruşturma usulünün aynı zamanda gizli bir usul olduğu ve tamamen taraf devletlerin işlemlerinin tüm aşamalarında, yani bilgi alınmasından insan haklarının korunmasına yönelik tavsiye kararlarında önlemlerin önerilmesine kadar olan işbirliğine bağlı bulunduğu belirtilmelidir.¹⁷⁵

1.13 SONUÇ

Bu Bölümde, BM çatısı altında UIHH'nin uygulama mekanizmalarının evrimi tartışıldı. Ayrıca insan hakları normlarındaki BM öncesi gelişmeler de vurgulandı.

BM, UIHH'yu iki paralel boyutta geliştirmiştir. Bunlardan biri, birincil odak noktası EPI, 1235 ve Gizli Başvuru Usulleri kapsamında sağlanan ve insan hakları ihlallerinin genel durumunu inceleyen BM'nin Şart'a dayalı organları ile ilgilidir. Diğeri ise, bireylerle ilgili insan hakları ihlallerine odaklanan sözleşmeye dayalı sistemdir.

İki sistem arasında temel bir fark vardır. Şart'a dayalı sistem, devletlerin rızasından bağımsız olarak çalışır. Yani bu sistem kendi kendini yürütür ve devletlere

¹⁷⁰ EHİS, madde, 6.

¹⁷¹ ZKKS, madde, 33.

¹⁷² ESKS'ye ek İP, madde, 11.

¹⁷³ ÇHDS'ye ek İP, madde, 13.

¹⁷⁴ ZKKS, madde, 33.

¹⁷⁵ "OHCHR | Inquiry procedure", (25.12.2019), (Çevrimiçi)
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/InquiryProcedure.aspx>, 25.12.2019.

bu sistem kapsamında gerçekleştirilen faaliyetleri durdurma imkanı tanınmaz. Bu nedenle, İHK'nın EPI'yi yürüteceğini, devletler işbirliği yapmasa bile başvuruların almaya ve incelemeye devam edeceğini anlıyoruz.

BM'nin hem asli hem de yardımcı organları, tavsiyelerinin uygulanması sorunuyla karşı karşıya gelinceye kadar görevlerini yerine getirmeye devam ediyor. Tam bu sorunun olduğu noktada “devletlerin egemenliği” doktrini hakimdir.

Sözleşmeye dayalı sistem ise, kendi kendini yürüten bir sistem değildir. BM'nin bu sözleşmeler kapsamında yer alan ve iç hukuka dahil edilen ilkelerin evrenselliği iddiasına rağmen, devletler, sözleşmeyi imzalayıp onaylamadıkça veya sözleşmeye katılmadıkça açık rıza göstermemiş olmakta ve ilgili insan hakları komitelerinin bu çerçevede verilen yetkilerini kabul etmedikçe sözleşmelerde belirtilen değerlere göre hareket etme yükümlülüğü altına girmemektedirler.

Bir sonraki bölümde daha ayrıntılı bir tartışmanın konusu olan bu ikinci insan hakları sistemidir. Çünkü UIHH'ye *normatif temeller* kazandıran, sözleşmeye dayalı insan hakları sistemidir. İnsan haklarının ne olduğunu tanımlanması ve bunların “*tartışılmaz biçimde evrensel*”¹⁷⁶ ve bir dereceye kadar kutsal olduğu iddiası, başta Müslüman devletler olmak üzere, dünyanın pek çok ulusu tarafından ısrarla reddedildiği için, UIHH'nin uygulanması konusu sıkıntılı bir durum oluşturmuştur. Müslüman devletlerin, özellikle de anayasalarında İslam devleti olarak ilan edilmiş devletlerin bu hukukun bütününe karşı tepkisi, aşağıda ikinci bölümünde ele alınacaktır.

¹⁷⁶ BMGK Kararı A/RES/60/1, paragraf, 120 (2005 Dünya Zirvesi Sonucu); Bu iddia İHEB madde 18 (Herkesin düşünce, vicdan özgürlüğüne hakkı vardır... [kendisi için neyin evrensel olup olmadığına karar verme], madde, 19 (Herkesin düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı vardır) ve MSHS madde 19 (Herkes, müdahale olmaksızın görüş bildirme hakkına sahiptir...) dahil UIHH'nin çeşitli hükümleriyle çelişen bir iddiadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASINDAN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNA TEPKİLER

2.1 GİRİŞ

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyeliği bir kriter olarak kabul edilirse, dünyada 57 Müslüman ülke vardır. Bunların pek çoğu anayasalarında dine atıflardan bahsetse de hepsi mutlaka İslami değildir.¹⁷⁷ Bu bölümde incelenen devletler, yargı sistemlerinde özellikle din ve din hukukuna vurgu yapan devletlerdir. Örneğin; Pakistan, İslam'ı devlet dini olarak kabul etmektedir.¹⁷⁸ Suudi Arabistan, Allah'ın Kitabı'nın ve Peygamberinin Sünneti'nin, (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) kendi anayasası olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹ Bu devletler aynı zamanda BM tarafından farklı zamanlarda kabul edilen çeşitli insan hakları sözleşmelerine taraftır. Bu İslam devletlerinin anayasalarında ifade edilen İslami doktrin ile BM destekli UIHH ilkeleri arasındaki katı ve yapısal uyumsuzluk, paradoksal bir durum yaratmıştır. Sonuç olarak, anılan devletlerin çoğu, bu sözleşmelere çekince koymuşlardır. Bunu yaparak da bu belgelerin iç hukukta gerektirdiği şekilde uygulanmaları ve etkili olmalarını engellemişlerdir.

Bu bölüm, seçilmiş belirli İslam devletlerinin İslami anayasal çerçevesini ve bunların BM'nin insan hakları sözleşmelerinde ifade edilen insan hakları ilkelerini benimsemeye ve bunlara bağlı kalmaya yönelik tepkilerini anlama ve vurgulama çabasıdır. Aslında iki sistemin (UIHH ve İslam hukuku) temel aldığı ideolojilerin, özünde birbirinden ayrı kutuplar olduğuna dair popüler söylem dikkate alındığında, bu hakların gerek lafız ve gerekse ruh olarak tam anlamıyla uygulanması imkansızdır.

¹⁷⁷ Rainer Grote, Tilmann J. Röder, Ali M. El-Haj, **Constitutionalism, Human Rights, and Islam After the Arab Spring**, Oxford University Press, 2016.

¹⁷⁸ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 2.

¹⁷⁹ 1992 tarihli, Suudi Arabistan Temel Yasası, madde, 1.

2.2 SORUMLULUKLARIN BELİRLENMESİ

UİHH, yalnızca bir dizi sözleşmede yer alan hakları sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu hakların gerçekleştirilmesine yönelik araçları da sağlamaktadır. Bunların arasında, “Raporlama Usulleri” gibi bazıları bağlayıcı iken, “Bireysel Başvuru Mekanizması”¹⁸⁰ gibi bazıları ise yalnızca ihtiyaridir. Nitekim, ihtiyari niteliği dolayısıyla kabul edilmemesi veya sözleşmelerin ilgili hükümlerine/maddelerine/protokollerine ilişkin çekinceler konulması, kişi ve grupların uluslararası adalete erişim haklarını kullanmaları sınırlandırmıştır. Bu mekanizmalar, önceki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. UİHH ve tüm uygulama araçları, yükümlülükleri üye devletlere yükleyecek şekilde tasarlanmıştır. BM’ye üye devletler, UİHH’ye hem olumlu hem de olumsuz taraflarıyla lafzı ve ruhuyla hukuki olarak uymakla yükümlüdürler.

UİHH, devletleri, sözleşmeler kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmeleri için birden fazla alanda bağlı kılar. Taraf devletlerin kendi toprakları dahilindeki ve yargı sistemine tabi olan tüm bireylere [bu kapsamda] tanınan haklar bakımından örneğin, renk, ırk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler, hiçbir ayırım gözetmeksizin saygı göstermelerini ve bu hakları sağlamalarını gerektirir.¹⁸¹ Ayrıca taraf devletlerin kendi anayasal süreçlerine ve UİHH’nin sunduğu imkanlara uygun olarak gerekli yasal tedbirleri almaları da zorunludur.¹⁸² Aynı zamanda taraf devletlerin yükümlülükleri, yeterli hukuk yolunu, çözümün aranabileceği uygun bir yargısal yapıyı ve bu amaçla alınan tedbirlerin uygulanmasını sağlama görevini de kapsamaktadır.¹⁸³

BM’nin ESKS, KAÖS, İKS, ÇHDS, IAOKİS vb. tüm insan hakları sözleşmelerinde de devletlere aynı yükümlülükler getirilmiştir. Devletlerin bu sözleşmelere yönelik klasik uygulamaları, sözleşmeyi imzalamaları, onaylamaları ve

¹⁸⁰ Şikayet/dilekçe hakkı veya bireysel bildirim hakkı olarak da bilinir.

¹⁸¹ MSHS, madde, 2.

¹⁸² A.e.

¹⁸³ A.e.

kendi anayasal ilkelerine uygun olarak ya uluslararası hukukun ortaya koyduğu çerçeveyi doğrudan kendi topraklarında uygulamak ya da kendi ulusal yasaları haline getirmek şeklinde olmaktadır. Böylece, bu uluslararası güvenceleri kendi ulusal yargı sistemine de dahil ederler. Ancak devletler, UIHH'nin ilgili anayasal hükümlere aykırı olduğunu düşündüklerinde, çekincelere başvururarak yüksek anayasal düzenlemeler yoluyla UIHH'nin uygulanmasını engellerler. Bununla birlikte, bir devlet bir sözleşmeyi imzaladıktan ve onayladıktan sonra, UIHH'nin uygulanması söz konusu olduğunda, ilgili ulusal hukukun artık geçerli sayılmadığını belirtmek yerinde olacaktır.¹⁸⁴

2.3 İSLAM DÜNYASINDA ANAYASAL DİNAMİKLER

Avrupa, Amerika ve diğer Batılı devletlerin çoğu, UIHH belgelerinde yer alan ilke ve değerlere ideolojik uygunluklarından dolayı, BM destekli insan hakları konusunda uyumlu ve standart bir uygulamaya sahipken, Müslüman devletler çok tartışmalı ve aykırı bir tutum benimsemişlerdir.

Suudi Arabistan Krallığı dışında o sırada mevcut olan hemen hemen tüm İslam Devletleri, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulüne katıldı. Ayrıca, diğer insan hakları belgelerini de imzalamış ve onaylamış olsalar da sözleşmelere koydukları çekincelerle kendi yetki alanlarında tam olarak uygulanabilirliklerini ve etkinliklerini sınırlandırmışlardır. Bu genel ve özel çekinceler, UIHH'nin yaygın uygulamasına aykırı olduğu gibi, çekinceler hukukuna da aykırıdır. Bu nedenle, bu belgelerde belirtilen hedeflerin tam olarak gerçekleştirilmesine engel olmaktadır.

Müslüman devletlerin takındığı tutum, *bağlı oldukları dini ideolojiden derinden ilham almaktadır*. Bu devletlerin anayasalarında dine ve dinin kaynaklarına, ulusal ve uluslararası meseleleri için yol gösterici araçlar olarak bol miktarda atıfta

¹⁸⁴ UN Doc A/C.3/SR 92 (Taslak Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi;Bkz., Nehemiah Robinson, **Universal Declaration of Human Rights:: Its Origin, Significance, Application, and Interpretation**, Institute of Jewish Affairs, World Jewish Congress, 1950, s. 28.; “Article 23. Excuses for Failure to Perform”, **The American Journal of International Law**, C. 29, 1935, s. 1029.

bulunulması alışılmadık bir durum değildir. *UIHH’de güvence altına alınan hakların benimsenmesi ve uygulanması söz konusu olduğunda, sorunlara neden olan, bu devletlerin ideolojilerinin çekirdeğini oluşturan dine ve ilkelerine yapılan bu atıflardır.*

Bu devletlerin anayasalarında atıf yapılan egemenlik kavramı, devletin yapısı, hükümet biçimi, yasamanın kaynakları, tümünden bu devletlerde UIHH’nin gerçekleşmesinin önündeki engellemelere katkıda bulunur. Bu çalışmanın amaçları doğrultusunda, İslam’ı açık ve net bir şekilde devletlerinin dini olarak kabul eden Pakistan, Suudi Arabistan ve İran gibi önde gelen üç İslam devleti seçilmiştir.¹⁸⁵ İlginçtir ki, bunların üçü de kendilerini İslam devleti olarak ilan ederken; ideolojileri ve İslam’a yaklaşımları ile insan hakları birbiriyle tamamen çelişmektedir.

Suudi Arabistan, krallıkla yönetilen ve anayasası Kur’an ve Sünnet olan mutlak bir monarşidir.¹⁸⁶ İran, bir Parlamento’ya sahip olsa da, İslami bir demokrasidir; asli devlet yetkileri, diğer İslami mezhepler dışlanarak, belirli bir mezhebe (Ca’feri Şii düşüncesi) mensup tek bir *adama* verilmiştir.¹⁸⁷ Pakistan, bir İslam Cumhuriyeti olup, anayasasında açıklandığı gibi Kur’an ve Sünnet’in emirlerine aykırı hiçbir yasanın yapılamadığı İslam adına kurulmuş tek devlettir.¹⁸⁸ Bunlardan başka örneğin; Mısır Arap Cumhuriyeti gibi, dini İslam olan ve İslami Şariat İlkeleri’nin yasamanın esas kaynağı olduğu, ancak *tek kaynağı olmadığı* devletler de bulunmaktadır.¹⁸⁹ Bu devletlerin tümü, UIHH’nin sözleşmelerinin çoğuna taraftır. Yine tüm bu devletler, bu sözleşmelerin bir veya birkaç hükmüne İslam adına çekince koyarken, aynı zamanda kendi iç hukuklarında yeterli veya yetersiz koşullarda yerel halka aynı hak ve menfaatleri sağlamaktadırlar.

¹⁸⁵ İslam devletleri, Müslüman devletlerden ayrıştırılmalıdır. İslam devletlerinde İslam, kategorik biçimde devletin dini olarak ilan edilmekte ve din devletin yapısında, yasaların formülasyonunda ve siyasi alanda asli bir rol oynarken, Müslüman devletlerde ise din insanların iç dünyasına kapatılmakta ve böylelikle kamusal, ulusal ve uluslararası arenada etkili olması engellenmektedir.

¹⁸⁶ 1992, tarihli, Suudi Arabistan Temel Yasası, madde,1,5.

¹⁸⁷ 1979 tarihli, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 105, 107.

¹⁸⁸ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası madde 227.

¹⁸⁹ 2004 tarihli, Mısır Arap Cumhuriyeti Anayasası madde 2.

Durum böyle olunca, İslam ve UİHH arasındaki uygunlukları ve aykırılıkları UİHH'nin imzalanması, kabul edilmesi, uygulanması ve bunların anayasa üzerindeki etkilerini kavramak ve bu devletlerin ideolojik yapılarını anlamak için anayasalarının ayrıntılı bir incelemesini gereklidir. Bu aynı zamanda, devletlerin uluslararası anlaşmalara uyma biçimleri onların anayasal, yasal ve ideolojik çerçevelerine bağlı olduğu için de gereklidir.

2.4 İSLAM DÜNYASINDA HUKUKUN VE ANAYASANIN DURUMU

2.4.1 Pakistan

2.4.1.1 Devletin ve Egemenliğin Niteliği

Pakistan 14 Ağustos 1947 tarihinde tamamen İslam'ı esaslara göre kuruldu.¹⁹⁰ Pakistan halkı alt kıtadaki Hindulardan kültür, din, dil, gelenek, kısacası her alanda farklı olduklarına inandıklarından dolayı bağımsız bir ülke için mücadele ettiler.¹⁹¹ Ülkenin kurucusu Kaid-i Azam Muhammed Ali Cinnah, hayatımızı İslam'ın altın kurallarına göre şekillendirmek için Pakistan'ı kurmak istediğini birçok kez tekrarladı.

192

Bu nedenle, ilk kurucu meclis, halkın duygularını dile getirmek ve bu devletin nasıl ilerleyeceğini göstermek için Hedefler Kararını kabul etti. Pakistan, tarihi boyunca birçok anayasa yapmıştır. Yürürlükte bulunan ise 1973 Anayasası'dır. Anayasaya sadece yüzeysel bir şekilde bakıldığında bile 1973 Anayasası'nın insan hakları kadar İslam'a da çok güçlü ve sağlam referanslarla dolu olduğu görülebilir. Anayasada İslam'ın devlet dini olarak anılmasına ve kanunların Kur'an ve Sünnet ile

¹⁹⁰ Niaz A. Shah, **Women, the Koran and International Human Rights Law: The Experience of Pakistan**, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, s. 91-107.

¹⁹¹ Bkz. National Assembly of Pakistan (Constitution-Making) Debates, Vol II, No.1 December 31, 1972, Manager of Publications, Karachi 1973

¹⁹² ۲۰۱۰; سید حسن ریاض، پاکستان ناگزیر تھا، بقم، مطبع شعبہ تئنیف و تالیف و ترجمہ، جامعہ کراچی، ۱۹۷۲. "Quaid's Philosophy in the Light of Kur'an", **The Nation**, 10.09.2013, (Çevrimiçi) <https://nation.com.pk/11-Sep-2013/quaid-s-philosophy-in-the-light-of-quran>, 14.09.2020.; شریعہ اکیڈمی، تصور پاکستان بانیان پاکستان کی نظر میں، اسلام آباد، شریعہ اکیڈمی، بین الاقوامی اسلامی یونیورسٹی، اسلام آباد، ۲۰۰۵.

uyumlu olmasına rağmen, İslam’la bağdaşmayan birçok hüküm mevcut olup, bunların açık eleştiriye tabi olduğunu görüyoruz. Aşağıda Pakistan’ın anayasal çerçevesine genel olarak değinilecektir.

2.4.1.1.1 Hedefler Kararı

Hedefler Kararı’nın başlangıç metninde,¹⁹³ tüm evrendeki egemenliğin Allah’a ait olduğu ve insanların, yetkilerini O’nun belirlediği sınırlar içinde kutsal bir emanet olarak kullanacakları bildirilmektedir.¹⁹⁴ Başlangıcın devamında “demokrasi, özgürlük, eşitlik, hoşgörü ve sosyal adalet ilkelerine” İslam’ın ifade ettiği şekilde tam olarak uyulması için sınırlar koyulmuştur. Daha sonra, Müslümanların hayatlarını İslam’ın emirlerine göre şekillendirmeleri için gerekli koşulların sağlanması konusunda güvence verilmiştir. Burada belirtmek gerekir ki, anayasa, egemenliği Allah’a vermekle ister ulusal ister uluslararası olsun, İslami yörüngeden ayrılmadan, herhangi bir kanun çıkarma olasılığını zaten daraltmıştır.

Anayasa, her vatandaşın, diğer yararlarının yanı sıra, İslam’ın şerefi için ifade özgürlüğü hakkına sahip olmasını sağlar. Bu özgürlük kanunla sınırlanabilir.¹⁹⁵ Ayrıca, Pakistan’da çoğunluğu oluşturan Müslümanların hayatlarını İslam’ın temel ilke ve kavramlarına göre şekillendirmelerini sağlamak için atılacak adımları da belirler.¹⁹⁶

Anayasaya göre devlet, Kur’an-ı Kerim’in öğretilerini zorunlu kılmak, Kur’an-ı Kerim’i yaymak, kitlelerin Arapça öğrenmesini kolaylaştırmakla yükümlüdür.¹⁹⁷ Aynı zamanda devletin İslami ahlak standartlarına uyması ve ayrıca zekat, uşr, aukaf ve camilerin idaresi için yeterli düzenlemeleri yapmasını zorunlu tutar.¹⁹⁸

¹⁹³ Anayasanın 2-A maddesi Hedefler Kararı’nı (Anayasanın başlangıcındaki ifadeleri içeren) anayasanın etkin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Hedefler kararı Anayasayanın ek hükümlerinde yer almaktadır.

¹⁹⁴ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, Başlangıç, paragraf 1.

¹⁹⁵ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 19.

¹⁹⁶ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 31.

¹⁹⁷ A.e.

¹⁹⁸ A.e.

2.4.1.1.2 Parlamento Üyelerinde Aranılan Nitelikler

Anayasa, Meclis-i Şûra'ya (Parlamento) üye olmak için, diğer şeylerin yanı sıra, bir üye adayının *“iyi karakterli... İslami Emirleri ihlal etmeyen... İslami öğretiler hakkında yeterli bilgiye sahip olan ...zorunlu görevleri yerine getiren ... ve büyük günahlardan kaçınan [ayrıca] dürüst... müsrif olmayan, güvenilir ve ibadetlerini ifa eden bir nitelikte”* olmalıdır diye belirtmektedir.¹⁹⁹

2.4.1.1.3 Federal Şeriat Mahkemesi

Anayasa herhangi bir kanun veya düzenlemenin Kur'an-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin (s.a.v) sünnetine aykırı olup olmadığını incelemek amacıyla²⁰⁰ Federal Şeriat Mahkemesini (FŞM) kurmuştur.²⁰¹ Mahkeme İslam'ın emirlerine aykırı bir kanun veya hüküm tespit ettiğinde, kanunun çıktığı yerdeki ilgili federal veya eyalet mahkemesine kanunu 60 gün içinde (duruma göre) değiştirilmesi veya yürürlükten kaldırılmasına yönelik tavsiyede bulunur. Mahkemelerin tavsiyeyi yerine getirmediği takdirde FŞM'nin tavsiyesi veya herhangi bir kararı yasa haline gelir. FŞM, çeşitli nedenlerle, özellikle son zamanlarda 2006 tarihli Kadının Korunması Yasası'nın bazı hükümlerinin İslam'a aykırı olduğunu ilan ettiğinde yargı yetkisini birkaç kez kullanmıştır.²⁰²

2.4.1.1.4 İslami Hükümler

Anayasaya göre, kategorik olarak *“Kur'an ve Sünnet'in emirlerine aykırı hiçbir yasa yapılmayacağı gibi, tüm yasaların bunlara uygun olarak yapılması”* zorunludur”.²⁰³

¹⁹⁹ A.e., madde, 62.

²⁰⁰ A.e., madde, 203 C.

²⁰¹ A.e., 203 D.

²⁰² From the Newspaper, “Shariat Court Knocks out 3 Sections of Women's Protection Act”, **DAWN.COM**, 23.12.2010, (Çevrimiçi) <https://www.dawn.com/2010/12/23/shariat-court-knocks-out-3-sections-of-women-s-protection-act/>, 14.09.2020.

²⁰³ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 227.

Anayasa ayrıca, Pakistan'ın Müslüman vatandaşlarının hayatlarını İslam'ın emirlerine göre yaşamalarını teşvik etmenin ve sağlamanın yolları ve araçlarına ilişkin olarak Parlamente'ye, Eyalet Meclislerine ve diğer devlet organlarına tavsiyelerde bulunmak üzere bir İslami İdeoloji Konseyi (İİK) oluşturmuştur.²⁰⁴ Konsey, mevcut veya önerilen herhangi bir kanunun İslam'ın kapsamına girip girmediği konusunda yukarıda belirtilen organlara başvurma yetkisine de sahiptir. Ancak, Konseyin yargı yetkisi ve gücü kapsam olarak çok sınırlıdır. Kararları tavsiye niteliğinde olup, FŞM'nin karar ve tavsiyelerine kıyasla önemli bir etkisi yoktur.²⁰⁵

2.4.1.1.5 Sadakat Yemini

Anayasada (Üçüncü Takvim, Görev Yeminleri, Başkan vb.) Parlamento üyelerinin, Devlet Başkanının, eyalet valilerinin, eyalet meclisi üyelerinin yemin metni de düzenlenmiştir. (*Müslüman makam sahipleri için aynı kelimelerle başlar*). Buna göre anılan devlet yetkililerinin her biri göreve başlarken; Müslüman olduğuna, Yüce Allah'ın birliğine ve tekliğine, Allah'ın Kitaplarına ve bunların sonuncusu Kur'an-ı Kerim'e, Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olduğuna ve O'ndan sonra peygamber gelmeyeceğine, Kıyamet Günü'ne, Kur'an ve Sünnet'in tüm gereklerini ve öğretilerini kabul ettiğine ve bunlara sadakatle bağlı kalacağına dair yemin etmekle yükümlüdür.

206

2.4.1.1.6 Müslümanın Tanımlanması

İslam dünyası anayasaları arasında Pakistan Anayasası, Müslüman ve gayrimüslim tanımlaması bakımından benzersizdir. Pakistan'daki bazı Ahmedi Tarikatı üyelerinin, son İslam Peygamberi'nin (s.a.v.) peygamberliğinin kesinliğini kabul etmedikleri için, bunları gayrimüslim ilan etmek amacıyla Anayasaya tanım maddeleri eklenmiştir. O zamandan beri bu durum Pakistan içinden ve dışından bu

²⁰⁴ A.e., madde, 228

²⁰⁵ ڈاکٹر شہزاد اقبال شام، دساتیر پاکستان کی اسلامی دفعات ایک تجزیاتی مطالعہ، اسلام آباد، شریعہ اکیڈمی، ادارہ تحقیقات اسلامی، t.y., s. ۱۹۶.

²⁰⁶ Anayasanın 41. maddesi devlet başkanının Müslüman olması gerektiğini belirtmektedir.

yöndeki hükümlerin, değiştirilmesini veya yürürlükten kaldırılmasını talep eden MSHS organları da dahil olmak üzere, BM Komiteleri tarafından UIHH adına eleştirildi.²⁰⁷

Anayasa'ya göre "Müslüman", Yüce Allah'ın birliğine, Muhammed'in (s.a.v.) mutlak ve koşulsuz olarak son peygamber olduğuna inanan kişi anlamına gelir. Muhammed'den²⁰⁸ (s.a.v) sonra, kelimenin herhangi bir anlamıyla veya herhangi bir şekilde peygamber olduğunu iddia eden bir kişiyi peygamber veya dini reformcu olarak tanıyan kişi gayrimüslim olarak tanımlanmakta ve bu tanım kapsamına Hristiyan, Hindu, Sih, Budist veya Parsi topluluğuna mensup bir kişiyi, Kadiani Grubu veya Lahori Grubu'na mensup ve kendilerine "Ahmadi" diyen bir kişiyi veya başka bir adla veya bir Bahai ve Planlanmış Kastlardan herhangi bir kişi girmektedir.²⁰⁹

Pakistan'da Devlet Başkanının Müslüman olmasının zorunlu olması gibi bazı ayrıcalıkların sadece Müslümanlarla sınırlı olması dolayısıyla, Anayasada yukarıda bahsedilen tanımların belirtilmesi, devletin genel dinamikleri üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir. Bu ve bunun gibi diğer birçok hüküm, UIHH'nin özellikle eşitlik hakkı ve ayrımcılık yasağı hükümlerine aykırıdır.

2.4.1.1.7 Temel Haklar

Pakistan'ın mevcut Anayasasına dikkatlice bakıldığında, modern bakış açısı ve kavramlardan tamamen yoksun olmadığı, daha ziyade ortodoks/geleneksel düşüncelerle modern düşüncelerin bir karışımı olduğu görülmektedir. Ülke çalkantılı tarihi boyunca, örneğin; 1935, 1956, 1962 anayasaları gibi çeşitli anayasalarla yönetildi. Pakistan'ın mevcut Anayasası 1973'te ilan edildi. Bu tarih, ülkenin o tarihte

²⁰⁷ Parafraf, 34. Pakistan'ın 23 Ağustos 2017 tarihli İlk Raporuna İlişkin Sonuç Gözlemleri, CCPR/C/PAK/CO/1; "Treaty bodies Download", (14.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fPAK%2fCO%2f1&Lang=en, 14.09.2020.

²⁰⁸ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 260 (3) (a) Bölüm 5-Yorum, Bölüm XII:

²⁰⁹ A.e., madde, (b)

mevcut olan başlıca uluslararası insan hakları sözleşmelerinden kesinlikle yararlandığı anlamına geliyor. Nitekim, 1948’de Suudi Arabistan İHEB’i açıkça reddettiğinde Pakistan onu imzalayan ve destekleyen ilk Müslüman devletler arasındaydı.²¹⁰

Bu nedenle, tüm Pakistan anayasaları (1935 Hindistan Hükümeti Yasası hariç), hem İslami hükümler hem de uluslararası haklar beyannamesinden, yani İHEB, MSHS ve ESKS’den ilham alan temel insan haklarına ilişkin hükümler taşıyordu. Anayasa, Uluslararası Haklar Beyannamesi’ne benzer şekilde tam bir bölümü 23 temel hakkı içeren hükümlere tahsis etmiştir.²¹¹ Bu haklar arasında, kişi güvenliği, tutuklama ile ilgili güvenceler, adil yargılanma hakkı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, geriye dönük cezaya karşı koruma da bulunmaktadır. Yine seyahat, toplanma, dernek kurma, ticaret, çalışma ve ifade özgürlüklerini güvence altına almakta, bilgi edinme, din, mülkiyet, eğitim haklarını sağlamaktadır. Birçok yerde ırk, dil, cinsiyet, din ayrımcılığı yasaklamakta ve vatandaşların eşit olduğunu ilan etmektedir.²¹² Anayasa ayrıca dil, alfabe ve kültürün korunmasını sağlayan hakları da içermektedir. Her şeyden önce Anayasanın 8. maddesinde şöyle denilmektedir: *“Herhangi bir yasa veya yasa hükmünde olan herhangi bir örf ve adet kuralı bu bölümde düzenlenen haklara aykırı olduğu sürece, geçersiz olacaktır.”*

Yine de bu hikayenin tamamı değildir. Anayasanın dini hükümleri, özellikle anayasanın “işlevsel bölümü olan Hedefler Kararı” ve 227. madde, bu özgürlüklerin kapsamını keskin bir şekilde sınırlandırmaktadır. Bu madde, Anayasa kapsamındaki tüm hakları dini hukuka tabi kılmaktadır. Anayasa eşitlik hakkını sağlasa da yalnızca bir Müslüman Pakistan İslam Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı olabilmekte, böylece diğer tüm gruplar cumhurbaşkanlığı yarışından dışlanmaktadır. Pakistan, uzlaşmaz geleneksel ve moder değerleri uzlaştırsa da ülkede 1961 tarihli Müslüman Aile

²¹⁰ “Can Pakistan Implement The International Bill Of Human Rights?”, **RadioFreeEurope/RadioLiberty**, (02.09.2020), (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/gandhara_international_bill_of_rights_afridi/2244846.html, 02.09.2020.; Siraj Sait, Hilary Lim, **Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World**, Zed Books, 2006, s. 85.

²¹¹ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, Bölüm 1.

²¹² A.e., madde, 25A.

Hukuku Kararnamesi, 1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Ermesi Yasası, 1979 tarihli Hudud Kararnameleri gibi UIHH normlarıyla doğrudan çatışan çok sayıda yasa bulunmakta ve anayasanın kendi içinde çelişkili maddeleri, belirsiz ve endişe verici bir devlet imajı yaratmaktadır.

Burada Anayasanın temel hükümlerine vurgu yapılmasının amacı, temel normunda yukarıda bahsedilen hükümlere sahip herhangi bir İslam devletinin, UIHH'nin uyulmasında ısrar ettiği belirli normları kabul etme olasılığının çok düşük olduğunu açıkça ortaya koymaktır. Her iki sistemde de uyumlu bir yığın alan olmasına rağmen, öz ve çekirdek büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Suudi Arabistan ve İran anayasalarını incelediğimizde yine aynı şeylerle karşılaşacağız.

2.4.1.2 Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna Tepkiler

Pakistan, UIHH sözleşmelerinin çoğunu imzalamıştır. Ancak, bu sözleşmelerin özel hükümlerine ve bu hakların uygulanması için kurulan insan hakları komitelerine bireylerin erişmesini sağlayan ihtiyari protokollere katılmayarak bu sözleşmelerin hükümlerinin uygulanmasını engellemiştir. Aynı şekilde koyduğu çekinceler ve şerhlerle sözleşmelerin yurt içinde uygulanmasını büyük ölçüde engellemiştir.

Örneğin, BM tarafından 16 Aralık 1966'da kabul edilen ve 10 yıl sonra 23 Mart 1976'da yürürlüğe giren, medeni ve siyasi hakları içeren insan hakları sözleşmelerinden en önemlisi olan MSHS, Pakistan tarafından 17 Nisan 1976'da imzalamıştır. Kabulünden 42 yıl sonra 17 Nisan 2008 kabul etmiş ve 23 Haziran 2010'da ise onaylanmıştır. Pakistan, ilgili ülkenin sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal etmesi durumunda bireylerin Komite'ye başvurmasına izin veren bireysel başvuru usulünü oluşturan 1. İP'e taraf olmadığından kişi haklarını ihlal etmiştir.

Pakistan, MSHS'yi onaylandığı tarihten itibaren, sözleşmedeki hakların ülke içinde uygulanabilirliğini sağlamak için olumlu anlamda adımlar atmak ve aynı zamanda sözleşmeye aykırı mevcut yasalarını değiştirmek konusunda hukuki yükümlülük altındadır.

MSHS'nin 2. maddesi şun hükümleri içermektedir:

1. *“Bu Sözleşmeye taraf her devlet, bu sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı ve bu haklara saygı göstermeyi taahhüt eder.”*
2. *“Sözleşmede tanınan hakları kendi mevzuatında veya uygulamasında henüz tanımamış olup da bu sözleşmeye taraf devletler, kendi anayasal usullerine ve bu sözleşmenin hükümlerine uygun olarak, sözleşmede tanınan hakları uygulamaya geçirmek için gerekli olan tedbirleri veya diğer önlemleri almayı taahhüt ederler.”²¹³*

Pakistan başlangıçta, örneğin; 3. madde (kadın-erkek eşitliği), 6. madde (ölüm cezasının kaldırılması), 7. madde (ölüm cezası ve işkence), 18. madde (din seçme özgürlüğü ve belirli bir dine zorlamama), 19. madde (ifade özgürlüğü) ve 25. madde (kamu hizmetlerinde ve oy kullanmada tüm vatandaşlar için eşit haklar) gibi MSHS'nin birçok maddesine çekince koymuştur.²¹⁴ Çekincelerin çoğu dinden ilham almıştır. Örneğin, 3. madde ile ilgili olarak konulan çekince, “Pakistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti, MSHS'nin 3. maddesinin hükümlerinin, bu vatandaşlarının Kişisel Hukuku ve Şahitlik Kanunuyla çelişmeyecek şekilde uygulanacağını beyan eder” denilmiştir.²¹⁵ 25. madde ile ilgili olarak da, “Pakistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti, MSHS'nin 25. maddesinin uygulanmasının Pakistan Anayasası'nın 41. maddesinin 2. fıkrası ve 91. maddenin 3. fıkrasında belirtilen ilkeye tabi olacağını belirtmektedir.” denilmiştir.²¹⁶

Daha sonra Pakistan, bazı maddelerdeki çekinceleri kısmen geri çekmeye karar verse de diğerlerindeki çekincelerinde ısrar etti. Çekince, “Pakistan İslam

²¹³ İtalik bana aittir.

²¹⁴ “United Nations Treaty Collection”, (02.09.2020), (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=4&clang=_en&mtdsg_no=IV-4&src=IND#36, 02.09.2020.

²¹⁵ A.e.

²¹⁶ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın, bir kişinin Cumhurbaşkanı seçilebilmesi için gerekli koşullardan birini içeren 41 (2) maddesine göre Müslüman olmayan bir kişi Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılamaz. Anayasanın 91 (3) maddesi de benzer şekilde, Ulusal Meclis Başkanı ve Ulusal Meclis Başkan Yardımcısı seçildikten sonra Müslüman üyelerinden biri, Pakistan Başbakanı olarak seçileceğini düzenlemiştir.

Cumhuriyeti, MSHS'nin 3, 6, 7, 18 ve 19. madde hükümlerinin Pakistan Anayasası ve Şeriat kanunlarının hükümlerine aykırı olmadığı ölçüde uygulanacağını beyan eder” ifadesine yer verildi.²¹⁷ Komite, 23 Ağustos 2017’de yaptığı sonuç gözlemlerinde, Pakistan’ı toplam çekincelerini 3. ve 25. maddelere indirgediği için memnuniyetle karşılamakla birlikte, onları da geri çekmeye çağırdı. Komite çağrısında; çünkü bunlar, “bu maddelerin uygulanmasını sadece Müslümanların şahsi hukukuna ve delil kanununa uygun ölçüde olmakla ve Anayasanın bazı hükümleriyle sınırlandırıyor...” ifadelerini kullandı.²¹⁸

Pakistan ayrıca, tümü BB’ye özgü olan ÇHDS’ye ek İhtiyari Protokol (3. İP),²¹⁹ 1966 tarihli ESKS ve 2006 tarihli Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye ilişkin ihtiyari protokollere de taraf değildir. Belirtildiği üzere, bunların hepsi özellikle BB usulüne imkan tanımaktadır. Bununla birlikte daha sonra 2011 ve 2016 yıllarında, sırasıyla 2002 tarihli ÇHDS’nin çocukların satışı, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisine ilişkin ihtiyari protokolü ve yine ÇHDS’nin çocukların silahlı çatışmalara katılımına ilişkin İhtiyari Protokol’e katılmıştır.

Pakistan, insan hakları sözleşmelerinin çoğunu onaylamış olmasına rağmen, özellikle ilgili sözleşmelerin amaç ve hedeflerini doğrudan etkileyen maddelere çok sayıda çekince koymuştur. Bu çekinceler esasen, sözleşme hükümlerinin uygulanmasının sağlanması ve tazminat için bireylerin ilgili sözleşme komitesine başvurmalarına izin veren hükümlere darbe vurmuştur.

Pakistan tarafından imzalanan ve onaylanan ve hükümlerinin BBM aracılığıyla uygulanmasını sağlayan sözleşmeler sadece 1965 tarihli IAOKİS ve 1984 tarihli

²¹⁷ Paragraf 1 ve paragraf 3, Pakistan’ın ilk raporuna ilişkin konular listesine yanıt, CCPR/C/PAK/Q/1/Add.1, Mart 23, 2017, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fPAK%2fQ%2f1%2fAdd.1&Lang=en

²¹⁸ Pakistan’ın ilk raporuna ilişkin sonuç gözlemleri, CCPR/C/PAK/CO/1, 23 Ağustos 2017, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fPAK%2fCO%2f1&Lang=en

²¹⁹ 1989 tarihli Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’ye Ek 3. İhtiyari Protokol, BM Genel Kurulu tarafından Aralık 2011’de kabul edilmiştir. Sözleşme, kapsamındaki bireysel başvuru usulünü özel olarak ele almaktadır.

İKS'dir. Pakistan tarafından 19 Eylül 1966'da imzalanan IAOKİS, hemen 21 Eylül 1966'da onaylandı. IAOKİS'nin 14. maddesi çekince konulmadığı için BBM'nı kurdu. IAOKİS, insan haklarının üçüncü kuşak kategorisine ait olup, 21 Aralık 1965 tarihinde BMGK tarafından kabul edilmiştir. Irka dayalı ayrımcılığı önlemeyi ve bastırmayı amaçlayan bu sözleşme, ırkçı nefret söylemlerini şiddetle yasaklamakta ve ırkçı örgütlerin tamamen yasaklanmasını talep etmektedir.

Pakistan İKS'ni ise 17 Nisan 2008'de imzalayıp, 23 Haziran 2010'da onayladı. İKS'nin 22. maddesi de çekince konulmayan BBM'ndan bahsediyor. Bu sözleşme, BM tarafından kabul edilen sözleşmeler dizisindeki en önemlilerinden biri olup, dünya üzerinde herhangi bir kişiye karşı işkence ve diğer her türlü zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamelenin yasaklanması gibi çok önemli bir konuyu ele almaktadır. Pakistan, bu sözleşme hükümlerinin çoğuna çekince koyarak özellikle devlet kurumlarında işkenceye yönelik herhangi bir gizli soruşturma İKS kapsamında oluşturulan Komite'nin yetkisini reddetmektedir.²²⁰

KAÖS, 18 Aralık 1979'da BM tarafından kabul edildi. Pakistan, on altı yıl sonra 12 Mart 1996'da bir beyan ve çekince ile sözleşmeye katıldı. Açıklamada "Pakistan İslam Cumhuriyeti Hükümetinin [söz konusu Sözleşmeye] katılımı, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın hükümlerine tabidir" denildi. Çekince altında, sözleşmenin yorumlanmasına ilişkin herhangi bir uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) sunulmasına yönelik bir mekanizma içeren sözleşme'nin 29 (1) maddesine çekince konulmuştur. KAÖS kapsamındaki Komite, Pakistan'ın beşinci periyodik raporuna ilişkin sonuç gözlemlerini yaparken, Pakistan'ın sözleşmeye ilişkin genel deklarasyonuna yönelik endişesini vurgulamış ve bunun derhal geri çekilmesini istemiştir.²²¹

²²⁰ "Treaty bodies Download", **UN's Treaty Body Database**, (14.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT/C/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020., Ayrıca Pakistan'ın bu çekinceden çekilmesinin Komite tarafından önerildiği IGCS/C/PAK/CO/1 karar için bkz. paragraf 47.

²²¹ "Treaty bodies Download", **Concluding observations on 4th periodic report of Pakistan, February 10-28, 2020**, (Çevrimiçi)

Yukarıda bahsedilen iki sözleşme, yani IAOKİS ve İKS, BM'nin dokuz insan hakları belgesi içinde Pakistan'ın BBM ile ilgili çekinceler koymadığı veya beyanlarda bulunmadığı istisnai belgelerdir. Pakistan, BM tarafından 2003 tarihinde yürürlüğe konulan Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (GİHDS) ve 2010 tarihinde yürürlüğe konulan, Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmeye (ZKKS), taraf değildir.

Aşağıda, insan haklarına ilişkin dokuz temel sözleşmeye göre Pakistan'ın durumunu gösteren iki tablo bulunmaktadır. Pakistan'ın bu sözleşmelere herhangi bir çekince koyup koymadığı. Bu tablolarda ayrıca, uygulama usullerine, yani BB ve Raporlama mekanizmalarına bağlılık açısından Pakistan'ın durumunun ne olduğunu da gösterilmektedir.

Tablo No. 2.1 İnsan Hakları Sözleşmeleri Açısından Pakistan'ın Durumu²²²

Seri No	Antlaşma Adı	İmza Tarihi	Onay/Katılım Tarihi	Çekince ve Beyannameye İlişkin Durum
1	IAOKİS	19 Eylül 1966	21 Eylül 1966	Hayır
2	ÇHDS	20 Eylül, 1990	12 Kasım 1990	Evet (ÇHDS, İP)
3	KAÖS		12 Mart 1996 ²²³	Evet
4	ESKS	3 Kasım 2004	17 Nisan 2008	Evet
5	MSHS	17 Nisan 2008	23 Haziran 2010	Evet
6	İKS	17 Nisan 2008	23 Haziran 2010	Evet
7	EHİS	25 Eylül 2008	5 Temmuz 2011	Hayır
8	ZKKS ²²⁴	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
9	MHDS ²²⁵	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz

²²² Burada sunulan veriler BM sözleşme organları veritabanlarından toplanmıştır.

²²³ Katılım gerçekleşmiştir.

²²⁴ Pakistan bu Sözleşmeye Taraf değildir. Bkz. (Çevrimiçi) <http://indicators.ohchr.org/>, 14.09.2020.

²²⁵ Pakistan bu Sözleşmeye taraf değildir. BM Şartı Koleksiyon Veritabanı için bkz. (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-13&chapter=4&lang=en, 14.09.2020.

Tablo No. 2.2 Uygulama Araçlarına Göre Pakistan'ın Durumu (BB/Soruşturma)²²⁶

Sıra No	Antlaşmanın Adı	İmza Tarihi	Onay/Katılım Tarihi	BB Durumu	Soruşturmarumu
1	IAOKİS	19 Eylül 1966	21 Eylül 1966	14. Maddeye çekince konulmamıştır .	Usul mevcut değildir
2	ÇHDS	20 Eylül 1990	12 Kasım 1990	1. İPİİ'e, taraf değildir	ÇHDS İP BB, taraf Değildir (Madde 13)
3	KAÖS		12 Mart 1996 ²²⁷	İP'e, taraf değildir	İP taraf Değildir(Madde 8,9)
4	ESKS	3 Kasım 2004	17 Eylül 2008	İP'e, taraf değil'dir	İP taraf Değildir (Madde 11)
5	MSHS	17 Nisan 2008	23 Haziran 2010	1. İP'e, taraf değildir	Usul Mevcut Değildir
6	İKS	17 Nisan 2008	23 Haziran 2010	22. Madde çekince konulmamıştır .	Kabul edilmedi ²²⁸

²²⁶ Sunulan veriler, BM sözleşme organları veritabanlarından toplanmıştır. Bkz. (Çevrimiçi) http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/countries.aspx?countrycode=pak&lang=en Also <http://indicators.ohchr.org/> and <http://treaties.un.org>, 14.09.2020.

²²⁷ Katılım gerçekleşti.

²²⁸ Pakistan, bu hususta Komitenin yetkisine ilişkin hükme açıkça çekince koymuştur.

7	EHİS	25 Eylül 2008	5 Temmuz 2011	İP taraf değildir	İP taraf Değildir (Madde 6-7)
8	ZKKS ²²⁹	Uygulanama z	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz (Madde 33)
9	MHDS ²³⁰	Uygulanama z	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz

²²⁹ Pakistan bu sözleşmeye taraf değildir. Bkz. (Çevrimiçi), <http://indicators.ohchr.org/>, 14 Eylül 2020.

²³⁰ Pakistan bu Sözleşmeye taraf değildir. BM Şartı Koleksiyon Veritabanı için bkz., (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&lang=en, 14 Eylül 2020.

2.4.1.3 İnsan Hakları Komitesi ve Pakistan (MSHS, ESKS)

Komite'nin Pakistan'ın ilk raporuna verdiği tepki, BM'de din ve insan hakları arasındaki anlaşılma biçimine ilişkin farklılıklarının altını çizmiştir. Komite, Pakistan'ın periyodik raporunu değerlendirirken, şu ifadeye yer vermiştir: *“Sözleşme’de güvence altına alınan hakların iç hukuk düzeninde tam olarak uygulanmamasından endişe duymuştur.”*²³¹ Keza, *“Taraf devletin, Sözleşme’nin 3. ve 25. maddelerine ilişkin; Bu maddelerin uygulanmasını sadece İslam Kişiler Hukuku, Şahitlik Yasası ve Anayasa’nın bazı hükümlerine uygun oldukları ölçüde uygulanması şeklindeki çekincelerini muhafaza etmesinden üzüntü duymuştur”* demiştir. “. Komite ayrıca, ayrımcılık yasağı konusunda da bazı yasalarla ilgili endişesini belirtmiştir.²³²

Yine Komite, Anayasa’nın 25 ila 27. maddeleri de dahil olmak üzere, devletin ayrımcılık yasağı yasalarının *“Sözleşme kapsamında yasaklanan tüm gerekçelerle ayrımcılığa karşı koruma sağlamadığı konusunda endişe duyduğunu”* ifade etmiştir.²³³ Karşılıklı rıza gösteren yetişkinler arasındaki eşcinsel ilişkilerin suç sayılmasına da itiraz etmiştir.²³⁴ Komite ayrıca *“lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks kişilere karşı her türlü ayrımcılığı önlemek ve cezalandırmak için etkili önlemler”* alınmadığından üzüntü duyduğunu belirtmiştir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak Komite, aynı cinsiyetten yetişkinler arasındaki karşılıklı rızaya dayalı ilişkilerinin suç olmaktan çıkarılmasını talep etti.²³⁵ Ayrıca başka vesilelerle de İslam Cumhuriyeti’ne ölüm cezasını kaldırmasını ve bu

²³¹ “Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the initial report of Pakistan (ICCPR)**, (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/P/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020., Para 5, CCPR/C/PAK/CO/1, 24 Ağustos 2017.

²³² A.e., paragraf, 7.

²³³ A.e., paragraf, 11.

²³⁴ Madde 25A (Vatandaşların Eşitliği), madde, 25 (Eğitim hakkı), madde, 26 (Halka açık yerlere erişim konusunda ayrımcılık yapmama), madde, 27 (Hizmetlerde ayrımcılığa karşı önlem).

²³⁵ Bkz.yukarıda 234, paragraf 18.

bağlamda MSHS, 2. İP'e katılmasını, tüm "dini inkar (küfür)" ²³⁶ yasalarını kaldırmasını ve evlilik için asgari yaşı 18 olarak belirlenmesini tavsiye etti. ²³⁷

20 Temmuz 2017'de ESKS Komitesi, Pakistan'ın ilk raporuna ilişkin nihai gözlemlerini açıkladı. Komite, Pakistan'a renk, dil, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, engellilik, cinsel yönelim, cinsel kimlik veya diğer durumlara ilişkin ayrımcılığı yasaklayan Anayasanın 25. maddesini sınırlı bir kapsama sahip olduğu için gözden geçirmesini tavsiye etti. ²³⁸ Ayrıca Pakistan'a yetişkinler arasındaki rızaya dayalı eşcinsel ilişkileri suç olmaktan çıkarmasını da tavsiye etti. ²³⁹ 1962 Batı Pakistan İslam Kişiler Hukuku (Şeriat) Yasası (çok eşliliğe izin veren ve erkek çocuğun miras payının yarısını kızlara verilmesini öngören) ve 1984 tarihli Şahitlik Kanunu (Qanun-e-Shahadat Order) (iki kadın şahidin şahitliğini bir erkek şahidin şahitliğine denk tutar) gibi bazı yerel yasaları son derece ayrımcı buldu. Bu nedenle Pakistan'a tüm bu ayrımcı yasaları gözden geçirmesini ve bunları ESKS hükümlerine uygun hale getirmesini tavsiye etti. ²⁴⁰

Komitelerin MSHS ve ESKS kapsamındaki gözlemleri, Pakistan'ın sözleşmeye bağlılığını sorgulamaktadır. Pakistan'ın Komite'nin tüm öneri ve tavsiyelerine uymamasının nedeni, İslami hükümlerle çelişen bu tür yasaların yapılmasını kesinlikle yasaklayan ideolojik Anayasa hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Anayasa'da Hedefler Kararı ve 227. maddeye benzer hükümler bulundukça, ölüm cezasının kaldırılması, aynı cinsler arasındaki rızaya dayalı cinsel ilişkilerin meşrulaştırılması, Hudud Kanunları ve benzerlerinin liberal yorumlarla dahi değiştirilmeleri mümkün değildir.

²³⁶ "Treaty bodies Download", **Concluding observations on the initial report of Pakistan (ICESCR)**, (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E/C.12/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020., E/C.12/PAK/CO/1, A.e. paragraf 34.

²³⁷ A.e. paragraf 42.

²³⁸ A.e. paragraf, 20.

²³⁹ A.e. paragraf, 22.

²⁴⁰ A.e. paragraf 33-34.

Daha önce Pakistan, ESKS kapsamında Komite'ye yanıtlarını sunarken, yasalarının 1966 tarihli ESKS'nin ruhuna uygun olduğunu açıklamıştı. Yani “*Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde ... ve [bu] bakımdan, onaylanan diğer uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan hakların çoğu, her zaman ülkenin maddi hukukunun bir parçası olmuştur*” ifadesini kullanmıştı.²⁴¹ Ayrıca, “*Pakistan Anayasası'nın Sözleşme hükümlerine uygun olduğunu ve ... Pakistan Ceza Kanunu ..., Ceza Muhakemesi Kanunu dahil olmak üzere, çeşitli yerel kanunlar ve yönetmelikler ... uluslararası insan hakları yükümlülükleri ile uyumludur ve hiçbir konuda ayrımcı değildir*” diye de savunmasını vermişti.²⁴² Ancak Anayasa'nın ve diğer tüm yasaların Şeriat yasalarına uygun olduğunu ve toprak, mülkiyet ve mirasla ilgili yasaların da Anayasanın İslami hükümleriyle uyumlu olduğunu kabul etti. Komite haklı olarak, Pakistan'ın savunmasında yer alan ifadelerle aynı fikirde olmadığından, Şeriat ve Şeriat temelli normlarının çoğunlukla BM destekli UİHH sözleşmeleriyle doğası gereği uyumsuz olduğu şeklindeki popüler söylemini tekrar etti.

2.4.2 Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, İslam dininin en kutsal iki mekanına ev sahipliği yaptığı için tüm Müslüman dünyasında en seçkin konuma sahip ülkedir. Ülke, iki krallığın, yani Necd ve Hicaz'ın birleşip Suudi Arabistan Krallığı'nı oluşturduğu tarih olan, 23 Eylül 1932'de kurulmuştur. Dünyadaki diğer İslami veya Müslüman devletler gibi resmi bir anayasası olmayan Krallık, bunun yerine Kur'an ve Sünnet'i kendi anayasası olarak ilan etmiştir. Suudi Arabistan, devletin siyasi, sosyal, hukuki alanlarında etkileri görülen İslam'ın Vahabi doktrininin (mezhebinin) sadık bir destekçisi ve yayıncısıdır.

²⁴¹ “Treaty bodies Download”, **Replies of Pakistan to the list of issues (ICESCR)**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2FPAK%2FQ%2F1%2FAdd.1&Lang=en, 14.09.2020.; Paragraph 1, E/C.12/PAK/Q/1/Add.1, May 13, 2017.

²⁴² A.e. paragraf, 8 (20).

Krallıkta insan hakları koşullarının çok kötü olduğu iddia edilmektedir. Dünyanın hemen hemen tüm bilinen insan hakları örgütleri, Krallığı özellikle kadın hakları konusundaki kötü insan hakları sicili nedeniyle eleştirmektedir.

İHEB hazırlanma sürecindeyken, Krallık bu belgenin laik niteliğinin İslam'a aykırı olması dolayısıyla belgeye şiddetle karşı çıkarak kabul yönünde oy vermekten kaçındı.²⁴³ Bununla birlikte, daha sonra, hemen hemen bütün sözleşmelere Şeriat adına çekinceler koysa da, BM destekli birçok insan hakları sözleşmesini kabul etmiştir.

Ocak 1992'de Kral (Fahd bin Abdülaziz), anayasa tasarısına benzeyen bir Temel Yönetim Sistemini (Temel Yasa) ilan etti. Krallık için temel yönetim sistemini/hukukunu içeren bu Temel Yasa, Suudi Hukuk Düzeninin genel ilkelerini belirlemiş, Krallığın yapısını, yönetim organlarının sınırlarını ve mali işlerini çok kısaca tanımlamıştır. Ayrıca bu yasa, insan hakları ve yükümlülükleri hakkında kısa hükümler de içermektedir. Belirtmek gerekir ki, Temel Yasa, Krallığın kendi varlığına ve İslam adına Kralın emirlerinin uygulanmasına haklı gerekçe oluşturmak ve itibar kazandırmak için İslam, Kur'an, Sünnet, Şeriat ve diğer İslami ifadelerle atıflarla doludur.

Temel Kanun yüzeysel bir şekilde okunduğunda bile hükümlerinin çoğunun UIHH'ye taban tabana zıt olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum, ilgili UIHH sözleşmelerinin farklı insan hakları komiteleri tarafından Krallıkla ilgili açıklanan periyodik raporlara ilişkin değerlendirmelerinde (aşağıda görüleceği üzere) uygun bir şekilde fark edilmiş ve vurgulanmıştır. Suudi Arabistan Krallığı Temel Yasasının temel özelliklerine aşağıda yer verilmektedir.

²⁴³ Professor Emeritus of the Practice in Religion Ethnicity and International Conflict Harvard University Associate David Little vd., **Human Rights and the Conflict of Cultures: Western and Islamic Perspectives on Religious Liberty**, University of South Carolina Press, 1988.

2.4.2.1 Devletin ve Egemenliğin Niteliği

2.4.2.1.1 Kur'an ve Sünnet Anayasası

Temel Yasa, Krallığı resmi dini İslam olan egemen bir Arap Ülkesi olarak tanımlamakta, Kur'an'ı ve İslam'ın son Peygamberi'nin²⁴⁴ (s.a.v) Sünneti'ni devletin anayasası olarak açık ve net bir şekilde ilan etmektedir. Bu ilan, Krallık tarafından tüm devlet faaliyetlerinin ilahi kanunun denetimine tabi kılındığı için hayati önem taşımaktadır. Krallığın UIHH ile ilişkisi bu ilan ışığında değerlendirilmelidir.

Krallığın yönetim sistemi²⁴⁵ Monarşi olarak belirtilmekte ve Krallığın tebaasının, Kur'an ve Sünnet'e uygun olarak her zorluk ve engelde Kral'a sadık olması gerekli görülmektedir.²⁴⁶ Temel Yasa, Hükümetin iktidarını Kur'an ve Sünnet'ten, aldığını ve Şeriat'a uygun olarak adalet, eşitlik ve istişare ilkelerine dayandığını ifade etmektedir.²⁴⁷

Temel Yasa'ya göre Suudi toplumu, Allah'ın emrine²⁴⁸ bağlılık ilkesine dayanacak ve eğitim veya öğrenmenin amacı genç nesillere İslam inancını aşılama olacaktır.²⁴⁹

2.4.2.1.2 Temel Haklar

Temel Yasa'daki 5. Bölüm refah hakları, çalışma, kültür, eğitim, sağlık, çevre, vatandaşlık, konut, ifade hakları vb. gibi Krallık tarafından garanti edilen bazı insan haklarına atıfta bulunmakta, ancak, tüm bu hakları İslam'ın emirlerine tabi kılmaktadır. "Haklar ve Ödevler" başlığı altında, "*devletin İslam'ı koruduğunu*,..."²⁵⁰

²⁴⁴ 1992 tarihli, Suudi Arabistan Temel Yasası, 1.

²⁴⁵ A.e., madde, 5.

²⁴⁶ A.e., madde, 6.

²⁴⁷ A.e., madde, 8.

²⁴⁸ A.e., madde, 11.

²⁴⁹ A.e., madde, 13.

²⁵⁰ A.e., madde, 26.

*Şeriatını uyguladığını,...insanlara doğruyu yapmalarını ve kötülükten kaçınmalarını emrettiğini” belirtmektedir.*²⁵¹

2.4.2.1.3 İslam Ordusu

Devlet, ordularını diğerler amaçların yanı sıra İslam dininin²⁵² savunması için tahsis ederek bunu vatandaşlarına bir görev olarak ilan etmektedir.²⁵³

2.4.2.1.4 İslami Cezalar

Temel Yasa, Şeriat kanunu veya teşkilat kanunu dışında hiçbir suç veya ceza olmayacağını belirtir.

2.4.2.1.5 İslam Yargısı

Temel Yasa İslam’ı Yargıya²⁵⁴ yerleştirmiş ve mahkemeleri İslami Şeriat kurallarını uygulamakla yükümlü kılmıştır. İslam’ı önemli devlet görevlilerinin yeminlerine de yerleştirmiştir.²⁵⁵

Yukarıda bahsedildiği gibi Temel Yasa, bir bütün olarak İslami referanslarla doludur. Elbette böyle bir yasa UİHH’nin büyük bir kısmıyla ve bu çalışmada daha sonra görüleceği gibi, önerdiği şeylerle tamamen uyumsuzdur. Bununla birlikte, Temel Kanun’un bir hükmü, özellikle Krallığın uluslararası kurum ve kuruluşlarla imzaladığı mutabakat ve sözleşmeleri, *bu Kanundan etkilenmekten kurtarmaktadır.*²⁵⁶ Temel Kanunun’un 81. maddesinde, *“Bu yasanın uygulanması, Suudi Arabistan Krallığı’nın uluslararası kurum ve kuruluşlarla imzaladığı mutabakat ve sözleşmelere halel getirmeyecektir”* denmektedir.

²⁵¹ A.e., madde, 23.

²⁵² A.e., madde, 33.

²⁵³ A.e., madde, 34.

²⁵⁴ A.e., madde, 46.

²⁵⁵ A.e., madde, 57.

²⁵⁶ A.e., madde, 81.

Bu hüküm, Krallığın uluslararası kuruluşlarla etkileşimi söz konusu olduğunda, Temel Yasa'nın tamamının, yani İslam, Kur'an, Sünnet ve Şeriat'a yapılan tüm referansların uygulanmasını önemsiz hale getirdiği için büyük bir kafa karışıklığı yaratmaktadır. Bu paradoks, BM Şartı'na ve insan hakları sözleşmelerine taraf olan, ancak kendi ulusal yargı alanlarında ikili oynamaya son derece kararlı olan İslam devletleri için alışılmadık bir durum değildir. Suudi Arabistan Krallığı da bu konuda bir istisna gibi görünmemektedir.

2.4.2.2 UİHH'ye Tepkiler

Suudi Arabistan tüm ülke içinde İslam'a bağlanmış, ancak birçok insan hakları sözleşmesini de imzalamış ve onaylamıştır. Aynı zamanda bu sözleşmeler çekince koyarak İslam ve Şeriat adına bunların kendi topraklarında uygulanmasını engellemiştir.

Suudi Arabistan, öncelikle İHEB'in İslam'a aykırı olmasına karşı çıkmış, bu nedenle de belgenin kabulü sırasında yapılan oylamada çekimser kalmıştır. BM tarafından desteklenen 9 temel insan hakları hukuku sözleşmesinden 6'sına katılım yoluyla rıza göstermiş ve bir sözleşmeyi imzalayıp onaylamıştır. BM, 21 Aralık 1965'te IAOKİS'yi kabul etmişti. Suudi Arabistan başlangıçta sözleşmeyi imzalamamış, 23 Eylül 1997'de sözleşmeye katılmış, ancak sözleşmeye çekinceler koymuştur. Çekinedeki ifadeler şöyledir: *“Suudi Arabistan Hükümeti, [yukarıdaki Sözleşmenin] hükümlerini, İslami Şeriat hükümleriyle çelişmemek kaydıyla uygulayacağını beyan eder.”*²⁵⁷ Ayrıca ırk ayrımcılığına ilişkin sözleşmenin 22. maddesine de çekince koymuştur. Bu madde, taraflar arasında sözleşmenin yorumlanmasına ilişkin herhangi bir uyuşmazlığa, sözleşmenin taraflarından herhangi birinin talebi üzerine karar verilmesi için Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmesini sağlamaktadır. Krallık açıkça şunu belirtmiştir: *“Suudi Arabistan, bu Sözleşmenin 22. maddesinin hükümleriyle bağlı olmayacaktır. Çünkü herhangi bir*

²⁵⁷ “- OHCHR Dashboard”, **Saudi Arabian Reservations on CRC**, (Çevrimiçi) <https://indicators.ohchr.org/>, 14.09.2020.

uyuşmazlığın ancak uyuşmazlığa taraf olan devletlerin onayı ile Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmesi gerektiğini düşünmektedir.”²⁵⁸

Avusturya, Almanya, İspanya, İsveç vb. gibi pek çok devlet, Suudi tarafının çekincelerinin sözleşmenin amacına aykırı ve kapsamının çok geniş ve genel olduğunu ileri sürerek Suudi çekincelerine itiraz etmiştir. Örneğin İsveç, “... *Suudi Arabistan tarafından konulan ve Sözleşme hükümlerini ve bu hükümlere ilişkin derogasyonun kapsamını açıkça belirtmeyen türden genel çekinceler, uluslararası sözleşme hukukunun temellerini baltalamaya katkıda bulunur*” şeklinde belirtmiştir.²⁵⁹ İsveç açıkça sözleşmenin uygulanmasını durdurmak için İslami Şeriat'ın bir temel olarak kullanılmasına atıfta bulunuyordu.

Ayrıca, ırk ayrımcılığını yasaklayan bir sözleşmeye İslam adına bir çekince koymak, İslam'ın ırk nedeniyle ayrımcılığı açıkça yasakladığı için manasızdır. Peygamber (s.a.v.) Zilhicce'nin Dokuzuncu Günü'ndeki son hutbesinde kesin olarak şöyle buyurmuştur:

*“...Bütün insanlık Adem ve Havva'dandır, Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a üstünlüğü yoktur; Ayrıca beyazın siyaha, siyahın da beyaza takvâ ve amel dışında hiçbir üstünlüğü yoktur...”*²⁶⁰

Suudi Arabistan 1989 tarihli ÇHDS'ye taraftır. Sözleşme, BM tarafından 20 Kasım 1989'da kabul edilen çocuk haklarına ilişkin önemli bir hukuk belgesidir. Krallık bu sözleşmenin hükümlerini de çekince koymuştur. Çekinedeki ifade metni şu şekildedir: *“Suudi Arabistan Hükümeti, İslam hukuku hükümlerine aykırı olan tüm bu tür maddelerle ilgili çekinceler koyar.*”²⁶¹

²⁵⁸ “- OHCHR Dashboard”, **Saudi Arabian Reservations on CRC**, (Çevrimiçi) <https://indicators.ohchr.org/>, 14.09.2020.

²⁵⁹ “United Nations Treaty Collection”, **Saudi Arabian Reservations on CERD**, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en, 14.09.2020.

²⁶⁰ Ek IV, Hamid, **Human Rights in Islam and Contemporary International Law**, s. 274-275.

²⁶¹ Saudi Arabian Reservations on CRC “- OHCHR Dashboard”.

Suudi Arabistan 18 Ağustos 2010'da çocuk hakları, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisi ile ilgili İhtiyari Protokole, 10 Haziran 2011'de ise, ÇHDS'nin çocukların silahlı çatışmalara katılımına ilişkin hakkında İhtiyari Protokolü'ne katıldı. Ancak, bu ikinci sözleşmeye, Suudi yasalarının vatandaşlarını silahlı kuvvetlere zorla dahil etmediğini ve Krallık'ta silahlı kuvvetlere katılmak için belirlenen asgari yaşı 17 olduğunu belirten bir şerh koydu. ÇHDS'ye göre 17 yaşındaki bir kişi, çocuk olarak kabul edilir.²⁶² Bununla birlikte Krallık, ÇHDS'nin kendisinin ve protokollerinin uygulanması ve icrası için bir iletişim usulü oluşturan ÇHDS'nin 3. İhtiyari Protokolüne taraf değildir.

Suudi Arabistan, 1979 tarihli KAÖS'a taraftır. BM tarafından 18 Aralık 1979'da kabul edilen Sözleşme ve Suudi Arabistan tarafından 7 Eylül 2000'de imzalanarak onaylanmıştır. Suudi Arabistan bu sözleşmeye da çekince koymuştur. Çekince şu şekildedir:

“Krallık, “1. Sözleşmenin herhangi bir maddesi ile İslam hukuku normları arasında çelişki olması durumunda, sözleşmenin çelişkili hükümlerine uymakla yükümlü değildir. 2. Krallık, kendisini sözleşme'nin 9. ²⁶³ maddesinin 2. ²⁶⁴ fıkrası ve sözleşme'nin 29. maddesinin 1. fıkrası ile bağlı görmemektedir.” ²⁶⁵

Birçok devlet, Krallığın çekincelerine, sözleşmenin konusu ve amacı ile uyumsuz olduğu için itiraz etmiştir. Örneğin Danimarka, *“İslam hukuku hükümlerine ilişkin genel çekincenin kapsamının sınırsız ve niteliğinin tanımsız olduğunu”* belirtmiştir.²⁶⁶ Finlandiya, *“İçeriğini belirtmeden dini hukuka ve ulusal hukuka genel bir referanstan oluşan bir çekince..., çekinceye bulunan devletin sözleşme'ye ne ölçüde bağlı olduğunu sözleşme'nin diğer taraflarına açıkça tanımlamıyor...”* şeklinde bir yorum yapmıştır.²⁶⁷ Krallık ayrıca, KAÖS'un İhtiyari Protokolüne taraf

²⁶² A.e.

²⁶³ Çocukların uyuğu ile ilgili olarak, KAÖS tarafları kadınlara, erkeklerle eşit haklar tanımakla yükümlüdür.

²⁶⁴ Sözleşme hükümlerinin yorumlanmasına ilişkin taraf devletler arasındaki anlaşmazlıkların UAD'ye sunulmasıyla ilgili endişeler.

²⁶⁵ “- OHCHR Dashboard”, **Saudi Arabian Reservations on CEDAW**, (Çevrimiçi) <https://indicators.ohchr.org/>, 14.09.2020.

²⁶⁶ A.e.

²⁶⁷ A.e.

değildir. Protokol, sözleşme haklarının gerçekleştirilmesi için uygulama ve yaptırım usullerini belirlemişti.

BM tarafından 10 Aralık 1984 tarihinde kabul edilen İKS'ne Suudi Arabistan 23 Eylül 1997 tarihinde taraf olmuş, ancak bu sözleşmeye de çekince koymuştur. Krallık, ülkede sistematik olarak işkence uygulandığına dair kanıtlarla sağlam temellere dayanan bilgilerin incelenmesi için sözleşme uyarınca bir Komite kurulmasını öngören sözleşme'nin 20. maddesine çekince koymuştur. Bu maddedeki amaç, ilgili devletin işbirliğiyle konuya ilişkin uygun bir soruşturma yürütmektir. Suudi Arabistan ayrıca sözleşmenin 30 (1). maddesine de çekince koymuştur. Bu madde, sözleşme hükümlerinin yorumlanması konusunda sözleşme tarafları arasında oluşabilecek uyuşmazlıkların çözümüne de atıfta bulunmaktadır.

Krallığın çekincesiz olarak katıldığı tek sözleşme, 2006 tarihli Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme'dir. BM, 13 Aralık 2006 tarihli bu sözleşmeyi İhtiyari Protokolü ile birlikte kabul etmiştir.²⁶⁸ Suudi Arabistan bu sözleşmeye 24 Haziran 2008 tarihinde katılmış, sözleşmenin İhtiyari Protokolüne de taraf olarak, sözleşme hükümlerinin uygulanmasına ilişkin 6 ve 7. maddelerini kabul etmiştir.

2.4.2.3 Bağı Olunmayan Sözleşmeler

Suudi Arabistan, yukarıda belirtilen sözleşmeler dışında, UIHH'nin en önemli iki sözleşmesine taraf değildir. Bunlar, 1966 tarihli MSHS ve 1966 tarihli ESKS'dir. Ayrıca 2006 tarihli Tüm Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ve 1990 tarihli Uluslararası Koruma Sözleşmesine ve GİHDS'ye de taraf değildir. Böylece uyulmayan sözleşmeler dörde yükselmiştir.

Aşağıda bulunan iki tabloda şu bilgiler yer almaktadır:

a) Suudi Arabistan'ın genel olarak insan hakları sözleşmelerine ilişkin durumu; ve

²⁶⁸ UN Doc. A/RES/61/106, January 24, 2007.

b) Uygulama araçlarına, yani sözleşmelerin hükümlerinin uygulanması için yine sözleşmeler tarafından düzenlenen BBM/Soruşturma usullerine uyum açısından Suudi Arabistan'ın durumu.

Tablo No. 2.3 Suudi Arabistan’ın insan hakları Sözleşmeleri Açısından Statüsü

Seri No	Sözleşmenin Adı	İmza Tarihi	Onay/Katılım Tarihi	Beyanlara İlişkin Durum
1	IAOKİS		23 Eylül 1997	Çekince, Evet
2	ÇHDS		26 Ocak 1996	Çekince, Evet
	ÇHDS İP (silahlı çatışma hakkında)		10 Haziran 2011	D, Evet
	ÇHDS İP (çocuk satışı hakkında)		18 Ağustos, 2010	
3	KAÖS	7 Eylül 2000	7 Ağustos 2000	Çekince, Evet
4	ESKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
5	MSHS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
6	İGCS		23 Eylül 1997	Evet
7	EHİS		24 Haziran 2008	Hayır
8	ZKKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
9	MHDS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz

Tablo No. 2.4 Uygulama Araçları Açısından Suudi Arabistan'ın Durumu
(BB/Soruşturma)

Seri	Szöleşmenin Adı	İmza Tarihi	Onay/Katılım Tarihi	BB'ye göre durum	Soruşturma Durumu
1	IAOKİS		23 Eylül 1997	14. Madde, çekince yok ²⁶⁹	Soruşturma mevcut değil
2	ÇHDS		26 Ocak 1996	İP ÇHDS BB, taraf değil	İP ÇHDS BB, taraf değil (Madde 13)
3	KAÖS	7 Eylül 2000	7 Eylül 2000	İP KAÖS, taraf değil	İP KAÖS, taraf Değil (Madde 8-9)
4	ESKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
5	MSHS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
6	İKS		23 Eylül 1997	22. Madde, çekince yok ²⁷⁰	Madde 20, Kabul Edilmedi
7	EHİS		24 Haziran 2008	İP, taraf	Madde 6,7 İP EHİS, Kabul Edildi
8	ZKKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
9	MHDS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz

²⁶⁹ BM'in web sitesi indicator.ohchr.org BB ile ilgili madde 14 hakkında herhangi bir çekince veya beyan göstermezken, tbinternet.ohchr.org ilgili hükmü yok olarak göstermektedir.

²⁷⁰ İKS ile ilgili olarak gostergeler.ohchr.org, BB ile ilgili madde 22'de herhangi bir çekince veya beyan göstermezken, tbinternet.ohchr.org ilgili hükmü uygulanamaz olarak göstermektedir.

2.4.2.4 Suudi Arabistan ve Komiteler (KAÖS/İKS)

Suudi Arabistan'ın ilgili insan hakları komitelerine rapor verme yöntemi ve komitelerin verdiği tepkinin niteliği, İslam'a dayanan Krallık ile BM arasında insan haklarının nasıl anlaşıldığına ilişkin uyumsuzluk bilmecesini ortaya koymaktadır. BM'deki insan hakları kavramının anlaşılması ile Krallık'ta bu hakların anlaşılması arasında fark olduğu çok açıktır. BM sözleşme organlarının ilgili komiteleri ve Suudi delegeler arasındaki tartışmaların ruhu, bu çalışmanın Pakistan ile ilgili bölümünde gördüğümüzden farklı değildir. Dolayısıyla, Suudi Arabistan'ı İran'la, İran'ı Mısır'la ve Mısır'ı Afganistan ile değiştirirsek, durum aynı kalacaktır. Bu tartışmalarda ana temadan sapmadan mümkün olduğu kadar kısa ve net olması için yalnızca Krallık tarafından KAÖS ve İKS Komitelerine sunulan raporlara değinilmektedir .

Suudi Arabistan, 7 Mart 2007'de KAÖS kapsamında birleşik ilk ve ikinci raporunu birlikte sundu.²⁷¹ Raporda, Krallığın Yasama, Yürütme ve Yargı çerçevesinde Sözleşme'ye uygun olduğunu kanıtlamaya yönelik hiçbir çaba yoktu. Bu, açık bir şekilde Krallığın İslami kimliğine ve sosyal, hukuki ve ekonomik olarak İslam'ın egemenliğine atıfta bulunsa da böyleydi. Örneğin, *“Krallığın kanunlarında kadınlara karşı ayrımcılık yoktur”* ifadesi yer alırken başka bir yerde, *“İslam Şeriatı'ndan ayrı olarak ulusal ve uluslararası hukuk felsefesi ve bunun Krallık'ta uygulanmasından bahsetmek...İslami Şeriat'tan soyutlanma düşünülemez”* [ve] *“İslami bir devlette kanunlar, İslami Şeriat'tan kaynaklanmaktadır.”* deniliyordu.²⁷²

Raporda Krallığın, sözleşmenin 1. maddesine ilişkin tutumu hakkında yorum yapılırken şöyle denilmektedir:

*“İslam'ın kadına bakışı, onun erkeklerle paylaştığı insanlıktan kaynaklanmaktadır: Erkekler ve kadınlar temel bir insanlık açısından eşittirler. Karşılıklı hakları bulunmaktadır. Ancak İslam, erkek ve kadın arasındaki tam benzerliğin yaradılış gerçeğine aykırı olduğunu kabul eder.”*²⁷³

²⁷¹ “Treaty bodies countries”, **Saudi Arabia, Report before CEDAW Committee**, (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/countries.aspx, 14.09.2020.

²⁷² A.e., paragraf, 3.

²⁷³ A.e.

Krallığın tutumuna katılmayan Komite, sonuç gözlemlerinde, “Sözleşmenin taraf devlette tam olarak işler hale getirilmediği”nden endişe duyduğunu belirtmiştir.²⁷⁴ Komite, ayrıca Krallığın “uluslararası sözleşmelerin ulusal yasalardan üstün olduğunu teyit etmesi için mevzuatını değiştirmesini” talep etmiştir.²⁷⁵ Keza, kadın ve erkek için eşit haklar tanımayan, bunun yerine aralarında tamamlayıcılık ve uyum tesis eden “eşitlik ilkesinin bu kendine özgü anlayışıyla” da özellikle ilgilenmiştir.²⁷⁶

Komite, yukarıda belirtilenlere ek olarak, erkek vesayetinin varlığı, işyerinde cinsiyet ayrımı, asgari evlilik yaşı, miras vb. gibi birçok konuda (hepsi İslam’a dayalı olan) endişelerini ortaya koydu.

Krallık, aynı nitelikteki karşı talepleri içeren, aynı argümanları yinelediği üçüncü ve dördüncü birleşik raporunu 30 Eylül 2016’da sundu.²⁷⁷ Komite, özellikle sonuç gözlemlerinde, Krallığın Temel Yönetim Yasasını değiştirmesini ve hukuk sistemine kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı mevzuatı dahil etmesini ısrarla tavsiye etti. Komiteye göre, “Gelenekler, din ve kültür, kadınlara karşı ayrımcılığı savunmak için kullanılmamalıdır”.²⁷⁸ Ayrıca Komite, Krallığın İslam hukukunu günümüzdeki kadınların şartlarına uyum sağlayabilecek şekilde geliştirmesini tavsiye etti.²⁷⁹ Evlilik ve aile ilişkileri ile ilgili olarak ise Komite, Krallık’ta aile hukuku reformu için bir bahane olarak *Şeriat’ın kullanılması* konusundaki endişesini yineleyerek boşanma, vesayet, çok eşlilik, hukuki ehliyet, miras vb. gibi konularda tüm ayrımcı hükümlerin kaldırılmasını tavsiye etti.

²⁷⁴ CEDAW/C/SAU/CO/2, “Treaty bodies Download”, **Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fSAU%2fCO%2f2&Lang=en, 15.09.2020.

²⁷⁵ A.e., paragraf, 12.

²⁷⁶ A.e., paragraf, 13.

²⁷⁷ CEDAW/C/SAU/3-4, “Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Saudi Arabia**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fSAU%2fCO%2f3-4&Lang=en, 15.09.2020.

²⁷⁸ A.e., paragraf, 16.

²⁷⁹ A.e.

İKS kapsamındaki işkenceye karşı Komite de sonuç gözleminde²⁸⁰, İslam'daki bedensel cezalar kavramı ve bunların Krallık'ta tam olarak uygulanması konusunda “derin endişe” duyduğunu belirtmişti. Kırbaqlama, uzuvların kesilmesi vb. bedensel cezaların sözleşme uyarınca işkence ve zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya ceza teşkil ettiğini ve Krallığın bu tür cezalara “derhal son vermesi” gerektiğini kategorik olarak ilan etti.

Ayrıca, ölüm cezasının (İslam'da iyi bilinen bir ceza şekli) varlığı ve bunun infazının Krallık'ta alenen yapılması konusunda endişe duyduğunu belirten Komite, Krallığın bu cezayı kaldırmasını ve üye devletlerden ölüm cezasının kaldırılmasını amaçlayan MSHS 2. İhtiyari Protokolüne taraf olmasını talep etmiştir.

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Af Örgütü ve diğerleri gibi uluslararası insan hakları örgütleri, Krallığı insan hakları sözleşmelerine tam olarak uyma konusundaki isteksizliği nedeniyle ciddi şekilde eleştirmiştir. İnsan hakları sözleşmelerindeki çekincelere rağmen, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Suudi Arabistan'ın BM sistemine taraf olması ve ülkede bu insan hakları normlarının uluslararası teamül hukuku olarak kabul edilmesi nedeniyle İHEB'in öngördüğü insan hakları standartlarına saygı duymak ve korumakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.²⁸¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü ayrıca KAÖS'a ilişkin Komite'ye sunduğu Suudi Arabistan hakkındaki özel raporunda, Suudi yetkililerin ayrımcı sistemini sona erdirmek üzere sözleşmenin hükümlerini uygulamadığını vurgulamıştır.²⁸² Uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan Musavat da²⁸³ Suudi Arabistan Temel Yasası'nın ayrımcılığı yasaklamadığını ileri sürerken, Yasa, İslam

²⁸⁰ İGCS/C/SAU/CO/2, June 8, 2016, “Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the second periodic report of Saudi Arabia (UNCAT)**, , (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fC%2fSAU%2fCO%2f2&Lang=en, 15.09.2020.

²⁸¹ “SAUDI ARABIA”, **INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS**, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/reports/1997/saudi/Saudi-07.htm>, 15.09.2020.

²⁸² “Treaty bodies Download”, **Human Rights Watch Submission to the CEDAW Committee of Saudi Arabia's Periodic Report 69th Session, January 2018**, (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCEDAW%2fNGO%2fSAU%2f30052&Lang=en, 15.09.2020.

²⁸³ The NGO describes itself as ‘a global movement for equality and justice in the Muslim family’.

Şeriatı dolayısıyla kadınlar ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasına izin vermemektedir.²⁸⁴

Bu uluslararası STK'ların Krallık'taki kötüleşen insan hakları koşullarına ve bu sorunların devletin yapısı (İslam Şeriatına dayalı olması) ve niteliği ile ilişkilendirilmesine ilişkin çok sayıda örnek, aynı soruyu yani, İslam ve UİHH'nin uyumlu olup olmadığını tekrar gündeme getiriyor. Görünen o ki, İslam, BM Komiteleri ve Uluslararası Sivil Toplum Örgütlerinin gözünde UİHH'nin felsefesi ve güncel hükümleri ile uyumlu değildir.

2.4.3 İran

İran, İslam devletleri arasında önemli ve benzersiz bir konuma sahiptir. Benzersizliği, İslam dünyasında *Şii Caferi olarak tanımlanan tek* İslam Devleti olması gerçeğinde yatmaktadır.²⁸⁵ İran'ın anayasal sistemi, demokrasi ve teokrasinin bir karışımı olsa da teokrasinin demokrasiye hakimiyeti söz konusudur. 1979 sonrası İran'daki tüm hükümetler, On İki İmam Caferî Düşünce Okulu'nda anlaşıldığı üzere devlet ve hukuk sisteminin İslami Şeriat'a dayalı olması ve devletin UİHH normlarını göz ardı etmesi nedeniyle şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır.

Yukarıda bahsi geçen diğer İslam devletleri gibi, BM Şartı'na ve BM'nin insan hakları sözleşmelerine taraf olan İran, bu sözleşmelerin hükümlerine tıpkı diğer İslam devletlerinin yaptığı gibi İslam adına çekince koymuş böylece kendi ulusal hukuk sisteminde uygulanmasını engellemiştir. Bu, İslam Şeriatı'nın devletteki önceliğinden ve egemenliğinden kaynaklanmaktadır. İran'ın UİHH'ye tepkisi, İran'ın iç ve dış ilişkilerini düzenleyen anayasal çerçevesi incelenerek daha iyi anlaşılabilir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın göze çarpan İslami özellikleri aşağıda ele alınacaktır.²⁸⁶

²⁸⁴ "Treaty bodies Download", **Thematic Report on Muslim Family Law and Muslim Women's Rights in Saudi Arabia**, (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCEDAW%2fNGO%2fSAU%2f30191&Lang=en, 15.09.2020.

²⁸⁵ İran, Anayasasının birçok yerinde belirgin bir şekilde Kuran hükümlerine atıf yapılmıştır.

²⁸⁶ İran Anayasası 2-3 Aralık 1979'da yapılan referandum sonucunda kabul edildi.

2.4.3.1 Devletin ve Egemenliğin Niteliği

2.4.3.1.1 Tarih ve Felsefe Kaynakları

İran Anayasası, 1979'daki tarihi İslam Devrimi'nin açıklamasıyla başlar. Anayasa yönetimin iki temel ilkesini, yani a) Fakihlerin (din adamlarının) yönetiminin Tanrı'nın egemenliğine dayandırılması ve (b) Sürekli dini liderliği (imamet) şeklinde açıklamaktadır. Böylece, yönetimin din adamlarının hakkı olduğunu ilan ederek ve onları Tanrı'nın sözüne tabi kılarak, sıradan insanları Cumhuriyet'in temel işlerinde söz sahibi olmaktan ve Cumhuriyet'i popüler demokrasi kavramlarından koparmıştır.

Anayasanın başlangıcı, tarihsel devrimi anlatmaktan başka, devletin izleyeceği ideolojik düşüncüyü anlatmaktadır. Örneğin; başlangıç metninde kadınlara *ideolojik öncüler yetiştirme* sorumluluğu verilmiş ve özellikle annelik kurumuna saygı dile getirilmiştir. Ordu, sadece Cumhuriyetin sınırlarını değil, aynı zamanda cihada *başvurarak ideolojisini de savunmak* zorunda olan ve *Allah'ın kanunlarının hükümranlığının dünyada yaygınlaşması* için mücadele eden ideolojik bir güç olarak kurulmuştur.²⁸⁷

Yargı, kitle iletişim araçları, bireylerin hepsinin kendi işlerinde İslami Şariat'a uymaları gerekmektedir. Anayasa, devletin Kur'an'a dayalı bir "İslam Cumhuriyeti" olduğunu ilan etmektedir.²⁸⁸ Anayasa ayrıca, devlet sisteminin Allah'ın birliğine, "egemenliğin ve yasaların münhasıran O'na isnat edildiği" inancına dayandığını belirtmekte, yasaların ve insanların değerinin ifade edilmesinde vahyin rolünü vurgulamaktadır.

²⁸⁷ Bu ifade, Kur'an-ı Kerim'in bir ayetine atıfta bulunmaktadır (8:60). "Onlara karşı, Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği başkalarını korkutmak için gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda her ne harcarsanız size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız."

²⁸⁸ 1979 tarihli, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 1.

2.4.3.1.2 Hukukun Kaynağı

Anayasa açıkça medeni, cezai, idari, ekonomik, kültürel, askeri veya başka herhangi bir yasanın “İslam hukukuna dayanması gerektiğini” belirtmekte ve bu ilkede belirtilen yasanın içeriğinde anayasanın kendisi de bulunmaktadır.

2.4.3.1.3 Fakih’in Liderliği

Allah’ın emrini yerine getirme sorumluluğunu ve Müslümanların dini liderliğini (Fakih’in yetkisine verir).²⁸⁹

2.4.3.1.4 Teo-Demokrasi

Anayasanın Cumhuriyet’te kurduğu devlet organları arasında, yasama organları olarak İslami Danışma Meclisi (Parlamento) ve Anayasa Koruyucular Konseyi²⁹⁰ bulunmaktadır. Bununla birlikte Anayasa, Parlamento tarafından kabul edilen tüm yasaların, dinin ve anayasanın korunması amacıyla Anayasa Koruyucular Konseyi²⁹¹ tarafından onaylanmasını zorunlu kılmakta ve Parlamentonun, Cumhuriyetin resmi dininin ilkeleriyle çelişen yasaları çıkaramayacağını açıkça belirtmektedir.²⁹²

Anayasa, Allah’ın tüm evren ve insanlar üzerindeki egemenliğini birçok yerde tekrar etmektedir.²⁹³ Yargıyı da İslami ölçülere göre hüküm vermekle yükümlü kılmakta,²⁹⁴ üst düzey devlet görevlilerinin göreve başlarken yapacakları yeminlerde İslami ifadeler yer vermektedir.

²⁸⁹ 1979 tarihli, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 53.

²⁹⁰ A.e., madde, 91; Konsey 12 üyeden oluşmaktadır. Üyelerin Altısının İslam fıkhı, diğer Altısının ise hukuk alanından (çeşitli hukuk alanlarından uzmanlar) olması gerekmektedir. Bütün üyelerin Müslüman olması zorunludur. Konsey genel olarak, Danışma Meclisi tarafından yapılan mevzuatın İslam hukukuna uygunluğunu denetler.

²⁹¹ 1979 tarihli, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 94.

²⁹² A.e., madde, 72.

²⁹³ A.e., madde, 56.

²⁹⁴ A.e., madde 61,167 ve 170.

2.4.3.1.5 Evrensel Müslüman Kardeşliği

İran İslam Cumhuriyeti, bir ulus devlet olmasına ve devlet, On İki İmam Caferi düşünce okulu (Şii Okulu'nun bir alt kümesi) olan Şii İslam'a mensup olmasına rağmen²⁹⁵ İran Anayasası'nda; *“bütün Müslümanlar tek bir millet oluşturur ve ... İran'ın genel siyasetini Müslüman milletlerin birleşmesine ve birliğine dayandırması gerekir”* ifadesi yer almaktadır.²⁹⁶

2.4.3.1.6 Sınırlı Azınlıklar

Anayasa yalnızca Zerdüşt, Yahudi ve Hristiyan İranlıları dini azınlık²⁹⁷ olarak tanımakla birlikte, İranlı Müslümanların azınlıklara karşı adil davranmalarını zorunlu kılmaktadır.

2.4.3.1.7 Temel Haklar

Yukarıda bahsedilen İslam devletleri gibi, İran da anayasasında insan haklarına ilişkin hükümlere yer vermiş ve bunları İslam Şeriatına tabi tutmuştur. Anayasa, İran halkının etnik kökenine, rengine, ırkına [veya] başka herhangi bir hususa bakılmaksızın²⁹⁸ eşit haklara sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak, sonraki hüküm bu hakların mevcudiyetlerini en başta İslam hukukuna uygun olmaları şartına bağlayarak hemen bu maddenin kapsamını sınırlandırmıştır.²⁹⁹ Ayrıca özellikle kadın hakları İslami kriterlere tabi tutulmuştur. Anayasa, medya ve basının, İslam'ın ilkelerine aykırı olmadığı sürece herhangi bir şeyi yayınlamasına veya tartışmasına izin vermektedir.³⁰⁰ Siyasi parti, dernek ve birliklerin faaliyetleri de İslam'a tabi kılınmakta,³⁰¹ İslam'ın temel hükümlerini ihlal eden her türlü toplantı ve gösteri

²⁹⁵ 1979 tarihli, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 12.

²⁹⁶ A.e., madde, 11. Bu konuda Kuran'dan (21:92) alıntı yapılarak tercüme edilirse ilgili ayet şöyle der: *“Doğrusu tevhid dini olan Müslümanlık, bir tek din olarak sizin dininizdir ve Ben de Rabbinizim, artık Bana kulluk edin.”* (Diyanet İşleri).

²⁹⁷ 1979 tarihli, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 13.

²⁹⁸ A.e., madde, 19.

²⁹⁹ A.e., madde, 20.

³⁰⁰ A.e., madde, 24; madde 175.

³⁰¹ A.e., madde, 26.

yürüyüşlerini yasaklamaktadır.³⁰² Anayasaya göre, İslam'ın emirlerine aykırı olan tefecilik, kumar, fuhuş vb.herhangi bir meslek³⁰³ edinilemez.³⁰⁴

2.4.3.1.8 İslam Ordusu

Anayasa, Cumhuriyet ordusunun İslami ideolojiye bağlı bir İslam ordusu' olduğunu ilan etmektedir.³⁰⁵

2.4.3.1.9 Değiştirilemez Hükümler

İran Anayasası'nda devletin İslami niteliği, Allah'ın hükmünün egemenliği, resmî dinin İslam oluşu ve Cumhuriyetin ideolojisi bakımından anayasada herhangi bir değişiklik yapılmasının söz konusu olamayacağı belirtilmiştir.³⁰⁶

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na yüzeysel bir şekilde bakıldığında bile, İran halkının, dinine ve ideolojisine olan derin bağlılığının teyit edildiği görülmektedir. Anayasanın tüm hükümleri birbiriyle tutarlı ve bağlantılıdır. İslam'a Anayasa boyunca çok kapsayıcı bir statü verilmiş, hatta insan haklarına ilişkin hükümler de aynı fırça ile renklendirilmiştir. Bu, görünüşe göre Anayasanın UIHH hükümleriyle uyumluluğu konusunda çok düşük ihtimale yol açmakta ve bu düşünce, İran'ın BM destekli insan hakları normlarına uymaya yönelik tepkisi görüldüğünde gerçek olmaktadır.

2.4.3.2 UIHH'ye Tepkiler

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, ülkenin [İslami] kültürünü etkileyebilecek her türlü yurt dışı kaynaklı sözleşmeyi yasaklamaktadır.³⁰⁷ Buna rağmen İran, BM'nin temel uluslararası insan hakları belgelerinin altısına taraftır. Bu sözleşmelerden üçü olan, IAOKİS, MSHS ve ESKS İslam Devrimi'nden önce imzalanmıştır. ÇHDS'nin,

³⁰² 1979 tarihli, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 27.

³⁰³ A.e., madde, 28.

³⁰⁴ A.e., madde, 29.

³⁰⁵ A.e., madde, 144.

³⁰⁶ A.e., madde, 177.

³⁰⁷ A.e., madde, 153

İhtiyari Protokolü (çocuk satış hakkında) ve Engelli Hakları Sözleşmesi ise İslam Devrimi'nden sonra imzalanmıştır.³⁰⁸

İran, 'KAÖS'a (belli nedenlerle),³⁰⁹ İKS'ye, Tüm Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeye ve GİHDS'ye, taraf değildir. Bunların tümü, İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nden sonra BM tarafından kabul edilmiştir.

İran, 8 Mart 1967'de IAOKİS'yi imzalayarak 29 Ağustos 1968'de çekincesiz şekilde onayladı. 5 Eylül 1991'de ÇHDS'yi imzalarken bir beyanda bulundu. Beyanda, İran'ın "İslami Şeriat'a aykırı olabilecek madde ve hükümlere çekince koyduğu ve böyle bir beyanda bulunma hakkını koruduğu" belirtildi.³¹⁰ 13 Temmuz 1994'te ÇHDS'yi onaylayan İran, daha önceki beyanını teyit ederek, "*İran İslam Cumhuriyeti hükümetinin, sözleşmenin İslami kanunlarla bağdaşmayan hükümlerini veya maddelerini uygulamama hakkını saklı tuttuğunu...*" ifadesine yer verdi.³¹¹

Ancak İran, ÇHDS'nin Çocuk Satışı Hakkında İhtiyari Protokolüne çekincesiz taraftır. Bununla birlikte, ÇHDS'nin Çocukların Silahlı Çatışmada Kullanılmasına İlişkin İhtiyari Protokolünü imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi İran, MSHS ve ESKS'ye taraf olmasına rağmen KAÖS'a taraf değildir. Her iki sözleşmeyi de 4 Nisan 1968'de imzalamış ve her ikisini de 24 Haziran 1975'te onaylamıştır.

³⁰⁸ "Treaty bodies Treaties", **Ratification Status by Country**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=131&Lang=EN, 15.09.2020.

³⁰⁹ Koruyucu Konsey, 2003 yılında, Danışma Meclisi (Parlamento) tarafından KAÖS'in onaylanması için yapılan bir tasarıyı reddetti. Muhafız Konseyi sözcüsü, yasa tasarısının Şeriat ile çeliştiği için reddedildiğini açıkladı.; Bk. Abiad, **Sharia, Muslim States and International Human Rights Treaty Obligations**., Also see, Nazila Fathi, "Iran's Hard-Liners Reject Reform Bills Approved by Parliament", **The New York Times**, (14.08.2003), blm. World, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2003/08/14/world/iran-s-hard-liners-reject-reform-bills-approved-by-parliament.html>, 15.09.2020.

³¹⁰ "- OHCHR Dashboard", **Iran's Declaration on CRC**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) <https://indicators.ohchr.org/>, 15.09.2020.

³¹¹ A.e.

İran 1984 tarihli BM İKS'ne de taraf değilken, Katılım yoluyla Engellilerin Haklarına Dair Sözleşmeye taraftır. 23 Ekim 2009 tarihinde bir beyanname bu sözleşmeye katılan İran, sözleşmedeki 46. madde ile ilgili olarak, *“İran İslam Cumhuriyeti, Sözleşmenin uygulanabilir kurallarıyla uyumsuz olabilecek herhangi bir hükmüyle kendisini bağlı görmediğini ilan eder”* beyanında bulunmuştur³¹².

Aşağıda, a) genel olarak UIHH'ye göre İran'ın durumunu ve b) UIHH kapsamında uygulama araçlarına (BB/Sorgulama) katılımı konusunda İran'ın durumunu göstermek üzere düzenlenmiş iki tablo bulunmaktadır.

³¹² “- OHCHR Dashboard”, **Iran's Declaration on CRPD**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) <https://indicators.ohchr.org/>, 15.09.2020.

Tablo No. 2.5 İnsan Hakları Sözleşmeleri Açısından İran'ın Durumu

Seri No	Sözleşmenin Adı	İmza Tarihi	Onay/Katılım Tarihi	Çekince ve Beyanlara İlişkin Durum
1	IAOKİS	8 Mart 1967	29 Ağustos 1968	Hayır
2	ÇHDS	5 Eylül 1991	13 Haziran 1994	Evet
	ÇHDS İP (silahlı çatışma)	21 Eylül 2010	Henüz Onaylanmadı	
	ÇHDS İP (satış)		26 Eylül 2007 (katılım)	Hayır
3	KAÖS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
4	ESKS	Nisan 4, 1968	24 Haziran 1975	Hayır
5	MSHS	Nisan 4, 1968	24 Haziran 1975	Hayır
6	İKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
7	EHİS		23 Ekim 2009 (a)	Evet
8	ZKKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz
9	MHDS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz

Tablo No. 2.6 Uygulama Araçları Açısından İran'ın Durumu (BB/Sorgulama)

Seri	Sözleşmenin Adı	İmza Tarihi	Onay/Katılım Tarihi	BB'ye göre durum	Soruşturma Durumu
1	IAOKİS	8 Mart 1967	29 Ağustos 1968	Uygulanamaz (Madde 14)	Sorgulama Usulü mevcut değil
2	ÇHDS	5 Eylül 1991	13 Haziran 1994		
	ÇHDS İP (silahlı çatışma)	21 Eylül 2010	Henüz Onaylanmadı		
	ÇHDS İP (satış)		26 Eylül 2007 (katılım)		
	ÇHDS İP BB	Uygulanamaz	Uygulanamaz	İP BB, Taraf Değil	Uygulanamaz İP BB (Madde 13)
3	KAÖS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	İP, Taraf Değil	Uygulanamaz (Madde8-9)
4	ESKS	4 Nisan 1968	24 Haziran 1975	İP, Taraf Değil	Uygulanamaz (İP Madde 11)
5	MSHS	4 Nisan 1968	24 Haziran 1975	İP, Taraf Değil	
6	İKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz (Madde 20)
7	EHİS		23 Ekim 2009 (katılım)	İP, Taraf Değil	Uygulanamaz İP Madde 6-7

8	ZKKS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz (Madde 31)	Uygulanamaz (Madde 33)
9	MHDS	Uygulanamaz	Uygulanamaz	Uygulanamaz (Madde 77)	Uygulanamaz (Madde73)

2.4.3.3 İnsan Hakları Komitesi ve İran

İran'ın ilgili insan hakları antlaşması organlarına sunduğu raporlar, daha önce Pakistan ve Suudi Arabistan'ı incelerken farkettiğimiz; BM tarafından anlaşıldığı şekliyle insan hakları ve niteliği ile İslam'da anlaşıldığı şekliyle insan hakları ve niteliği arasındaki ideolojik çatışma konusundaki benzer argüman modellerini ortaya koymaktadır.

İran MSHS'yi mümkün olduğunca kısa hale getirmek için sınırlayarak şimdiye kadar MSHS Komitesine dört rapor sundu.³¹³ Dördüncü raporun teslim tarihi 4 Kasım 2014, ancak 22 Haziran 2021'de sunuldu. Komite henüz raporla ilgili nihai gözlemlerini yapmadı.

İran'ın ikinci periyodik raporu kapsamındaki sonuç gözlemlerinde Komite açık ve net bir şekilde; *“İran makamları tarafından yorumlandığı şekliyle, dini değerlerin korunmasına ilişkin sayısız “açık veya zımni sınırlama veya kısıtlamaların bazı kişilerin sözleşme kapsamında güvence altına alınan insan haklarından yararlanmasını ...ciddi şekilde engellediğini”* açıkça belirtti.³¹⁴ Komite, İran'da Kısas ve Hudûd gibi İslami Cezaların varlığından üzüntü duymuştur.³¹⁵ Ayrıca Komite, katı kıyafet kuralları, miras, kocaya boyun eğme (evden ayrılma izni vb.) ve kamuya açık yerlerde cinsiyet ayrımı öngören yasalar nedeniyle İran'daki ciddi kadın hakları ihlallerine değinmiştir.³¹⁶

29 Kasım 2011'de, MSHS kapsamındaki BM Komitesi, İran'ın üçüncü raporunu değerlendirdi. Kesinlikle hiçbir şey değişmemişti. Bu değerlendirmede de aynı görüş ve öneriler sunuldu. Örneğin; Komite, İran Anayasası'nın *“belirli dini*

³¹³ Birleşmiş Milletler Antlaşması kuruluş veri tabanı, İran'ın MSHS ile ilgili ilk raporunun 2 Nisan 1982'de sunulduğunu göstermektedir; ancak bu ilk raporun içeriğine ilişkin herhangi bir dosya veya bilgi mevcut değildir.

³¹⁴ paragraf C (6), CCPR/C/79/Add.25, August 3, 1993, “Treaty bodies Download”, **Concluding Observations of the Committee on Iran (CCPR)**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f79%2fAdd.25&Lang=en, 15.09.2020.

³¹⁵ A.e., D (8)

³¹⁶ A.e., paragraf, 13.

ilkelere birincil normlar olarak atıfta bulunduğunu” endişeyle belirtmiştir.³¹⁷ Yine İran’da “kadınların eşitsizliğinin devam etmesinden endişe duyduğunu” ve boşanma, evlenme, miras, kadının kocaya itaati vb. konularda bu sözleşmenin hükümlerine aykırı olan tüm yasaları kaldırılması gerektiğini belirten Komite,³¹⁸ lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel vb. topluluklara karşı ayrımcılığa yol açan yasaların değiştirilmesini veya yürürlükten kaldırılmasını da talep etti.³¹⁹

Komite, ayrıca İran’da idam ve bedensel cezaların varlığını da eleştirmiş ve açık ifadelerle bunların kaldırılmasını istemiştir.³²⁰

Komitenin MSHS kapsamındaki sonuç gözlemleri, İslam’a dayanan İran Anayasası ile BM tarafından desteklenen insan hakları arasında ciddi bir uyumsuzluğun varlığını bir kez daha açıkça ortaya koymaktadır. Bu, İran’ın (diğer İslam devletleri gibi) kendi sisteminin BM’nin sistemiyle uyumluluğu ve tutarlılığı konusunda Komite’yi tatmin etmeye çalışmasına rağmen böyledir.³²¹ Örneğin, Komite, İran’ın üçüncü raporuyla bağlantılı olarak incelenen konular listesinde, Anayasa’nın “her türlü medeni, cezai, mali, ekonomik, idari, kültürel, askeri, siyasi tüm hükümlerinin İslami kriterlere dayanması gerektiğini” öngören 4. maddesiyle ilgili olarak İran’a bu maddenin sözleşme hükümlerine ne kadar uyumlu olduğunu sordu. İran bu rapora, önemli bir gerekçe göstermeksizin kendi ulusal yasalarının MSHS maddeleri ile uyumsuz olmadığı yönünde ve³²² İslam, Kur’an, Sünnet veya Şeriat’a dayalı uygun bir yanıtı atlayarak karşılık verdi.

³¹⁷ Para 5, Principal matters of concern and recommendations, CCPR/C/IRN/CO/3, November 29, 2011, “Treaty bodies Download”, **Concluding Observations of the Committee on Iran (CCPR) (Third Periodic Report)**, (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f79%2fAdd.25&Lang=en, 15.09.2020.

³¹⁸ A.e., paragraf, 9.

³¹⁹ A.e.,

³²⁰ A.e., paragraf, 16.

³²¹ Ayrıntı için bkz., CCPR/C/IRN/Q/3/Add.1, September 12, 2011, “Treaty bodies Download”, **Replies from the Government of the Islamic Republic of Iran to the list of issues**, (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fIRN%2fQ%2f3%2fAdd.1&Lang=en, 15.09.2020.

³²² A.e.

Uluslararası Af Örgütü, aynı “soru/cevap oturumundan” alıntı yaparken, İran’ın İslam hukukunu sözleşmenin anlamını zedeleyecek ve devletin UIHH ilkelerine uymamasına ilişkin gerekçe sağlayacak şekilde yorumladığını belirtmiştir.³²³ Ayrıca, Anayasa uyarınca, İslam hukukunun gerekliliklerinin “*İran Anayasası’na göre, yorumlanmasının azınlıklara, kadınlara, ... ve rejimin görüşlerinden farklı görüşlere sahip olanlara karşı ayrımcılığa yol açtığını*” ifade etmiştir.³²⁴

Af Örgütü ayrıca, “İslam hukukunun bu yorumunun, işkenceye varan cezaların uygulanmasına, ölüm cezasının kullanılmasına ve recm gibi infaz yöntemlerine de izin verdiğini” belirtmektedir.³²⁵

Komiteler tarafından çerçevelenen konuların listesi, bunlara İran tarafından verilen yanıtlar ve ayrıca komitelerin sonuç gözlemleri, UIHH ile İslam’ın emirleri arasındaki doğal uyumsuzluğu bir kez daha teyit etmektedir. Her iki sistem grubunun da birbirine taban tabana zıt olduğu görülüyor. Görünüşe göre tartışma daha da devam edecek gibi görünüyor.

2.5 İSLAM İNSAN HAKLARI BELGELERİ

Bölgesel insan hakları belgeleri, uluslararası insan hakları normlarının ilgili bölgelerdeki ulus devletler tarafından benimsenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bugün dünyanın bütün büyük bölgeleri, bölgesel sözleşmelere dayanan farklı insan hakları koruma sistemlerine sahiptir. Örneğin; Avrupa, 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde öngörüldüğü üzere, en gelişmiş insan hakları koruma sistemini tasarlamış, ardından 1969 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halk Hakları Sözleşmesi gelmiştir.

³²³ “Treaty bodies Download”, **Submissions to the Human Rights Committee For the 103RD Session of the Human Rights Committee (October 17-November 4, 2011)** Amnesty International, p6, (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCCPR%2fNGO%2fIRN%2f103%2f9081&Lang=en, 15.09.2020.

³²⁴ A.e.

³²⁵ A.e.

Yukarıda bahsedilen bölgesel insan hakları sözleşmeleri BM İHEB'i temel alırken; dünyadaki Müslüman devletler de 57 Müslüman çoğunluklu ulus devleti temsil eden İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) tarafından 1990 yılında kabul edilen İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi'ni (İİKB) kabul ederek, kendi insan hakları anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Bu, Pakistan, İran vb. kendisini İslam devleti olarak ilan eden devletlerin işbirliğiyle üretilen, 1981 tarihli Evrensel İslam İnsan Hakları Beyannamesi'ne ek bir belgedir.

Bu belgeler, İslam dünyasının İHEB'e ve diğer tüm kardeş sözleşmelerine insan haklarının doğası ve felsefesinin İslam'da anlaşıldığı şekline ilişkin bir yanıttır. Bu belgelerin varlığı ve İslam dünyası tarafından benimsenmesi, insan olma kavramının, niteliklerinin ve Müslümanların dünyaya bakış açısının farklı ve çeşitli olduğunun bir delilidir. Bu nedenle, bu ayırt edici özelliği tespit etmek için bu belgeleri incelemek gereklidir.

2.5.1 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi

Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, 22 Mayıs 2004'te Arap Devletleri Ligi tarafından kabul edildi. Arap Ligi'ndeki devletlerin çoğunun kendi hukuk sistemlerinde Şeriat hukukuna sahip olduğu ve BM'nin insan hakları sözleşmelerinin çoğuna çekince koyduğu düşünüldüğünde, İHEB, MSHS ve ESKS'nin ilkelerine ilişkin sözleşmeyi onaylamış olmaları şaşkınlık uyandırıcıdır. Üstelik İİKB'nin İHEB ilkeleriyle açık şekilde uyumsuz olan hükümlerini de onaylamışlardır.

Sözleşme sadece çeşitli yerlerde kendi içinde çelişkili hükümler içermekle kalmamakta, aynı zamanda UIHH kapsamında kabul edilen yerleşik insan hakları normlarına da aykırılık taşımaktadır. Önsözünde İslami Şeriat'a atıfta bulunsa da³²⁶ *insanları otorite kaynağı* olarak ilan ederek ilkelerinden sapmaktadır.³²⁷ Öte yandan, İHEB ve diğer BM insan hakları belgelerini onaylamasına rağmen, II. İhtiyari Protokol ve MSHS ile açıkça sınırlandırılan ölüm cezasını onaylamaktadır. Şeriat'ın

³²⁶ A.e., paragraf, 2.

³²⁷ A.e., madde, 19.

düşünce ve vicdan özgürlüğüne katı kısıtlamalar getirdiği göz önünde bulundurulursa, geniş anlamda “*düşünce, vicdan ve kanaat özgürlüğü herkese garanti edilmiştir*” denmiştir.³²⁸ Ayrıca din temelli olanlar da dahil olmak üzere her türlü ayrımcılığı reddetmektedir.³²⁹

Sözleşme, içeriğindeki geleneksel insan hakları hükümleri özenle yazılmış olmasına rağmen, BM’den iyi niyet onayı alamamıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri 24 Ocak 2008 tarihinde, özellikle kadın hakları, ölüm cezası ve diğer bazı haklarla ilgili hükümlerine atıf yaparak sözleşmeyi açıkça eleştirmiş ve İHEB’de yer alan evrensel insan hakları kavramıyla uyumsuz olduğunu ilan etmiştir.³³⁰

Yüksek Komiser ayrıca, bölgesel düzenlemelerin insan haklarının geliştirilmesi ve korunması için önemli bir role sahip olmasına rağmen, bunların, BM tarafından uluslararası alanda tanınan İHEB gibi uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan evrensel insan hakları standartlarını desteklemesi ve güçlendirmesi gerektiğini belirtmiştir.³³¹

2.5.2 1981 Tarihli İslam İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

1981 tarihli İslam İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İİEB), ünlü İİKB’nin habercisiydi. Mısır, Suudi Arabistan, Pakistan ve İran dahil olmak üzere bazı İslam devletleri, İİEB’ni hazırlamak için Londra İslam Konseyi ve Dünya Müslüman Birliği (Suudi Arabistan merkezli bir STK) ile işbirliği yaptı.³³²

Beyanname, UİHH sözleşmelerinin çoğuna ilişkin kötü şöhretli çekinceleri olan İslam dünyasının arka planında, insan haklarını İslami perspektiften tanımlama

³²⁸ A.e., madde, 26.

³²⁹ A.e., madde, 35.

³³⁰ “The Arab Charter on Human Rights Is Incompatible with International Standards - Louise Arbour”, **Humanists International**, 11.03.2008, (Çevrimiçi) <https://humanists.international/2008/03/arab-charter-human-rights-incompatible-international-standards-louise-arbour/>, 03.09.2020.

³³¹ A.e.

³³² Abdul Azeez Maruf Olayemi, Abdul Hamzah Alabi, Ahmad Hidayah Buang, “Islamic Human Rights Law: A Critical Evaluation of UIDHR & CDHRI in Context of UDHR”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY, Social Science Research Network, 2015, (Çevrimiçi) <https://papers.ssrn.com/abstract=2690355>, 15.09.2020.

girişimiydi.³³³ İHEB kapsamındaki insan hakları kavramı ile İslam'ın birbirine zıt olduğunu açıkça ortaya koyan İİEB, insan haklarını İslam'ın ışığında ve ondan başka herhangi bir kaynağı, otoriteyi veya ideolojiyi dışlayarak açıkça tanımlamaktadır.

İİEB'nin öne çıkan özellikleri şunlardır:

İİEB, İslam'ı 1400 yıl önce insanlığa ideal bir insan hakları yasası sağladığı için selamlayarak *Allah'ın mutlak egemenliğini ilan, kanun koyucu ve tüm hakların kaynağının yalnız Allah* olduğunu kabul etmektedir. Bu beyanın tamamen Kur'an ve Sünnet'e dayandığını vurgulamaktadır.³³⁴

İİEB, Allah'ın insanlığa Kur'an ve Sünnet şeklinde kalıcı bir ahlaki ve yasal çerçeve bahşettiğini ve her türlü insan kurum ve ilişkisinin bunlara uyması ve onlar tarafından düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir.³³⁵ İnsan aklının veya akıl yetisinin tek başına insanlık işlerinin yürütülmesinde kesin bir rehber olmadığını ve ayrıca insan ruhunun manevi olarak beslenmesini sağlamaktan da yoksun olduğunu vurgulamaktadır.³³⁶

İslami bir düzenin kurulmasını bir zorunluluk olarak ilan eden İİEB, tüm insanlığı, tüm insanların eşit olduğu ve ırk, renk, cinsiyet, köken ve dil nedeniyle hiçbir ayırım yapılmayan İslam'ın mesajına davet etmektedir.³³⁷ İİEB, “kim tarafından verilirse verilsin, *hukuka aykırı herhangi bir emre uymayı reddetmenin* her Müslümanın hakkı ve ödevi olduğunu” vurgulayarak³³⁸ açıklama notlarında burada hukuk ifadesiyle kast edilenin “Şeriat” olduğunu, Şeriat'ın da Kur'an ve Sünnet'ten türetilen kanunlar bütünü ve aynı zamanda İslam hukukunda geçerli kabul edilen

³³³ Salem Azzam, “Universal Islamic declaration of human rights”, **The International Journal of Human Rights**, C. 2, No: 3, 1998, s. 102-112.

³³⁴ 1981 tarihli, Evrensel İslam İnsan Hakları Beyannamesi, Başlangıç.

³³⁵ A.e.

³³⁶ A.e., paragraf, d.

³³⁷ A.e., paragraf, g(i).

³³⁸ A.e., Bölüm IV(e).

yöntemlerle bu iki temel kaynaktan çıkarılan diğer kanunları da içerdiğini belirtmektedir.³³⁹

İİEB, tefeciliği (faiz) ve İslami kanunlara ve değerlere aykırı olan tüm finansal faaliyetleri yasaklamaktadır.³⁴⁰ Ayrıca, *İslam Ümmeti*'nin bir parçası olan Müslümanların hareket özgürlüğü üzerindeki herhangi bir kısıtlamayı da yok sayarak, gezegendeki tüm Müslümanların herhangi bir Müslüman devlete girip çıkmalarına izin vermektedir.³⁴¹ Ancak bu ayrıcalık, *İslam Ümmeti*'nin gayrimüslim sakinleri için geçerli değildir.

2.5.3 İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi

İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi (İİKB), Müslüman Milletlerin (hem İslami hem de laik) insan hakları konusunda dünyaya verdiği en önemli yanıttır.³⁴² İİKB, 5 Ağustos 1990'da İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dışişleri Bakanları Konferansı'nda kabul edildi.³⁴³ İİKB'ye atfedilen önem, dünya çapında Müslümanların en büyük temsil organı olan İİT tarafından benimsenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İİKB, Müslüman devletlerin BM'nin İHEB'e bir yanıt olarak görülmektedir. Bir dizi insan hakkını içermekle birlikte, bunların hepsini Şeriat'a tabi kılmaktadır. Beyanname İHEB'in üstünlüğüne inanan insan hakları aktivistleri ve örgütleri tarafından, kabul edilen insan hakları kavramlarıyla uyumsuz olduğu belirtilerek şiddetle eleştirilmiştir. Bu kesimlere göre İİKB, İslam devletlerinin Şeriat kisvesi altında ağır insan hakları ihlalleri gerçekleştirmesine izin vermiştir.³⁴⁴

İİKB'nin ana özellikleri şunlardır:

³³⁹ 1981 tarihli, Evrensel İslam İnsan Hakları Beyannamesi, Açıklayıcı Not 1(b).

³⁴⁰ A.e., Bölüm XI(g).

³⁴¹ A.e., Bölüm XXIII(a).

³⁴² Türkiye ve Azerbaycan da KİHB'ye imza attı.

³⁴³ Emon, Ellis, Glahn, **Islamic Law and International Human Rights Law**, s. 113.

³⁴⁴ David G. Littman, "Human Rights and Human Wrongs", **National Review**, 19.01.2003, (Çevrimiçi) <https://www.nationalreview.com/2003/01/human-rights-and-human-wrongs-david-g-littman/>, 15.09.2020.

Beyannamenin başlangıcı, üye devletler için genel bir rehber olarak beyannameye atıfta bulunmakta,³⁴⁵ Müslüman toplumunu, ideolojik olarak başarısız medeniyetlere yardım etmek için Allah tarafından seçilen diğer tüm toplulukların en iyisi olarak selamlamaktadır.³⁴⁶ Ne kadar gelişmiş olursa olsun, modern dünyanın medeniyetini desteklemek için her zaman dine sığınmak zorunda kalacağını iddia etmektedir.³⁴⁷ Beyanname, insan haklarının insanlığa Allah tarafından verildiğini ve bu nedenle bunların devletler veya hükümetler tarafından insanlardan alınamayacağını belirtmektedir. Bu haklara uymak takvayı tesis etmekte olup bunların ihlal edilmesi büyük bir günahıdır. Bu hakların korunması konusunda, bireysel ve toplu olarak tüm Ümmetin (Müslüman Cemaati) sorumluluğu bulunmaktadır.³⁴⁸

Beyanname, sağlam bir ideolojik çerçeve oluşturduktan sonra, yaşam hakkı ile başlamakta ve her insanın bu hakka sahip olduğunu, ancak bu haktan Şeriat uyarınca taviz verilebileceğini, yani zımnen *Kıyas* ve Ölüm cezasına başvurulabileceğini belirtmektedir.³⁴⁹ Beyanname, evlenme ve aile kurma hakkını teyit ve kabul etmekte, ancak din nedeniyle ayrımcılığı sürdürürerek evliliği kadın ve erkek arasında olacak şekilde sınırlamaktadır.³⁵⁰

Mutlak ve kesin ifadelerle eşitlik hakkına atıfta bulunmak yerine, kadının *insan onuru* bakımından erkekle eşit olduğunu ileri belirterek, kadının kendi hak ve ödevlerine vurgu yaparken, kocanın kadının geçiminden sorumlu kılındığını öne sürmektedir.³⁵¹ Ayrıca çalışma hakkını onaylamakla birlikte, Şeriat'a açıkça aykırı olan tefeciliği/ribayı (faiz) yasaklamaktadır.³⁵²

³⁴⁵ İİKB, paragraf 2.

³⁴⁶ A.e., paragraf, 6.

³⁴⁷ A.e., paragraf, 8.

³⁴⁸ A.e., paragraf, 9.

³⁴⁹ A.e., madde, 2.

³⁵⁰ A.e., madde, 5.

³⁵¹ A.e., madde, 6.

³⁵² A.e., madde, 14.

Beyanname, Şeriat'ta belirtilenler dışında hiçbir suç veya ceza türünü tanımamaktadır.³⁵³ Düşünce özgürlüğünü de Şeriat ilkelerine tabi kılmaktadır.³⁵⁴

Maddelerinin çoğunda Şeriat kelimesini kullanmasına rağmen, “bu Beyanname’de belirtilen tüm hak ve özgürlüklerin İslam Şeriatı’na tabi olduğunu” yinelemektedir.³⁵⁵ Bildiri, “*Bu beyannamenin herhangi bir maddesinin açıklanması veya açıklığa kavuşturulması için tek referans kaynağı İslam Şeriatı’dır*” sözleriyle sona ermektedir.³⁵⁶ Beyanname’nin İHEB’i kabul etmediğini, tanımadığını veya ona atıfta bulunmadığını belirtmek, ilginç olduğu kadar önemlidir.³⁵⁷

Beyannamenin İİT tarafından kabul edilmesi, dünya nüfusunun dörtte birinin ideolojik farklılıklarını bilmesine rağmen, bugüne kadar İHEB’in ve diğer BM destekli insan hakları sözleşmelerinin evrenselciliği konusunda laf kalabalığı yapan BM’yi ve uluslararası toplumu sarsmıştır. Uluslararası Toplum, UIHH’nin yerleşik normlarına aykırı olması nedeniyle Kahire Beyannamesi’ni ve ilkelerini açıkça reddetmiştir.

Eva Brems, “Önsözün çoğunlukla dini retorik olduğunu ve İİKB’nin ayrıntılarının Kur’an, Şeriat ve İslam inancının başka hiçbir benzer uluslararası listede yer almayan yönlerine sayısız referans içerdiğinden” bahsetmektedir.³⁵⁸ Beyannamenin, kendi eksikliklerini uluslararası incelemeden korumak için en kötü insan hakları siciline sahip devletler tarafından yapıldığı da ileri sürülmüştür.³⁵⁹

Uluslararası Hümanist ve Etik Birliği, Dünya Eğitim Derneği ve Dünya Vatandaşları Derneği’nin yaptıkları ortak yazılı açıklamada, Kahire Beyannamesi düşünce, din ve ifade özgürlüğünü göz ardı ettiği ve İHEB ve diğer uluslararası insan hakları sözleşmelerini sınırlamaya yönelik bir girişim olduğu için ciddi şekilde

³⁵³ İİKB, madde, 19.

³⁵⁴ A.e., madde, 22

³⁵⁵ A.e., madde, 24

³⁵⁶ A.e., madde, 25

³⁵⁷ Bu, İHEB ve Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerine atıfta bulunduğu ve bunların insan haklarına ilişkin ilkelerini teyit ettiği 2004 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi ile çelişmektedir.

³⁵⁸ Eva Brems, **Human Rights: Universality and Diversity**, Martinus Nijhoff Publishers, 2001, s. 241.

³⁵⁹ Sohail H. Hashmi, **Islamic Political Ethics: Civil Society, Pluralism, and Conflict**, Princeton University Press, 2009, s. 50.

eleştirilmiş ve İİKB'nin İHEB'in tamamlayıcısı olarak görülemeyeceği vurgulanmıştır.³⁶⁰

Soruşturma Merkezi,³⁶¹ Eylül 2008'de, İİKB'nin, *İslam Şeriat hukukuna dayanan hemen hemen her insan hakkına* kısıtlamalar getirerek, kişilerin eşitliğini, ifade ve din özgürlüğünü baltaladığını yazdı.³⁶² Ayrıca, “hukuki olarak savunulamaz, ahlaki açıdan sakıncalı ve siyasi olarak felaket” olan, belirli bir dine dayalı paralel bir insan hakları yapısı kurmaya çalıştığını belirtti.³⁶³

Uluslararası bilim insanları da İİKB'yi eleştirdiler. Rhona Smith, İİKB'nin ayrımcılık hükümlerine atıfta bulunmakta ve bunun erkeklere kadınlar üzerinde üstünlük sağladığını belirtmektedir.³⁶⁴ Bazı yazarlar bunu, Şeriat uyarınca insanların haysiyetine ve bütünlüğüne aykırı olarak bedensel cezaları meşrulaştırma girişimi olarak sınıflandırmıştır.³⁶⁵

Tüm bu eleştirilere rağmen İİKB'nin kabulü, 1981'de Said Rajaie³⁶⁶ Horassani'nin İHEB'in “Müslümanların Şeriat'tan ayrılmadıkça bağlanamayacakları Musevi-Hıristiyan geleneğinin laik bir anlayışı olduğu” ve aralarında bir seçim yapılması gerekirse; [Müslümanlar] her zaman İslam hukukunu seçecektir” şeklinde belirttiği ifadesini de doğruladı.³⁶⁷

³⁶⁰ “The Cairo Declaration and the Universality of Human Rights | International Humanist and Ethical Union”, <http://web.archive.org/web/20081031135736/http://www.iheu.org/node/3162>

³⁶¹ Merkez, Devlet ve Kilise arasında sert bir ayrım olması gerektiğini savunan ve dinin devlet işlerinde olmasına karşı çıkan, kar amacı gütmeyen bir kuruluştur.

³⁶² Mike Powell, “Is Islam Compatible With Democracy and Human Rights? | Center for Inquiry”, 16.11.2018, (Çevrimiçi) <https://centerforinquiry.org/blog/is-islam-compatible-with-democracy-and-human-rights/>, 15.09.2020.

³⁶³ A.e.

³⁶⁴ Rhona K. M. Smith, **Textbook on International Human Rights**, Oxford University Press, 2016, s. 195.

³⁶⁵ David Littman, “Universal Human Rights and ‘Human Rights in Islam’”, **Midstream (New York)**, 1999.

³⁶⁶ İran'ın BM Temsilcisi.

³⁶⁷ Littman, “Universal Human Rights and ‘Human Rights in Islam’”.

2.6 SONUÇ

İslam dünyasının UİHH'ne verdiği tepkiler, Şeriat'tan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu etkilerin anayasalara ve aynı zamanda medeni, cezai veya idari olsun, genel yasalara damgasını vurduğu görülebilir. Yukarıda da değinildiği gibi, Suudi Arabistan (İslam dininin en kutsal iki bölgesinin koruyucusu), MSHS ve ESKS dahil olmak üzere insan hakları sözleşmelerinin çoğuna taraf değildir. 1948'de İHEB'in kabulü için oy kullanmaktan çekinmesinin nedeni İHEB'in Şeriat'a aykırı olmasıydı. Suudi Arabistan büyükelçisi, İHEB'in Batı'nın kültürel temellerine sahip olduğunu ve "Doğu devletlerinin kültürlerinin kalıplarıyla çeliştiğini" dahası, açıkça Şeriat ile de çeliştiğini belirtmiştir.³⁶⁸

Suudi büyükelçisi özellikle İHEB'in 18. maddesine (*dini veya inancını değiştirme hakkı* da dahil olmak üzere düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı) itiraz ederek Kur'an'ın bir müminin dinini değiştirmesini engellediğini belirtmiştir.³⁶⁹ Yine, İHEB'de yer alan din ve inanca ilişkin hakkın Müslümanlara ağır geleceğini ve Arap Yarımadası'nda misyonerlik faaliyetlerine davetiye çıkarabileceğini söylemiştir.³⁷⁰

Lübnan ve Pakistan gibi diğer İslam devletleri bu görüşe katılmamış ve İHEB'i (ve diğer sözleşmeleri) imzalamışlardır. Ancak gerçek şu ki, Beyannameyi veya diğer sözleşmeleri imzalamak ve onaylamak, bu devletlerin yasalarının bu insan hakları sözleşmelerinin hükümleriyle uyumlu olmadığını açıkça gösteren ilgili komitelerin tavsiyelerine bakılırsa hiçbir işe yaramadı. Bu İslam devletlerinin insan hakları sözleşmelerine koyduğu çekinceler, tarafsız bir şekilde analiz edildiğinde de bu durum

³⁶⁸ John Kelsay, "Saudi Arabia, Pakistan, and the Universal Declaration of Human Rights" in **Human Rights and the Conflict of Cultures: Western and Islamic Perspectives on Religious Liberty**, Columbia, South California Press, 1988.

³⁶⁹ Jean A. Laponce, "International Protection of Human Rights. By Manouchehr Ganji, (Geneva: Droz, 1962, pp. xvi, 317.)", **American Political Science Review**, C. 56, No: 4, 1962, s. 1035-1036.

³⁷⁰ Nicoleta Voinea, "Drafting of the Universal Declaration of Human Rights", travaux préparatoires, United Nations. Dag Hammarskjöld Library, (Çevrimiçi) <https://research.un.org/en/undhr/ga/thirdcommittee>, 15.09.2020. 3.UN GAOR C.3 (127 mtg.) at 391-392, UN Doc. A/C.3/SR.127 (1948)

netlik kazanmaktadır. Bu, her iki sistemin özü doğal olarak birbirine zıt olduğu ve bir arada var olabilecekleri için böyledir.³⁷¹

Bir sistem vahiy dışında aklın ve mantığın üstünlüğüne inanırken, diğer sistem ise akli ve mantığı tamamen ilahi iradeye tabi kılmaktadır.³⁷² Biri egemenliğin sadece insanlara ait olduğuna inanırken, diğeri ise sadece herhangi bir devlette değil, tüm evrende egemenliği Allah'a emanet etmektedir. Bir İslam devleti bu anlamda asla egemen olamaz. İlâhi kanunu dikkate almadan kanunları dilediği gibi ortadan kaldıramaz.

Gelecek bölümde, İslam devletlerinin Uluslararası Toplumu ya da kullanmayı tercih ettikleri ifadeyle *Batı toplumunu özümsemelerini* engelleyen konuları ve iki sistemin birbiriyle uyumlu olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla da İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'in ve İslam'ın bu birincil kaynaklarının insanlara nasıl bir statü kazandırdığı incelenecektir. Bu kapsamda, geleneksel ve günümüz liberal düşünce akımlarını ve bu kaynaklardan hukuk üretmek için yararlandıkları yorumlayıcı yöntemler ele alınacaktır.

³⁷¹ Javaid Rehman, Susan Carolyn Breau, **Religion, Human Rights and International Law: A Critical Examination of Islamic State Practices**, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 9.

³⁷² Hamid, **Human Rights in Islam and Contemporary International Law**, s. 178.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN UYGULANMASI: BİR PARADOKSLAR BİLMECESİ

3.1 GİRİŞ

UIHH, 1945 yılında BM'nin kurulmasından sonra büyük gelişmeler kaydetmiştir. İnsan hakları normlarının geliştirilmesi, sadece farklı hak türlerinin tanımlarını içeren normatif yapıyı kapsamakla kalmamış, aynı zamanda, bu hakların pratik anlamda gerçekleştirilebilmesi ve hayata geçirilebilmesi için uygulama araçlarını da kapsamına almıştır.

BM'nin insan hakları uygulama sistemi, hem evrensel periyodik İncelemeleri içeren Şart'a dayalı uygulama sisteminden hem de dünya genelindeki insan hakları ihlallerini değerlendirmek ve bunlara yanıt vermek üzere özel raportörlerin atanmasını ve sözleşmeye dayalı uygulama sisteminden oluşur. Ayrıca periyodik raporları, devletten devlete başvuruları ve BBM veya BM tarafından desteklenen farklı insan hakları sözleşmelerinde bulunan normatif yapının uygulanması için ilgili insan hakları komitelerine başvuru hakkını da içerir.

İnsan haklarının korunmasına ilişkin bu sözüm ona muhteşem normatif ve usuli yapının mevcudiyetine rağmen, BM'nin uygulama çerçevesi içindeki bazı çok önemli iç ve dış meseleler nedeniyle gerçek durum iç karartıcıdır. Örneğin, imzacı devletlerin ulusal hukuk sistemlerinde ilgili sözleşmelerin uygulanmasını gözetmek ve gözlemlemekle görevlendirilen insan hakları komiteleri, antlaşma hükümlerinin ihlallerini durdurmak için herhangi bir somut adım atma konusunda güçsüz bırakılmıştır. Bunlar birer *komite* oldukları ve *mahkeme* niteliği taşımadıkları için bu organların *görüşleri* egemen devletlerin yerel hukuk sistemlerinde kendiliğinden uygulanabilecek *kararlar* değildir. Ayrıca, çeşitli insan hakları sözleşmelerine konulan çekincelerde ve ilgili insan hakları komitelerinin bunlara ilişkin değerlendirmelerinde görülebileceği gibi, İslam dünyasının konumu, bu sözleşmeler kapsamında mevcut olan insan hakları normlarının tam olarak hayata geçirilmesi için de bir engel oluşturmuştur.

Bu nedenle bu bölüm, BM destekli insan hakları hukukunun yürürlüğe konulmasının ve uygulanmasının hangi nedenlerle engellendiği ve sahip olduğu potansiyelin neden tam olarak işlemediğini anlamaya ve vurgulamaya çalışmaktadır.

3.2 İSLAM'DA HUKUK VE HAYAT KAVRAMI

UIHH'nin mevcut normatif çerçevesinin temelleri, Kilise ve devletin ayrılığı ilkesine inanan laikliktir. Bu, esasen, dinin devlet işleriyle hiçbir ilgisi olmadığı anlamına gelir. Din özel bir meseledir ve bu nedenle devletin işine karışmamalıdır.³⁷³

Bu ideolojinin toplumsal yapıda din için önerdiği sınırlı alan ve yer konusunda İslam aynı görüşte değildir. İslam, hayatın her yönünü kapsamakta, hayatı ilahi iradeye göre, yani İslam'ın en temel ve birincil iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in emirlerine göre kontrol edip düzenlemektedir.³⁷⁴ Bu iki kaynak, İslam devletlerinin UIHH'nin nasıl gördüklerine dair tüm söylemi ve paradigmayı etkiledikleri için bu çalışmanın konusu ile doğrudan ilişkili olup, bu bakımdan çok büyük önem taşımaktadırlar.

Müslümanlar, genellikle İslam'ın, meselelerin tüm yönlerine doğrudan vahyedilmiş Kur'an ve Sünnet gibi, ya da *icma*³⁷⁵ (hukuki görüş birliği), *kıyas*³⁷⁶ (analoji), *maslahat-ı mürsele*³⁷⁷ (genişletilmiş kıyas), *istishab*³⁷⁸ (süreklilik karinesi),

³⁷³ Laiklik kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Peter Losonczi, Walter Van Herck, **Secularism, Religion, and Politics: India and Europe**, Routledge, 2017., Anna Tomaszewska, Hasse Hämäläinen, **The Sources of Secularism: Enlightenment and Beyond**, Springer, 2017; Andrew Copson, **Secularism**, Oxford University Press, 2019; Nurullah Ardic, **Islam and the Politics of Secularism: The Caliphate and Middle Eastern Modernization in the Early 20th Century**, Routledge, 2012.

³⁷⁴ Dr Muhammad Hamidullah, **Khutbat e Bahawalpur** | خطبات بہاولپور، اسلام آباد، ادارہ تحقیقات اسلامی، 2007.

³⁷⁵ İcma, müctehidlerin İslam hukukunun bir hükmü üzerinde uzlaşması olarak tanımlanabilir.

³⁷⁶ Kıyas, daha önceki bir durumun hükmünün illetine (gerekçe/sebep) ve yeni durumun benzer olmasına dayalı olarak, yeni bir duruma İslam hukukunun bir kuralının uygulanmasıdır.

³⁷⁷ Kelimenin tam anlamıyla, fayda elde etmek ve zararı koymak anlamına gelir. Teknik olarak, hukuki meselelerin çözümünde Makasid-ül-Şeriatın (İslam hukukunun amaçları) korunmasına atıfta bulunur.

³⁷⁸ Daha önceki bir kuralın sürekliliği veya yokluğunun devam ettiği varsayımına atıfta bulunur. İstishab'ın dayandığı bazı ilkeler vardır. Örneğin, "Her şeyin asli kuralı caizdir" veya "Şeriat izin vermedikçe her şeyin yasak olduğu varsayımdır".

*İstihsan*³⁷⁹ (hukuki tercih) vb. geniş çaplı ikincil kaynaklar aracılığıyla çözüm sağladığına inanırlar. Dolayısıyla iyi bir Müslümanın bu kaynakların emirlerine uygun şekilde hareket etmesi beklenir. Bu emirler, tebaanın (Müslümanların) belirli fiilleri yapmasını gerektiren bir emir (hüküm) veya tebaanın belirli fiilleri yapmasını yasaklayan bir emir içerebilir. Dinin doğasını ve felsefesini ve modern hukuk anlayışı ile insan haklarını nasıl etkilediğini anlamak için Kur'an'dan bazı ayetler ve Sünnet'ten bazı hadisler aşağıda verilmiştir.

Örneğin, Kur'an'da şöyle buyrulur:

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ³⁸⁰

“Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir” (Saheeh International).

“Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kâfirlerdir”. (Diyanet İşleri)

Bu, müminlerin Allah'ın kanununa, yani Kur'an ve Sünnet'e göre hüküm vermelerini gerektiren açık ve kesin bir ayettir.

Hemen bir sonraki ayette Kur'an şöyle diyor:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۚ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارٌ لَهُ ۚ وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Kitapta onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılık kısas yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu onun günahlarına kefarettir. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir” (Dar Al-Salam Center)

“Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı ödeşme yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına kefarettir olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir” (Diyanet İşleri)

“Ve orada onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralar için vezalar yazdık. Ama kim [hakkından] vazgeçerse, bu onun için bir kefarettir. Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerin [zâlimlerin] ta kendileridir.” (Saheeh International)

³⁷⁹ Analojinin sonuçlarından ondan daha güçlü bir analogiye geçiştir veya analojinin ondan daha güçlü bir delille sınırlandırılmasıdır. Bu kaynaklarla ilgili ayrıntılar için bkz.; Nyazee, **Outlines of Islamic Jurisprudence**.

³⁸⁰ Kur'an, 5:44.

Yine aynı surenin 47. ayetinde Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ ۖ وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“İncil ehli, Allah’ın onda indirdikleri ile hükmetsinler. Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, işte onlar fasıklardır” (Dar Al-Salam Center)

“İncil sahibleri Allah’ın onda indirdikleri ile hükmetsinler. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar fasık olanlardır” (Diyanet İşleri)

“Ve İncil ehli, Allah’ın onda indirdiği ile hükmetsinler. Ve kim Allah’ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar, isyan edenlerin ta kendileridir.” (Saheeh International)

Yukarıdaki tüm bu ayetler, müminlerin Rablerinin kendilerinden istediklerine uymaları gerektiğine işaret etmektedir. İtaatsizlik durumunda, yukarıda belirtildiği gibi ciddi sonuçları vardır. İslam devletlerinin UİHH sözleşmelerinde çekince ve beyanlara başvurusunun temel nedeni budur. Çünkü İslam’ın temel kaynaklarında BM’nin insan hakları çerçevesiyle uyuşmayan hükümler bulunmaktadır. Açıkça söylemek gerekirse, UİHH’nin tamamına uymak, onları zalimler, *haddi aşanlar*, *itaatsizler* ve hatta *kâfirler* kategorisine yerleştirecektir.

Kur’an’da bu konuda şöyle denmektedir:

وَإِنْ تُطِيعُوا أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ خِطْبُوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ³⁸¹

“Eğer sen yeryüzünde bulunanların çoğuna itaat edersen, seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar, sadece zanna uyarlar ve sadece yalan uydururlar” (Dar Al-Salam Center)

“Yeryüzündekilerin çoğunluğuna itaat edersen seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar, sadece tahminde bulunurlar” (Diyanet İşleri)

“Ve yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar ve onlar ancak yanlış hükmederler” (Saheeh International)

Mevcut, modern uluslararası hukuk demokrasiye inanmaktadır. Demokrasi, BM’nin en temel ilkelerinden biridir. BM, “insan haklarını geliştirerek demokrasiyi desteklediğini” ilan etmektedir.³⁸² Görünen o ki, demokrasi ya da çoğunluk yönetimi,

³⁸¹ Kur’an, 6:116.

³⁸² “Democracy”, 20.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/democracy/index.html>, 18.02.2021.

kavram olarak İslam’a uygun değildir. Çünkü İslam’daki hukuk kavramı, BM’nin düşündüğünden farklıdır. İslam’da ayrıcalık sahibi olan hüküm Allah’a aittir.

Kur’an der ki:

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَءَابَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۚ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۚ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ۚ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ³⁸³

“Allah’ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm ancak Allah’a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte en doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (Dar Al-Salam Center)

“Allah’ı bırakıp taptığınız, sizin ve babalarınızın adlandırdığı putlardan başka bir şey değildir. Allah onların doğru olduğuna dair bir delil indirmemiştir. Hüküm vermek ancak Allah’a aittir; kendisinden başkasına değil, O’na tapmanızı emretmiştir. Bu, dosdoğru dindir, fakat insanların çoğu bilmezler”. (Diyanet İşleri)

“Allah’ı bırakıp, O’nun hakkında hiçbir delil indirmediği, sizin ve atalarınızın (kendilerine) kendi isimlerini koyduğunuz şeylerden başkasına tapmıyorsunuz. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. O, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretti. Doğru din budur, ama insanların çoğu bilmiyor” (Saheeh International)

Yani insanların çoğunluğu bile Allah’ın haram kıldığını helal kılamaz.

Kur’an der ki:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا³⁸⁴

“Allah ve Rasûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir Mü’min erkek ve hiçbir Mü’min kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim, Allah’a ve Rasûlüne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.” (Dar Al-Salam Center)

Allah ve Peygamber’i bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah’a ve Peygamber’e baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur. (Diyanet İşleri)

Allah ve Resûlü bir işe hükmettiği zaman, mü’min bir erkek veya mü’min bir kadın için, artık o işleri hakkında başka bir tercih hakkı yoktur. Ve kim Allah’a ve Resûlüne baş kaldırırsa, şüphesiz apaçık bir sapıklığa düşmüş olur”. (Saheeh International)

Yukarıda vurgulanan ayetlerin sadece üstünkörü bir okuması, İslam’ın yasa koyuculuk bakımından insan sözünün özgürlüğüne tolerans göstermediğini açıkça

³⁸³ Kur’an, 12:40.

³⁸⁴ Kur’an, 33:36.

ortaya koymaktadır. İslam çok sayıda insanın bile ilahi kanunun emirlerine karşı karar vermesine izin vermez. Bu ayetler, gelenekçi âlimlerin BM'nin yasama yetkisine karşı çıkarken başvurdukları İslam'ın temel kaynaklarından, İslam'ın temel özelliklerinden bazılarıdır. Bu âlimler BM ve onun temel aldığı laik felsefe ile ilişki kurmayı son derece zor buluyorlar.

Modern liberal bilim insanları da bu nedenle İslam'ı yorumlamayı ve onu UIHH'nin normları ve kurallarına uydurmayı zor buluyorlar. Yine de, bu bilim insanları çeşitli yorumlama teknikleri geliştirerek İslam'ın bir şekilde BM destekli insan haklarıyla uyumlu olduğu fikrini oluşturmaya çalıştılar. Bununla birlikte, İslam devletlerinin çoğunun BM insan hakları sözleşmeleri ile ilgili tutumları dikkate alındığında, modern bilim insanlarının görüşlerinin İslam Dünyasının çoğunda halk desteğine sahip olmadığı görülüyor.

3.3 ZORLU ALANLAR

Modern liberal bilim insanlarıinsanlarının İslam ile UIHH arasındaki uçurumu nasıl kapatmaya çalıştıklarını tartışmadan önce, BM insan hakları çerçevesiyle uyumlu olmadığı, dolayısıyla revizyona veya kaldırılması gerektiği düşünülen bazı zor alanların altını çizmek yerinde olacaktır. Bu alanlar, Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri çerçevesinde oluşturulan ilgili Komitelerle İslam Devletlerinin söylemleri ve bu Komitelerin Uluslararası İnsan Hakları çerçevesi ile tutarsız bulduğu belirli kilit alanlardaki yorum ve gözlemleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Çok fazla ayrıntılı olmayan bu listede yalnızca İslam ile UIHH arasındaki belirli temel uyumsuz alanlar yer almaktadır.

3.3.1 Çocuk Hakları

ÇHDS, bir çocuğu 18 yaşın altındaki bir insan olarak tanımlarken, İslam hukuku bir insanın çocukluğunu sayılarla ölçmemektedir. Belirli sonuçlar belirli koşullarla bağlantılı olduğundan, onu belirli koşullarla ilişkilendirmektedir. Sonuç olarak, bir çocuğun ergenlik çağına ulaştığında, hakların yanı sıra yükümlülöklere de sahip olması beklenir. Bu haklar, bir mülke sahip olma ve onu elden çıkarma hakkını içerebilir. Ayrıca, herhangi bir cezai suçlamadan sorumlu olmayı veya evlilikle ilgili

olarak ortaya çıkabilecek diğer çeşitli suçlardan sorumlu tutulmayı da içerebilir.³⁸⁵ Bu nedenle, bir kişinin (duruma göre) erkeklerde boşalma, kadınlarda adet görme ile bağlantılı olan ergenliğe ulaştığında sözleşme yapabileceğini veya evlenebileceğini görmekteyiz.³⁸⁶ Böylece, bu kişiler 18 yaşından küçük olmalarına ve kanunlar nazarında reşit sayılmamalarına rağmen evlilik yapabilirler.

Klasik İslam fıkıhı, küçük kabul edilmek için belirli yaş sınırlarını belirlemiş olsa da, bunlar sadece küçüklük karineleri olup sayıların hiçbir koşulda değiştirilemeyeceğine dair kesin bir nitelik gösterilmemiştir. Örneğin, çoğu hukukçuya göre, ergenlik kanıtının yokluğunda, hem kız hem de erkek çocuklar için ergenliğin 15 yaşında elde edildiği varsayılacaktır. Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'ye göre ergenlik yaşı erkek için 18, kızlar için 17'dir.³⁸⁷

Küçüklüğe veya ergenliğe ilişkin bu anlayış farklılığı, farklı İslam devletlerinin, o yaş döneminde yapılan fiil veya ihmallerin sonuçları açısından farklı durumlar için farklı yaş sınırları belirlemesine neden olmuştur. Örneğin, İran'da yasal evlilik yaşı kızlar için 13, erkekler için 15 olarak belirlenmiştir. Ancak kanun, 13 yaşından küçük kızların ve 15 yaşından küçük erkek çocukların, ebeveynlerinin muvafakati ile ve yetkili bir hakimden izin alarak evlenmelerine izin vermektedir.³⁸⁸

Aynı şekilde, Suudi Arabistan Krallığı'nda Adalet Bakanlığı, mahkemelere 18 yaş altı evliliklerin kabul edilmemesi için bir genelge yayınladı. Ancak bu tür bir

³⁸⁵ Kamran Hashemi, "Religious Legal Traditions, Muslim States and the Convention on the Rights of the Child: An Essay on the Relevant UN Documentation", **Human Rights Quarterly**, C. 29, No: 1, 2007, s. 194-227.

³⁸⁶ Nyazee, **Outlines of Islamic Jurisprudence**, s. 115.

³⁸⁷ Nyazee, "Islamic Law and Human Rights", s. 115.

³⁸⁸ Justice for Iran, "Veiled and Wed: Enforced Hijab Laws, Early Marriages, and Girl Children in the Islamic Republic of Iran", Submission to the UN Committee on the Rights of the Child, 71st Pre Sessional Working Group, 02.2015, (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/IRN/INT_CRC_NGO_IRN_19746_E.pdf.

evlilik, taraflar 18 yaşını doldurmamış olsalar dahi, buluğ çağına girmiş olduklarına dair mahkemenin kanaatine göre yapılabilir.³⁸⁹

Pakistan'da asgari evlilik yaşı, Anayasa'da yapılan 18. değişiklikten sonra eyalet yasalarında düzenlenecek bir konu haline geldi. Eyalet mevzuatının çoğu asgari evlenme yaşını 18 olarak belirlemiş olsa da, 2015 tarihli Pencap Evlilik Sınırlama (Değişiklik) Yasası, erkekler için asgari evlilik yaşını 18, kızlar için ise 16 (ki bu Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ölçütlerine aykırıdır) şeklinde belirlemiştir. Bu nedenle, 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesine dair İnsan Hakları Komitesi, Pakistan'dan hem erkekler hem de kızlar için asgari evlilik yaşını 18'e sabitlemesini talep etti. Çünkü Komite, asgari evlilik yaşının bazı eyalet yasalarında kızlar için 16 yaş, erkekler için de 18 yaş olarak farklı şekilde belirlenmesinden endişe duyuyordu.³⁹⁰

Evlilik dışı doğan çocuklar için de başka bir çatışma ortaya çıkmaktadır.³⁹¹ İslam'da bu tür çocuklar babalarından miras almazlar. Evlat edinen çocuklar da böyledir.

Bu uygulama, 1989 tarihli ÇHDS'nin 2. maddesine aykırıdır. Çünkü Sözleşmenin 2. maddesi, taraf devletlerin, kendi yetki alanlarındaki her çocuğa bu Sözleşmede belirtilen haklara saygı göstereceklerini ve bu hakları güvence altına alacaklarını belirtmektedir. Dolayısıyla taraf devletler ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi, diğer görüşler, ulusal, etnik veya sosyal köken, mülkiyet, engellilik, doğum veya başka bir statü temelinde ayrımcılık yapamazlar.

³⁸⁹ “Saudi Arabia has curbed, not banned, underage marriages - The Week”, (14.08.2021), (Çevrimiçi) <https://www.theweek.in/news/world/2019/12/27/saudi-arabia-has-curbed-not-banned-marriages-under-18.html>, 14.08.2021.

³⁹⁰ “Treaty bodies Download”, par. 41.

³⁹¹ Dr. Muntaqa Yahaya Aminu, “Illegitimate Child (Walad Al-Zina) And His position in Islamic Succession”, **IOSR Journal of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)**, C. 20, 2, No: 12, 2015, s. 25-27.

3.3.2 Din Özgürlüğü

İHEB ve MSHS'nin 18. maddeleri bireylere din özgürlüğü tanımaktadır. İHEB'in 18. maddesinde bu hak, "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı vardır; bu hak, dinini veya inancını değiştirme özgürlüğünü içerir..." diye açıklamaktadır. 1966 tarihli Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 18. maddesi, "değişim" kelimesini hafifçe "bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma" olarak değiştirmiştir. Bu din değiştirme konusu, İslam ile BM arasında bir anlaşmazlık alanıdır. İslam, bir kişinin Müslüman inancına tabi olması yönündeki her türlü baskı ve zorlamayı kesinlikle yasaklamakla birlikte, inancını kötüleyen bir Müslüman'ın ceza görmeden özgürce dolaşmasına izin vermez. İrtidat, İslam hukukunda idam cezasını gerektiren ciddi suçlardan biridir.³⁹²

İrtidat kavramına yakın ve onunla ilgili bir kavram da küfür kavramıdır. İran'daki *Bahai* Topluluğu ve Pakistan'daki *Ahmedi* Topluluğu, İslami olmayan inançları nedeniyle mürted olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu topluluklar İslam'ın sınırları içinde görülmemekte ve bu nedenle adı geçen ülkelerde azınlık olarak muamele görmektedirler. Nitekim Pakistan *Ahmedileri*, Pakistan İslam Cumhuriyeti anayasasında kategorik olarak gayrimüslim ilan edilmiştir. Bunun nedeni, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğinin kesinliğine inanmamalarıdır.

Ayrıca, ölüm cezasına varabilecek ağır cezalar gerektiren bazı suçlar küfür olarak ilan edilmiştir. Örneğin, Pakistan Ceza Kanunu bazı suçları küfür olarak ilan ediyor. Madde 298A (Kutsal şahsiyetlerle ilgili olarak aşağılayıcı ifadelerin kullanılması vb.), Madde 295A (Herhangi bir sınıfın dinine veya dini inançlarına hakaret ederek dini duygularını rencide etmeye yönelik kasıtlı ve kötü niyetli eylemler), Madde 295C (İslam'ın son Peygamberine veya diğer Peygamberlere karşı doğrudan veya dolaylı olarak sözlü veya yazılı olarak aşağılayıcı ifadelerin kullanılması) ve diğer birçok madde, küfürü yasaklayan ve suçlular için ağır cezalar öngören katı yasalar içerir.

³⁹² Hamid, *Human Rights in Islam and Contemporary International Law*, s. 137.

Görünen o ki Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, Müslümanların bu konulardaki hassasiyetleriyle uyuşmamaktadır. Aksine, bu sınırlamaları gereksiz bulmakta ve ifade özgürlüğü ile din özgürlüğü hakkının önünde bir engel olarak görmektedir. 1966 tarihli Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi kapsamındaki İnsan Hakları Komitesi, Pakistan'ın ilk raporuna ilişkin sonuç gözlemlerini verirken, "Pakistan Ceza Yasası'nın 295 ve 298. maddelerinde öngörülen zorunlu ölüm cezasının [Bölüm 295 C], özellikle Ahmedi tarikatına mensup kişiler üzerinde ayrımcı bir etkiye sahip olduğunu" belirtmiştir. Komite Pakistan'dan "Küfür suçunu düzenleyen tüm yasaları yürürlükten kaldırmasını veya bu yasaları, Komite'nin düşünce ve ifade özgürlüklerine ilişkin 34 (2011) sayılı genel yorumunun 48. paragrafında belirtilen Sözleşme'nin katı gerekliliklerine uygun olarak değiştirmesini istedi."³⁹³ 34 Sayılı Genel Yorumun 48. Paragrafında, "Küfür yasakları da dâhil olmak üzere, bir dine veya başka bir inanç sistemine saygısızlık gösterilmesine ilişkin yasakların, Sözleşme ile bağdaşmaz" olduğu ifade edilmektedir.³⁹⁴ Dolayısıyla İslam'a dayalı İslam devletlerindeki dini kanunlar ile Uluslararası İnsan Hakları kuruluşlarının bunlara yaklaşımı arasında uyumsuzluk olması, bu alanı da uzlaşma ve çözüm bekleyen zor bir konu haline getirmektedir.

3.3.3 Kadın Hakları

Kadın hakları da İslam ile UIHH arasında uyumsuzlukların olduğu bir alandır. UIHH mutlak cinsiyet eşitliğine inanmakta ve İslam'ın temel kaynaklarından bazı ayetlere dayanarak, klasik İslam fıkının kadın hakları konusunda, örneğin; *Kavvame* kavramı (erkeklerin kadınlardan sorumlu olması), erkeklerin kadınlardan daha yüksek

³⁹³ "Treaty bodies Download", paragraf. 33, 34.

³⁹⁴ UN Committee on ICCPR, "General Comment No. 34, Article 19, Freedoms of Opinion and Expression", Human Rights Committee (ICCPR), t.y., (Çevrimiçi) <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>.

bir dereceye sahip olmaları, çok eşlilik, miras, boşanma, inançlar arası evlilik vb. birçok açıdan ayrımcılık yaptığını ileri sürmektedir.³⁹⁵

Kur'an şöyle buyurur:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ ۚ فَالْصَّالِحَاتُ قَنَاطَتْ حِظًّا لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ۚ وَالَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَأَهْجُزُوهُنَّ ۚ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا³⁹⁶

“Allah’ın birini diğerlerine üstün kılmasından ve erkeklerin mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. İyi kadınlar, gönülden (Allah’a) boyun eğen, Allah’ın koruduğu gizlilikleri kocaları olmadıkları zaman (namus ve diğer korunması gerekenleri) koruyanlardır. Baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin. Daha sonra yataklarında yalnız bırakın ve (sonunda) onlara vurun. Eğer size itaat ederlerse, onlara (vurmaya başka) yol aramayın. Elbette Allah yüksektir, yücedir ve büyüktür.” (Dar Al-Salam Center)

“Allah’ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah’ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah Yüce’dir, Büyük’tür.” (Diyanet İşleri)

“Allah’ın birini diğerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler, mallarından [geçinmek için] harcamalarından dolayı kadınlar üzerine [bir hak olarak] hakimdirler. Saliha kadınlar, itaatkârdırlar ve Allah’ın korumasını emrettiği şeyi kocasının yokluğunda da korurlar. Ama baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz [eşlere] [önce] öğüt verin; [Eğer ısrar ederlerse] onları yatakta bırakın; ve [sonunda] onlara [hafifçe] vurun. Ama [bir kez daha] sana itaat ederlerse, onlara karşı çare aramayın. Muhakkak ki Allah, yücedir ve büyüktür.” (Saheeh International)

Başka bir yerde Kur'an şöyle buyurur:

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ۚ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ مِمَّا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ وَبُغُولُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ³⁹⁷

“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına üç (adet) dönemi beklerler. Eğer onlar Allah’a ve ahiret gününe iman etmişlerse, Allah’ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri helal değildir. Eğer, bu süre içinde barışmak isterlerse kocaları onları almaya daha çok hak sahibidirler. Erkeklerin hanımları üzerinde bulunan hakları gibi, hanımların

³⁹⁵ Moataz El Fegier, **Islamic Law and Human Rights: The Muslim Brotherhood in Egypt**, Cambridge Scholars Publishing, 2016, s. 195.

³⁹⁶ Kur'an, 4:34.

³⁹⁷ Kur'an, 2:228.

da kocaları üzerinde meşrû çerçevede hakları vardır. Erkekler, kadınlardan bir derece daha üstündürler. Allah, mutlak galiptir, Hakîm'dir.” (Dar Al-Salam Center)

“Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç aybaşı hali beklerler, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helal değildir. Kocaları bu arada barışmak isterlerse, karılarını geri almakta daha çok hak sahibidirler. Kadınların hakları, örfe uygun bir şekilde vazifelerine denktir. Erkeklerin onlardan bir üstün derecesi vardır. Allah güçlüdür. Hakim'dir.” (Diyanet İşleri)

“Boşanmış kadınlar üç âdet dönemi beklerler ve Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl değildir. Ve kocaları, barışmak isterlerse, bu [dönemde] onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Ve onlara [yani eşlere] hak, makul olana göre, onlardan beklenenin benzeridir. Fakat erkeklerin [yani kocaların] onlardan [sorumluluk ve yetki bakımından] bir derece üstünlükleri vardır. Ve Allah, güçlü ve hikmet sahibidir.” (Saheeh International)

Çok eşlilik konusunda Kur'an şöyle der:

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْلُوا فَوَاحِدَةً
أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ ۖ أَلَّا تَعْلُوا³⁹⁸

“Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil) size helâl olan (başka) kadınlardan iki, üç, dörde kadar evlenin. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, haksızlık etmemeniz için daha elverişlidir.” (Dar Al-Salam Center)

“Eğer, velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz; şayet, aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur”. (Diyanet İşleri)

“Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız, (başka) kadınlardan hoşunuza gidenleri ikişer, üçer, dörder nikahlayın. Fakat adaletli olmayacağınızdan korkarsanız, o zaman biriyle [evlenin] veya sağ ellerinizin sahip olduğu [cariyelerle] ile yetinin. Bu, [haksızlığa] meyletmemeniz için daha uygundur.” (Saheeh International)

UIHH, bu ayetleri son derece ayrımcı ve kendilerinin sözde eşitlik ve ayrımcılık yapmama nosyonlarına aykırı bulmaktadır. Bu nedenle de İslam devletlerinin, Kur'an-ı Kerim'in yukarıda belirtilen ayetlerine dayanan yasalarını değiştirmesini zorunlu

³⁹⁸ Kur'an, 4:3.

kılmaktadır. Örneğin, 20 Temmuz 2017'de Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Pakistan'ın ilk raporuna ilişkin yaptığı sonuç gözlemlerinde, ülkenin bazı ulusal yasalarını ayrımcı bulmuştur. Bunlara 1962 tarihli Batı Pakistan Müslüman Şahıs Hukuku (Şeriat) Yasası da dâhildir. Bu yasa çok eşliliğe izin vermekte ve mirasta kız evladın payının erkek evladın payının yarısı olduğunu öngörmektedir. Bu gözlemler ayrıca 1984 tarihli Şahitlik Yasası'nı da içeriyordu. Bu yasaya göre, bir kadın tanığın ifadesi erkek tanığın yarısına karşılık gelmektedir. Bu nedenle Pakistan'a tüm bu ayrımcı yasaları gözden geçirmesini ve bunları ESKS hükümleriyle uyumlu hale getirmesini tavsiye etti.³⁹⁹

Aynı şekilde, 1979 tarihli Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmeye ilişkin Komite, Suudi Arabistan Krallığı'nın birleşik ilk ve ikinci periyodik raporuna ilişkin Sonuç Gözlemlerini⁴⁰⁰ sunarken, “Sözleşme Taraf Devlette tam olarak işler hale getirilmemiştir”⁴⁰¹ şeklinde açıklama yaparak Krallığın “uluslararası anlaşmaların iç hukuklardan önce geldiğini teyit etmek için mevzuatını değiştirmesini” talep etmiştir. Kadınlar ve erkekler için eşit haklar tanımayan, daha ziyade bunlar arasında tamamlayıcılık ve uyumu öngören “eşitlik ilkesinin farklı anlaşılması”⁴⁰² ile özellikle ilgilendi.

Komite, yukarıda belirtilenlere ek olarak, tamamı İslam'a dayalı bir dizi meseleye ilişkin kaygılarını ortaya koymuştur. Bunlar arasında erkek vesayetinin varlığı, işyerinde cinsiyet ayrımı, asgari evlilik yaşı, miras vb. bulunmaktadır.

³⁹⁹ “Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the initial report of Pakistan (ICESCR)**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E/C.12/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020., E/C.12/PAK/CO/1, Paragraf: 20, 22, 33-34

⁴⁰⁰ CEDAW/C/SAU/CO/2, “Treaty bodies Download”, **Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fSAU%2fCO%2f2&Lang=en, 15.09.2020.

⁴⁰¹ A.e. Paragraf 12

⁴⁰² A.e. Paragraf 13

İran'ın ikinci periyodik raporu kapsamındaki sonuç gözlemlerinde, Medeni ve Siyasi Haklar Komitesi, sıkı kıyafet kuralları, miras, kocaya boyun eğme (evden ayrılma izni vb.) ve ayrımcılık uygulayan yasalar nedeniyle Cumhuriyet'in kadın haklarının ciddi ihlallerine atıfta bulundu.⁴⁰³ İlgili İnsan Hakları Komitelerinin bu aleni yorumları, bu alanın da zorlu olduğunun ve dolayısıyla ilgili taraf devletler tarafından gözden geçirilmesi gerektiğinin kanıtıdır.

3.3.4 Hadd Cezaları

İslam ceza sistemi de UIHH ilkelerine uygun değildir.⁴⁰⁴ Özellikle evli çiftler arasında zina suçunda taşlanarak öldürülme ve evli olmayanlara kırbaç gibi cezaların verilebilmesi; hırsızların ellerinin kesilmesi; *kısas* (misliyle ceza) veya ölüm cezası, sözüm ona medeni dünyanın normlarına ve 1984 tarihli İKS'ne aykırı olarak değerlendirilmektedir.

Kur'an der ki:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءُ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ⁴⁰⁵

“Erkek hırsız ve kadın hırsızın yaptıklarına karşılık, Allah tarafından bir ceza olarak ellerini (bileklerden) kesin. Allah çok güçlüdür, Hakim’dir”. (Dar Al-Salam Center)

“Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah Güçlü’dür, Hakim’dir.” (Diyanet İşleri)

“Hırsız erkek ve hırsız kadının, [işlediklerine] karşılık, Allah'tan caydırıcı bir [ceza] olarak ellerini kesin. Ve Allah, güçlü ve hikmet sahibidir.” (Saheeh International)

⁴⁰³ CCPR/C/79/Add.25, August 3, 1993, “Treaty bodies Download”, **Concluding Observations of the Committee on Iran (CCPR)**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f79%2fAdd.25&Lang=en, 15.09.2020, Paragraf 13

⁴⁰⁴ Hudud, cezaları özel olarak belirlenmiş özgü suç türleridir. Bunlar, zina, hırsızlık, alkol vb. içerebilir. Hudud, sınır anlamına gelen Hadd'in çoğuludur. Bu cezalar nadiren infaz edilir. Çünkü tanıklık koşullarının karşılanması çok zordur. Peygamber (s.a.v.) “Müslümanlara farz olan cezayı elinizden geldiğince savuşturun” buyurduğu diye rivayet edilmiştir. “Hudud - كتاب الحدود - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/urn/2115070>, 07.03.2021. Ali'nin “Şüpheli delilleri reddederek farz olan cezayı terk edin” dediği de nakledilir.. “Hudud - كتاب الحدود - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/urn/2115080>, 07.03.2021.

⁴⁰⁵ Kur'an, 5:38.

Kur'an-ı Kerim zina cezası hakkında şöyle buyurmaktadır:

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ⁴⁰⁶

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsanız, Allah’ın dini hususunda onlara karşı acıma duygusu sizi (uygulayacağınız cezadan) engellemesin. Mü’minlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.” (Translation of Dar Al-Salam Center)

“Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini konusunda o ikisine acımayın. Onların ceza görmesine, inananlardan bir topluluk da şahit olsun.” (Diyanet İşleri)

“[Bekar] kadın veya [bekar] erkek, cinsel ilişkide bulunmaktan suçlu bulunursa, her birine yüz kırbaç vurun ve eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininde [yani şeriatında] onlara acımayın. Ve mü’minlerden bir grup da onların cezalarına şahit olsun.” (Saheeh International)

İslam’ın temel kaynağından gelen bu ayetler, kendilerini İslam devleti olarak ilan eden devletlerin ulusal kanunlarının özellikle de Müslüman Şahıs Hukukunun dayandığı temelleri oluşturur. Suudi Arabistan, bu kanunları doğrudan Kur'an ve Sünnet'ten Arap diline dayandırırken; Pakistan ve İran, bu normları kendi ana dillerinde kanunlaştırmışlardır. Örneğin, Pakistan'ın 1939 tarihli Müslüman Evliliklerini Fesih Yasası, 1961 tarihli Müslüman Aile Kanunları Yönetmeliği, 1962 tarihli (Batı Pakistan) Müslüman Şahıs Hukuku (Şeriat) Uygulama Yasası, 1979 tarihli Zina Suçu (Had Cezalarının Uygulanması) Yönetmeliği, 1984 Şahitlik Yasası (Qanun-e-Shahadat) ve diğerleri, Kuran veya Sünnet'in kesin hükümlerine dayanmaktadır.

Bu alana giren yasaların çoğu, Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinin açık hükümleriyle uyuşmayan ve uymayan katı ceza kurallarına dayalı ayrımcı olması nedeniyle de Uluslararası İnsan Hakları Yasası ile tutarsızdır.

⁴⁰⁶ Kur'an, 24:2.

3.3.5 Eşcinsel İlişkiler

İnsan Hakları Komitelerinin farklı İslam devletleri hakkındaki raporlarına ilişkin Sonuç Gözlemlerini incelediğimizde, aynı cinsler arasındaki cinsel ilişkiler ve bunların İslam devletlerinin ulusal hukuklarındaki meşruiyetleriyle ilgili başka bir uyumsuzluk alanıyla karşılaşmıyoruz.

İslam'ın gayrimeşru gördüğü eşcinsel ilişkiler veya evlilikler yasaklanmış ve recm ve ölüm cezası dahil olmak üzere ağır cezalara tabi tutulmuştur. Pakistan, İran, Suudi Arabistan başta olmak üzere, İslam devletlerinin neredeyse tamamı, bu fiilleri kendi ulusal hukuk sistemlerinde suç saymıştır. Bununla birlikte, İslam Devletlerinin taraf olduğu Uluslararası İnsan Hakları belgelerinin hiçbirinde bu tür normlardan açıkça bahsedilmemesine rağmen, BM İnsan Hakları Komiteleri İslam Devletleri'nden eşcinsel ilişkileri yasal hale getirmelerini aktif olarak talep etmektedir. Örneğin, yukarıda bahsedildiği gibi, Pakistan'ın ilk raporuna ilişkin Sonuç Gözlemlerinde, Medeni ve Siyasi Haklar Komitesi, “lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks kişilere karşı her türlü ayrımcılığı önlemek ve cezalandırmak için etkili önlemler” alınmasından üzüntü duymuştur.⁴⁰⁷ Bu nedenle Komite, “rıza gösteren yetişkinler arasındaki eşcinsel ilişkilerin suç olmaktan çıkarılmasını...” talep etmiştir.⁴⁰⁸

20 Temmuz 2017'de Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Pakistan'a ilişkin sonuç gözlemlerinde, rıza gösteren yetişkinler arasındaki eşcinsel ilişkileri suç olmaktan çıkarmak için aynı talebi yinelemiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ “Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the initial report of Pakistan (ICCPR)**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/PAK/CO/1&Lang=En, 15.09.2020., Para 5, CCPR/C/PAK/CO/1, 24 August 2017

⁴⁰⁸ A.e. Paragraf 18.

⁴⁰⁹ “Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the initial report of Pakistan (ICESCR)**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E/C.12/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020., E/C.12/PAK/CO/1, Paragraf, 20.

Benzer şekilde, Medeni ve Siyasi Haklar Komitesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin üçüncü periyodik raporuna ilişkin Sonuç Gözlemlerini sunarken, Cumhuriyet'in "lezbiyen, gey ve transseksüel topluluğa yönelik zulmü durdurması gerektiğini" vurgulayarak Cumhuriyet'ten, ayrımcılığa neden olan yasaları değiştirmesini veya yürürlükten kaldırmasını istemiştir.⁴¹⁰

Bu nedenle, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda, ilgili İnsan Hakları Komitelerinin kendileri tarafından vurgulandığı üzere, İslam ile doğrudan çelişen belirli alanların olduğu açıktır. Bu zorlu alanlar, İslam dünyasında her düzeyde sürekli bir tartışmaya konu olmuştur. Bir sonuca varmak için bu çatışan normları tartışan ve yorumlayan gelenekçi ve liberal düşünce okullarından çok sayıda akademisyenimiz var. Liberal bilim insanları, bu normların 7. yüzyıl Arap toplumunun belirli meselelerini ele almayı amaçladığı ve artık ihtiyaç duyulmadığını, dolayısıyla modern durumlar ve ihtiyaçlara uygun bir şekilde yorumlanması gerektiği görüşündeyken; gelenekçi bilim insanları onları şiddetle reddetmekte ve bu normların uygulanmasına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğunu ve bu normların herhangi bir referansla zamana veya yere bağlanamayacağını iddia etmektedirler. Gelenekçiler, Allah'ın Kur'an ve Sünnet'te bahsi geçen emirlerinin değişmez olduğunu iddia edemektirler. Bu emirler herhangi bir kişi, grup, meclis veya parlamento tarafından değiştirilemez, iptal edilemez veya kaldırılamaz. Ayrıca gelenekçi âlimler Batılı laik insan hakları modelinin acınası bir şekilde başarısız olduğunu ve insanların kötü durumunun daha da arttığı görüşünü de savunmaktadırlar.

Bu nedenle, hem liberal hem de gelenekçi bilim insanlarının Uluslararası İnsan Hakları Hukuku normlarının lehindeki veya aleyhindeki görüşlerini doğrulamak için

⁴¹⁰ Paragraf 5, Principal matters of concern and recommendations, CCPR/C/IRN/CO/3, November 29, 2011, "Treaty bodies Download", **Concluding Observations of the Committee on Iran (CCPR) (Third Periodic Report)**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f79%2fAdd.25&Lang=en, 15.09.2020.

kullandıkları ilahi hukukun temel kaynaklarının analizinden çıkan bilimsel yorumları dikkate almak gerekir.

3.4 YORUMA (TEFSİR) BAŞVURMA

Liberal İslam alimlerinin çoğu, İslam'ın temel kaynaklarının metinlerini UİHH ile uyumlu hale getirmek için açıklamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. Gelenekçiler ise onların uyuşmazlığı ortadan kaldırmaya yönelik metodolojilerine ve çalışma usullerine ittifakla karşı çıkmaktadırlar. Bunun nedeni, İslam'da İslam'ın kaynaklarının nasıl yorumlanabileceğine adanmış tam bir disiplinin olmasıdır. Örneğin, çözüm gerektiren herhangi bir durum ortaya çıkarsa, hukukçu buna cevap bulmak için ilk olarak Kur'an'a başvurmalı, Kur'an'da cevap bulamazsa Sünnet'e başvuracaktır. Çözümü bu iki kaynaktan herhangi birinde bulamazsa, Kur'an ve Sünnet ışığında aklı ve mantığına başvurarak hüküm çıkaracaktır.

Buna, dünyanın hemen hemen tüm diğer hukuk sistemlerinde de bulunan kaynaklar hiyerarşisi kavramı eşlik etmektedir. Örneğin, Uluslararası Adalet Divanı Tüzüğü'nün 38. maddesinde, uluslararası hukukun kaynaklarına atıfta bulunur. Buna göre; “uluslararası sözleşmeler, uluslararası teamüller, medeni milletler tarafından tanınan genel hukuk ilkeleri *asıl kaynaklar* iken; mahkeme kararları ve çeşitli uluslardan yüksek nitelikli hukukçu veya ilgili uzmanların görüşlerini içeren öğretiler de hukuk kurallarının belirlenmesinde *yardımcı kaynaklar* olarak kabul edilmektedir.”⁴¹¹ Madde böylece, uluslararası hukuk kaynaklarının birincil ve ikincil kaynaklar olarak sınıflandırılmasını açıkça şart koşar. Buna göre, kaynaklara başvuru listesinde öncelik uluslararası sözleşmelere verilecek demektir. Yani, herhangi bir uluslararası sözleşmenin mevcut olduğu durumlarda, uyuşmazlığın konusu ikincil kaynağa göre öncelikli konumda olan sözleşmenin kendisine göre ele alınacak ve örneğin, bir kaynak olarak teamül veya bir kaynak olarak uzman hukukçu görüşü yerine sözleşme tercih edilecektir.

⁴¹¹ Uluslararası Adalet Divanı Tüzüğü, madde, 38 (1).

Aynı şey, yukarıda da belirtildiği gibi kendi birincil ve ikincil nitelikteki kaynaklarına sahip olan İslam hukuku için de geçerlidir. Bununla birlikte, genellikle hiyerarşik konumlar arasında ayırım yapmayan ve ikincil kaynaklar yardımıyla İslam'ın birincil kaynaklarını geçersiz kılmaya çalışan liberaller, bundan dolayı gelenekçilerin sert eleştirileriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Aşağıda, liberal anlayışın İslam hukukunu UIHH lehine yorumlarken başvurduğu araçlara kısaca değinilmektedir.

3.4.1 Liberal Anlayış ve Yorum

Liberal akademisyenler, kaynakları katı bir şekilde veya lafzi olarak yorumlamaktadırlar. Bunun yerine, İslam hukukunu anlamaya yönelik daha geniş ve daha ilerici yaklaşıma önem vermektedirler. İslam ve UIHH arasında uzlaştırıcı bir durum oluşturmaya yönelik anlatılarını inşa etmek amacıyla kullandıkları ortak bir yaklaşım benimsedikleri izlenimini veren birkaç nokta bulunmaktadır. Örneğin, İslam'ın temel kaynaklarının katılığına inanmamakta, temel kaynakları değişmez olarak görmemektedirler. Onlara göre Kur'an'ın başka şekilde değil, günümüz şartlarına göre yorumlanması gerekir. İslam hukukunun ilahi kaynaklı olduğuna inanmakla birlikte, yorumlanmasının bir insan faaliyeti olduğunu dile getirmektedirler⁴¹²

Abdullah Saeed,⁴¹³ klasik Müslüman müfessirlerin ve alimlerin, Kur'an'ın ahlâkî-hukukî içeriğinin lafzi ve metinsel yorumuna dayandıklarını ve Kur'an'ın nazil olduğu toplumsal ve tarihsel bağlamı göz ardı ettiklerini belirtmektedir. Yazar, “çağdaş dünya, atalarımızın bildiğinden büyük ölçüde değişmiş olduğu” için,

⁴¹² Detaylar için Bkz. Bernard G. Weiss, **The Spirit of Islamic Law**, University of Georgia Press, 2006.

⁴¹³ Abdullah Saeed, şu anda Avustralya'da bulunan ve İslam Araştırmaları konusundaki kapsamlı çalışmalarıyla tanınan ünlü ve etkili yenilikçi akademisyenlerden biridir. İlginç bir şekilde, Medine İslam Üniversitesi'nden Arap ve İslam Araştırmaları bölümünden mezun oldu. Ünlü eserleri arasında şunlar bulunmaktadır: “*Reading the Qur'an in the Twenty-First Century: A Contextualist Approach* (2013)”, “*Islamic Thought: An Introduction* (2006)”, “*Interpreting the Qur'an: Towards a Contemporary Approach* (2005)” and “*Human Rights and Islam: An Introduction to Key Debates Between Islamic Law and International Human Rights Law* (2018)”

Kur'an'ın toplumsal ve tarihsel bağlamının anlaşılması ve bunun günümüzün toplumsal bağlamıyla karşılaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴¹⁴

Yazar, Kur'an'ın ahlaki-hukuki içeriğinin günümüze uygunluğunu sorgulamaktadır: “Kur'an'daki tüm ahlaki-hukuki emirler bugün için geçerli mi? yoksa bazıları geçerliliklerini mi kaybetti? ... [M]ü'minin üzerindeki farzîyet derecesi nedir? Doğru davranış zorunlu mu, tavsiye mi ediliyor yoksa doğru davranış sadece izin verilebilir olan mı?”.⁴¹⁵ Ayrıca yazar, ilahi kanunun insan müdahalesiyle değiştirilemeyeceği gerçeğini vehangi yasaların değiştirilip değiştirilemeyeceğine kimin karar vereceğini de sorgulamaktadır.⁴¹⁶

İslam hukukunun klasik yorumlarının “göreceli olarak az sayıda Müslüman dışında artık geçerli sayılmadığını” iddia eden yazar bu nedenle İslam'ın, 7. yüzyılda çok eşliliğe izin vermesine ilişkin kuralın sabit ve evrensel bir uygulama olduğunu düşünmek yerine, bunun nedeninin ve sosyal bağlamının dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir.⁴¹⁷

Saeed, İslam hukukunun ilerici yorumuna değerli katkılarından dolayı *Muhammed Abduh*, *Muhammed el-Gazali* ve diğer yazarlara atıfta bulunmakta, ancak aynı zamanda “onların geniş Müslüman nüfus üzerindeki etkilerinin bir şekilde sınırlı kaldığını” kabul etmektedir.⁴¹⁸

Saeed ayrıca, koşulların ve ihtiyaçların değişmesinden dolayı öğretinin İslam hukukunun çeşitli hükümlerini değiştirmek veya askıya almak için kullanıldığını belirtmek amacıyla *nesih*'e⁴¹⁹ (ilga) atıfta bulunmaktadır. Yazar, “hukuktaki

⁴¹⁴ Saeed, *Interpreting the Qur'an*, s. 13.

⁴¹⁵ A.e., s. 140.

⁴¹⁶ A.e.

⁴¹⁷ Saeed, *Interpreting the Qur'an*, s. 2.

⁴¹⁸ A.e.

⁴¹⁹ *Nesih* kelime anlamı olarak yürürlükten kaldırmak veya iptal etmek anlamına gelmektedir. Teknik terimleriyle, İslami bir kuralın daha sonraki başka bir kural tarafından feshedilmesini ifade etmektedir. Bu metodolojinin nasıl işlediğine ve sınırlarının neler olduğuna dair yerleşik mekanizmalar vardır. Şöyle ki; icma, kıyas veya diğer ikincil kaynaklar Kur'an veya Sünnet'i nesh edemez. Kuran'da (2:106) şöyle buyruluyor: “Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?” (Saheeh International)

değişiklikleri önemli ölçüde ele alma konusunda temel yöntem olan nesih'e Müslüman hukukçular ve alimler tarafından çok az ilgi gösterildiğini" belirtmektedir.⁴²⁰

Yazara göre, Kur'an'ın ahlaki-hukuki içeriğinin, "Kur'an'ın amaçlarını canlı ve geçerli tutmak" amacıyla yeniden yorumlanması için nesih güçlü bir temel olabilir.⁴²¹ Bununla birlikte yazar, "metinselci yaklaşımın, günümüzde Kur'an'ın Müslüman yorumcuları tarafından en çok benimsenen yaklaşım olmaya devam ettiğini" kabul etmektedir.⁴²²

Saeed ayrıca, İslam fıkından *darura* (zorunluluk), *hacca* (zorluğun giderilmesi), *hikmet* (akıl ve bilgelik) gibi çeşitli ilkelere, "istisnai durumlarda yerleşik bir hukuki hükümden ayrılmak" ve UİHH ile ilgili zorlukların üzerine gitmek için kullanılabilecek bazı ilkeler olarak atıfta bulunmaktadır.⁴²³ Yazar, insan hakları sözleşmeleri de dahil olmak üzere uluslararası sözleşmelerin konumundan bahsederken, İslam'da bir sözleşmeye ve sözleşme hükümlerine saygı gösterilmesine büyük önem verildiğini belirtmektedir. Yazar böylece, uluslararası sözleşmelere ve insan hakları sözleşmelerine taraf olan Müslüman devletlerin, BM ve Uluslararası Toplum nezdinde verdikleri sözleri yerine getirmeleri gerektiğini ima etmektedir.⁴²⁴ Ayrıca, İslam devletlerinin insan hakları hukuku sözleşmelerine koyduğu çekincelerin çoğunun, değişken bir alana girdiğini, çünkü bu görüşlerin, tek bir Allah, O'nun elçileri, kitapları, namaz, oruç vb. imanının dayandığı temel inançlar olmadığını iddia etmektedir.⁴²⁵

Bir diğer ünlü alim olan *Abdullahi Ahmed An-Naim*,⁴²⁶ İslam dünyasında laik bir devlet çağrısı yapmaktadır. *Toplunun değil devletin laikleşmesinin* gerekliliğini

⁴²⁰ Saeed, *Interpreting the Qur'an*, s. 17.

⁴²¹ A.e. 89

⁴²² Saeed, *The Qur'an*, s. 220.

⁴²³ Saeed, *Human Rights and Islam*, s. 18-19.

⁴²⁴ A.e.

⁴²⁵ A.e.

⁴²⁶ Abdullahi Ahmed An-Na'im, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan tanınmış bir Sudanlı İslam alimidir. İslam ve İnsan Hakları üzerine farklı boyutlarda yoğun çalışmalar yapmıştır. Ünlü eserleri arasında diğerlerinin yanı sıra şunlardır "*Islam and the Secular State: Negotiating the Future of Shari'a* (2008)", "*Islam and the secular state* (2007)", "*Toward an Islamic Reformation: Civil*

vurgulayan yazar, Abdullah Saeed gibi İslam hukukunu değişebilir ve yorumun insani bir durum olduğunu düşünmektedir. An-Naim, şeriat ilkelerinin zorla uygulanmasının Müslümanlar arasında Kur'an tarafından kınanan bir durum olan ikiyüzlülüğü teşvik ettiğini belirtmektedir. şeriat'ın "erkeklerin kadınları koruması..., Müslümanların gayrimüslimler üzerindeki egemenliği... ve şiddetle saldırgan cihat..." gibi ilkelerini destekleyen geleneksel yorumlarını eleştirmektedir.⁴²⁷

Yazar, ilginç bir şekilde, İslam'ın devletten ayrılması konusunda ısrarcı davranırken, aynı zamanda "kamu politikası ve mevzuatın oluşturulmasında İslam'ın kamusal rolünün..." kabul edilmesi için çağrıda bulunmaktadır.⁴²⁸ BM'nin mevcut insan hakları yapısının "Batı siyaset felsefesini ve deneyimini güçlü bir şekilde yansıttığını" kabul etmekle birlikte, bu normların Afrika veya Asya toplumlarına tamamen yabancı olmadığını ve bunları kendi bağlamlarına göre benimsemeleri gerektiğini savunmaktadır.⁴²⁹

An-Naim, Batılı çağrışımları nedeniyle insan haklarını reddeden Müslümanları fazlaca eleştirmekte ve onlardan "bölgesel devletleri, uluslararası ticaret ve finans kurumlarını [aynı zamanda] Batı modellerine dayanan ekonomik ve diğer ilişkileri" de reddetmelerini beklemektedir.⁴³⁰

An-Naim'e göre, modern insan hakları yapısıyla bağdaşmayan tüm Kur'an ayetlerinin askıya alınması gerekmektedir. Çünkü "Kur'an'ın hangi ayetlerinin uygulanıp uygulanmayacağına karar verme süreci her zaman Müslüman hukukçuların işiydi."⁴³¹

Yazar, UIHH'nin güçlü bir savunucusu olmasına rağmen, İslam milletlerinin insan hakları sözleşmelerine koyduğu çekincelerden bahisle; eğer bu sözleşmelerin

Liberties, Human Rights, and International Law (1990)", and "*Human Rights in Cross-cultural Perspectives: A Quest for Consensus* (1992)" vb.

⁴²⁷ Naim vd., **İslam and the Secular State**, s. 39.

⁴²⁸ Italik Bana aittir.

⁴²⁹ Naim vd., **İslam and the Secular State**, s. 114.

⁴³⁰ A.e. 114.

⁴³¹ A.e. 136.

hükümleri, bu gün tüm insanlığın dörtte birini oluşturan Müslümanlar tarafından reddedilirse, bu normların evrenselliği iddiasının, doğru olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.⁴³²

İslam'ın klasik yorumlama yöntemlerine ve kavramlarına da meydan okuyan başka bilim insanları da var. Örneğin *Majid Khadduri*, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ani devrimci düzenlemeleri tercih etmek yerine, topluma değişim getirmek için kademeli yöntemleri tercih ettiği görüşündedir. Peygamber'in (s.a.v) nihai amacı açık olduğunu ileri süren Khadduri'ye göre köleliğin kaldırılması ve kadınlar için eşit haklar sağlanması asıl amaçtır.⁴³³ *Asghar Ali Engineer* de *Majid Khadduri* ile aynı düşüncüyü paylaşmakta ve Kur'an'da kadın haklarının kademeli olarak yükseltilmesi yönünde bir eğilim olduğunu açıkça görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca, bugün hiçbir kurumun köleliği haklı çıkarmak için Kur'an veya Sünnet'i kullanmadığını da iddia etmektedir. Yazar, İslamcıların İslam'ın temel kaynaklarının yorumlanmasında kullandıkları gelenekçi yaklaşıma da şiddetle karşı çıkmaktadır.⁴³⁴

Tahir Haddad, daha iyi ve gelişmiş haklara yönelik eğilimin kendi başlarına sona ermediğini ve Müslümanların Kur'an *stratejisini* kavramaya ve takdir etmeye çalışmaları gerektiğini belirtmektedir.⁴³⁵ *Nasr Ebu Zeyd*, günümüzde zina, hırsızlık, toplumsal kargaşaya neden olma vb. haller için öngörülen *had* cezalarının insan hakları, insanın vücut bütünlüğüne saygı ilkeleri ihlal edilmeden uygulanamayacağını belirtmektedir. Yazar, uluslararası insan hakları standartlarıyla bağdaşmayan tüm bu alanların gözden geçirilmesi ve yeniden ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴³⁶

Mısır'dan çok etkili bir diğer Müslüman bilgin olan *Muhammed Abduh*, Avrupa sosyal düzenini İslam'ın temel kavramlarına çok daha yakın görmektedir. Yazar, Fransa'ya yaptığı ziyaretle ilgili olarak; "Fransa'da İslam'ı gördüm ama

⁴³² An-Na'im, Baderin, **Islam and Human Rights**, s. 56.

⁴³³ Majid Khadduri, **The Islamic Conception of Justice**, JHU Press, 1984, s. 238.

⁴³⁴ Asgharali Engineer, **The Rights of Women in Islam**, Sterling Publishers Pvt. Ltd, 2008, s. 44, 144.

⁴³⁵ Nasr Abu Zayd vd., "SELECTED THINKERS ON ISLAM, SHARIA, DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS", **Reformation of Islamic Thought**, A Critical Historical Analysis, Amsterdam University Press, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/j.ctt46mt56.9>.

⁴³⁶ A.e.

Müslüman görmedim; Kahire’de Müslümanları görüyorum ama İslam’ı göremiyorum” ifadelerini kullanmıştır.⁴³⁷ Abduh, gelenekçi yorum metodolojisini eleştirmiş ve Müslümanları bağımsız bir şekilde *icthad* yoluyla İslam’ın temel kaynaklarına başvurmaya teşvik etmiştir.⁴³⁸ Abduh’a göre, hukukun sosyal konuları ele alan kısmı değiştirilebilir ve insanlığın iyiliği için yeniden yorumlanması gerekir.

439

Alt kıtadan çok ünlü ve saygı duyulan bir başka şahsiyet olan *Syed Ahmed Khan*, Sünnet’i hariç tutarak Kur’an’ın evrenselliğine atıfta bulunmaktadır. Kur’an’ın kendisi tarafından inşa edilmesini tercih eden yazar, Sünnet’in Kur’an’ı belirli tarihsel ve sosyal zamanlarla ilişkilendirerek Kur’an ilkelerinin evrenselliğini, sınırlandırdığını belirtmektedir.⁴⁴⁰

3.4.2 Gelenekçi Yaklaşım ve Yorum

Liberal bilim anlayışının insan hakları ve İslam kavramlarını ele alış biçimi pek çok soruyu gündeme getirmektedir. Örneğin, Müslüman alimler kendi başlarına kanun yapabilirler mi? İlâhî bir kanunu yürürlükten kaldırabilirler mi veya onun uygulanabilirliğini sınırlayabilirler mi? İslam hukuku, özellikle insan haklarını etkileyen hükümler değiştirilebilir mi, değiştirilemez mi? Bunlar çok ciddi ve hassas sorular ve gelenekçi anlayışın bunlara bazı sağlam yanıtları var gibi görünüyor.

Gelenekçi hukukçular neredeyse ittifakla, “Müslüman alimler kendi başlarına bağımsız bir şekilde yasa yapamazlar” demişlerdir. Allah veya Rasûlü (s.a.v.) tarafından kendilerine verilen hiçbir kanunu iptal edemez veya değiştiremezler. Sadece müphem ve açıklığa kavuşturulması gereken veya Kur’an ve Sünnet tarafından açıkça ele alınmayan alanlarda da yorum yapabilir veya *icthad*ı üstlenebilirler. *Muaz Bin*

⁴³⁷ Jan Michiel Otto (ed.), **Sharia Incorporated: A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present**, Leiden, Leiden University Press, 2011, s. 56.

⁴³⁸ A.e. 202

⁴³⁹ Patrick Sookhdeo, “Issues of Interpreting the Koran and Hadith”, **Connections**, C. 5, No: 3, 2006, s. 72.

⁴⁴⁰ Syeda Asiya, Dr. Muhammad Samiullah, “Impact of the Contextual Approach on the qur’anic interpretations”, **JIHAT-UL-ISLAM**, C. 14, No: 01, 2020, s. 5-6.

Cebel'den nakledilen meşhur bir Hadis, gelenekçi alimlerin bu konudaki iddialarını destekler niteliktedir.⁴⁴¹

“Yemen’e gönderilirken Peygamber (s.a.v.) Muaz bin Cebel’e şöyle sormuş:
Önüne gelen bir davada nasıl hüküm vereceksin?
Muaz: “Allah’ın kitabına göre karar vereceğim” dedi.
Peygamber: “Ya Allah’ın kitabında bir işaret bulamazsan?” diye sordu.
O da: “Resûlullah’ın (s.a.v.) sünnetine göre” diye cevap verdi.
Peygamber: “Eğer Resulullah’ın sünnetinde ve Allah’ın kitabında işaret bulamazsan?” diye sordu.
Muaz şöyle cevap verdi: “O zaman bir kanaate varmak için bütün aklı yeteneklerimi kullanacağım ve hiçbir çabadan kaçınmayacağım”.
Resûlullah (s.a.v.) onun göğsünü okşadı ve şöyle buyurdu:
“Rasûlullah’ın elçisine, Rasûlullah’ın hoşnutluğunu anlaması için yardım eden Allah’a hamd olsun.”⁴⁴²

Bu rivayete göre bir âlim veya hukukçu, hukuku ilk önce Kur’an’da veya Sünnet’te bulmak zorundadır. Zira bir kuralın İslam hukuk sisteminde geçerli olabilmesi için İslam hukukunun kaynaklarından çıkarılmış olması gerekir. Onu bulduğunda işi bitmiştir⁴⁴³ Eğer bulamazsa, zihinsel çabasını bu yönde sarf edecektir.

Sorun şu ki, azınlıklar, kadınlar, cezalar vb. ile ilgili yasa, temel kaynaklarda o kadar açık ve net bir şekilde mevcut ki, yoruma veya *icthada* yer bırakmıyor. Hukukun muğlak olduğu veya basitçe mevcut olmadığı durumlarda *icthad* veya yorumun oynayacağı roller olmakla birlikte, yukarıda bahsedilen durumlarda hukukun açık ve net olduğunu görüyoruz. O halde, erkeğin miras payının kadının payının iki katı olması veya zina edene (evlenmemiş) 100 kırbaç cezası verilmesi metinde açıkça belirtildiği için bu konularda *icthad*a yer yoktur.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ İslam Peygamberinin (s.a.v.) ünlü arkadaşı

⁴⁴² “Sunan Abi Dawud 3592 - The Office of the Judge (Kitab Al-Aqdiyah) - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/abudawud:3592>, 25.02.2021.

⁴⁴³ Nyazee, **Theories of Islamic Law**, s. 21-22.

⁴⁴⁴ s. 74, پروفیسر اختر الواسع، محمد فہیم اختر ندوی، فقہ اسلامی تعارف اور تاریخ، مکتبہ قاسم العلوم، گنج شکر پریس، 2011 Bkz. 173. پروفیسر قاضی مقبول احمد، اسلام اور اجتہاد، مکتبہ قدوسیہ، موٹروے پریس، 2001.

Katerina Dalacoura bu noktayı anlamış görünüyor ve “içtihad uygulansa bile kadın ve gayrimüslim eşitsizliği sorunu çözülmeyecek çünkü Kur’an ve hadislerdeki bazı metinler açıkça ayrımcıdır” diyor.⁴⁴⁵ *El Naim* de bunu zor bir konu olarak değerlendirmektedir: “Şeriat’ın temel anlayışı ve ayrıntılı kuralları göz önüne alındığında, tarihsel Şeriat’ta tanımlandığı şekliyle içtihadın uygulanmasıyla itiraz edilebilir yönlerin değiştirilemeyeceği açıktır. Bu konularda içtihadı izin verilmez, çünkü bunlar Kur’an ve Sünnet’in açık ve kesin metinlerine tabidir.”⁴⁴⁶

Dr. Mahmood Ahmed Ghazi⁴⁴⁷, Kur’an’da insanlara hitap eden emirlerin ya farz, ya tavsiye veya caiz olduğunu belirtmektedir. Bunlar kararlaştırıldığı için bu konunun yeniden açılması gereksizdir. Yazara göre, kesin ve açık olan tüm bu emirlerin sonsuza kadar sürmesi amaçlanmıştır. İçlerinde herhangi bir değişiklik imkanı yoktur. Herhangi bir değişiklik mümkünse, o da sadece temel kaynaklardan yapılır. Bu kesin hükümler, İslam hukukunun ve İslami hayat tarzının devamlılığını korumak için vardır.⁴⁴⁸ İslam’ın temel kaynaklarına dayanmayan bir içtihat varsa, böyle bir içtihat gayri meşrudur. Bu tür girişimler Müslümanlar tarafından geçmişte ve günümüzde kabul edilmediği gibi, gelecekte de kabul edilmeyecektir hiçbir zaman kabul edilmez.⁴⁴⁹

Başka bir âlim, İslam hukukunun, halkın temsilcileri tarafından anayasa ve kanunlar şeklinde gerçekleştirilen *pozitif hukuk yapma* ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Yüce Allah, Kur’an’ın yorumlanmasını Peygamberin Sünnet’iyle zaten sağladığı için İslam’ın temel kaynaklarının yorumlanmasında ve kanun yapmada insan

⁴⁴⁵ Katerina Dalacoura, **Islam, Liberalism and Human Rights**, I.B.Tauris, 2007, s. 61.

⁴⁴⁶ Na’im, **Toward an Islamic Reformation**.

⁴⁴⁷ Dr Mahmood Ahmed Ghazi çok ünlü bir Pakistanlı hukukçu ve İslam Araştırmaları, Şeriat ve Fıkıh bilginiydi. Pakistan Federal Şeriat Mahkemesi’nde yargıç olarak çalıştı ve ayrıca Pakistan’da Federal Din İşleri Bakanı olarak görev yaptı. Otuzdan fazla kitap ve yüzlerce makale yazdı. Türkçe, Fransızca, Arapça, Farsça, İngilizce ve Urduca bilmektedir. Ünlü İngilizce kitapları arasında diğerlerinin yanı sıra şunlardır “*The Hijrah: Its Philosophy and Message for the Modern Man*”, “*The Shorter book on Muslim International Law* (Translation of al-Siyar al-Saghir of Muhammad al-Shaybani)”, and “*State and Legislation in Islam*”, vb.

⁴⁴⁸ 2005, *محاضرات فقه*, لاہور، الفیصل ناشران، s. 151-152.

⁴⁴⁹ A.e.

müdahalesi çok dar bir alana sahiptir. İnsanlar İslam'ın kurallarını binlerce farklı şekilde yorumlayabilseler deçabalarının hiçbirinin Allah'ın nihai iradesi olduğu söylenemeyeceği gibi böyle bir statü de verilemez.⁴⁵⁰

*Dr Muhammed Tahir ul Qadri*⁴⁵¹, İslam'da İnsan Hakları adlı ünlü kitabında, “İslam hukukunun, insan haklarına diğer ulusal veya uluslararası hukuklardan daha fazla saygı duduğunu belirtmektedir. Yazara göre bu haklar ne kadar kutsal ve saygınsa, cezalardaki yoğunluk da o kadar fazladır.⁴⁵² Son olarak yazar, UİHH'nin insanlık dışı veya aşağılayıcı cezaları yasakladığını, ancak neyin aşağılayıcı veya insanlık dışı olduğunu tanımlamadığını vurgulamaktadır.⁴⁵³

Gelenekçi düşünce ekolünden diğer bilim insanları da İslam'ın temel kaynaklarını yorumlanması konusunda aşağı yukarı aynı yaklaşıma ve anlayışa sahiptir. Kur'an veya Sünnet'i belirli amaçlara hizmet etmek veya bu temel kaynakların Batılı insan hakları kavramlarına uyumunu sağlamak için bilgi veya inanç olmadan yorumlamanın haksız, adaletsiz ve sorun oluşturabilecek bir Batı taklitçiliği olduğunu açıkça belirtmektedirler. Bu konuda genellikle Kur'an'ın bir ayetine atıfta bulunmaktadır:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ تَمَتًّا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ
وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ⁴⁵⁴

“Kitabı kendi elleriyle yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satabilmek için: «Bu, Allah katındandır» diyenlerin vay haline! Vay ellerinin yazmış olduğundan dolayı başlarına geleceklere! Kazandıklarından dolayı vay onların haline!” (Al-Salam Center)

Vay, Kitabı elleriyle yazıp, sonra da onu az bir değere satmak için, "Bu Allah katındandır" diyenlere! Vay ellerinin yazdıklarına! Vay kazandıklarına! (Diyanet İşleri)

s. 18, حافظ عبد الرحمن مدنی, پارلیمنٹ اور تعبیر شریعت, لاہور, مجلس التحقیق الاسلامی, احد پرنٹنگ پریس, 2005.

⁴⁵¹ Dr Muhammed Tahir-ul-Qadri, ünlü bir Pakistanlı İslam alimi ve eski bir Politikacıdır. Pencap Üniversitesi'nde uluslararası anayasa hukuku profesörüydü ve İslam üzerine 500'den fazla kitap yazmıştır. Eldeki konuyla ilgili önemli eserleri şunlardır: “Peace, Integration and Human Rights”, “Islam and Freedom of Human Will”, “Parents’ Rights in Islam: Social and Scientific Perspective”, vb.

⁴⁵² s. 113, ڈاکٹر محمد طاہر القادری, اسلام میں انسانی حقوق, لاہور, منہاج القرآن پبلیکیشنز, 2004.

⁴⁵³ A.e., 161, 162.

⁴⁵⁴ Kur'an 2:79

“Vay o kimselere ki, kendi elleriyle “Kitap” yazıp, sonra onu az bir bedelle satabilmek amacıyla “Bu Allah katındandır” derler. Ellerin yazdıklarından dolayı vay onlara, kazandıklarından dolayı vay onlara.” (Saheeh International)

Diğer bir Mısırlı bilgin olan Doktor Yusuf El- Karadavi ,⁴⁵⁵ İslam’ın dünyanın diğer medeniyetleri ile ilişkisi hakkında yorum yaparken, İslam medeniyetinin kendi doğal görünür hatlarına sahip olmasına rağmen, diğer medeniyetlerle saygı, karşılıklı destek ve barış fikrini desteklediğini belirtmektedir. Ancak, İslam medeniyetinin kendine has ve belirli bireysel özelliklerini belirsizleştiren veya ortadan kaldıran bir asimilasyonu desteklememektedir. Ayrıca Karadavi, kendi medeniyetini baskı altına alan veya özgün özelliklerini ortadan kaldıran tüm yabancı, medeniyetlere ve kültürel girişimlere karşıdır. Karadavi’ye göre, Hudud ve Kısas cezaları İslami Şariat’ın iptal edilemez bir parçasıdır.⁴⁵⁶

Karadavi, yasama hakkını yorumlarken, laiklerin yasa yapmayı toplumun hakkı olarak gördüklerini belirtmektedir. Yazar, laiklerin uygun gördükleri herhangi bir yasayı yapabileceklerini ve İslam’ın bu yasama hakkını dikte etmemesi veya kısıtlamaması gerektiğine ilişkin görüşlerini yorumlarken; laiklerin böyle yaparak Allah’ın yasa koyma hakkını gasp ederek insanlara vermeye çalıştıklarını vurgulamaktadır. Ona göre laikler, dünyanın Allah tarafından yaratıldığını kabul edebilirler Ancak hükmetmenin de O’na ait olduğunu kabul etmemektedirler.⁴⁵⁷ Karadavi bu noktada Kur’an’a atıfta bulunur:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسْحَرَاتٌ بَأْمَرِهِ ۚ لَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۚ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ⁴⁵⁸

“Şüphesiz gökleri ve yeri altı günde yaratmış olan Rabbiniz Allah, sonrasında arşın üstüne yükselmiştir. Birbirlerini durmadan takip eden geceyi gündüze bürüyüp örter.

⁴⁵⁵ Dr. Yusuf Al Qaradawi, Mısır’dan günümüzün en ünlü İslam düşünürü ve hukukçularından biridir. Uluslararası Müslüman Alimler Birliği’nin Başkanı ve İslam üzerine 100’den fazla kitap yazmıştır. Bunlar şunları içerir: ‘Islam: Modern Fatwas on Issues of Women and the Family’, ‘Towards a Sound Awakening’, ‘Non muslims in the Islamic society’ and ‘Contemporary fatawa: current issues in Islamic fiqh’, vb.

⁴⁵⁶ يوسف القرضاوى، مترجم، ساجد الرحمن صديقى صديقى، اسلام اور سيكولر ازم، اسلام آباد، عالمی ادارہ فکر اسلامی، مطبع 1997، s. 46، ادارہ تحقیقات اسلامی، 1997.

⁴⁵⁷ A.e. 126.

⁴⁵⁸ Kur’an 7:54

Güneş, Ay ve yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmiştir. Dikkat edin! Yaratma da, emir de yalnızca O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!” (Dar Al-Salam Center)

“Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan ve sonra arşa hükmeden, gündüzü durmadan kovalayan gece ile bürüten; güneşi, ayı, yıldızları, hepsini buyruğuna baş eğdirerek var eden Allah’tır. Bilin ki yaratma da emir de O'nun hakkıdır. Âlemlerin Rabbi olan Allah Yüce’dir”. (Diyanet İşleri)

Muhakkak ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden Allah’tır. Geceyi, hızla peşinden koşan gündüzle örter; ve güneşi, ayı ve yıldızları emrine tabi olarak yarattı. Şüphesiz yaratma da emir de sadece O'nundur; Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir. (Saheeh International)

Böylece, Karadavi, ilahi kanunun insan içgüdülerine tabi kılınmasına, Şeriat’ın terk edilmesine ve iptal edilmesine izin veren Batı felsefesini şiddetle eleştirmektedir. ⁴⁵⁹ Bu düşüncede olanların İslam’ın kesin ilkelerinin mahiyeti ve manaları hakkında şüphe ve endişe tohumları ekmeye çalışan İslam düşmanları olduklarını vurgulamaktadır. ⁴⁶⁰ Yazar, İslam’ın temel kaynaklarının değişmez olduğunu iddia etme hususunda da gelenekçi âlimlerle aynı fikri taşımaktadır. ⁴⁶¹ Evlilik, boşanma, miras, kisas ve diğerleri ile ilgili hükümlerin İslam’ın kesin kaynakları, yani Kur’an ve Sünnet vasıtasıyla değiştirilemez olduğunu yineleyen Karadavi, hiçbir toplumun, halifenin, devlet başkanının veya insan topluluğunun bu yasaları değiştiremeyeceğini vurgulamaktadır. ⁴⁶²

Doktor Muhammed Amin, Batı medeniyetinin [Amerika, Avrupa ve hatta BM’i kastederek] doğası gereği din karşıtı ve ateist olduğunu belirtmektedir. Yazara göre Batı’nın dünya görüşü, İslam’ın dünya görüşüne taban tabana zıttır. *Tevhid* (Allah’ın Birliği), *Risalet* (Peygamberlik), *Ahiret* (Kıyamet Günü) ve *Vahiy*’i inkar fikirlerine dayanmaktadır. Bu nedenle Batı felsefesini ve ilkelerini İslamlaştıramayız. Gerçekten de İslam’da akılcılığın ve mantığın özel bir yeri olduğunu belirten yazar, ancak bu yerin ve konumun ikincil ve itaate dönük olduğunu ileri sürmektedir. Yazara göre

⁴⁵⁹ الفرقاضاوى، صديقى، اسلام اور سيكولر ازم، s. 126.

⁴⁶⁰ A.e., p. 157.

⁴⁶¹ A.e., p. 134.

⁴⁶² A.e., p. 165.

üstünlük vahye verilmiş olup, akıl, İslam'da bağımsız bir otorite kabul edilemez ve asla vahyi geçersiz kılamaz.⁴⁶³

3.5 İSLAMDA İNSAN HAKLARI

İslam ile UİHH arasında belirli çatışma alanlarının olması, İslam'ın insan haklarına aykırı olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis İslam'ın öğretileri, din, ırk, dil, cinsiyet, milliyet vb. hiçbir ayrım gözetmeksizin insanların daha iyi duruma getirilmesine odaklanan ilkelerle doludur. İslam'da insan hakları kavramının ele alınışı şekli çok ilginç, çok ayrıntılı olup, BM'deki muadilinden çok daha üstündür. Aradaki fark, İslam'ın kendine özgü bir hukuk ve insan hakları kavramına sahip olmasıdır. İslam ideolojisi tam bir bütün olup, parça parça anlaşılamaz. İslam, insanların nihai yararı için insanın iradesi karşısında Allah'ın iradesine öncelik verildiğini görmek ister.

İslam'da insan hakları kavramının benzersizliği, bu hakların insanlığa Yaratıcı olan Allah tarafından verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Hiçbir kimse, grup, meclis, parlamento, mahkeme veya başka birinin bu hakları kaldırmaya iptal etmeye veya herhangi bir şekilde insanlardan geri almaya yetkisi yoktur.⁴⁶⁴ Bu, birkaçının dışında tüm hakların örneğin acil durumlar veya savaşlar sırasında askıya alınabileceğini öngören BM destekli insan hakları hukukuna keskin bir tezat oluşturmaktadır.

Âlimler sadece İslam'da insan hakları kavramı üzerine yüzlerce risale ve kitap yazmışlardır. Aşağıda, İslam ve UİHH arasındaki ortak yönler hakkında kısa bir analiz yer almaktadır:

3.5.1 İnsanın Onuru ve Değeri

⁴⁶³ s. 105, ڈاکٹر محمد امین, اسلام اور تہذیب مغرب کی کشمکش, موٹر وے پریس لاہور بابتام بیت الحکمت, 2006.

⁴⁶⁴ Abul A'la Mawdudi, **Human Rights in Islam [Mawdudi]**, IslamKotob, t.y., s. 2-3., see also القادری, "اسلام میں انسانی حقوق"; also, Nyazee, "Islamic Law and Human Rights", s. 31.

Cinsiyet, ırk, dil, milliyet, din veya diğer herhangi bir ayırım noktasında önyargı olmaksızın İslam, insan onuruna ve değerine büyük önem verir.

İHEB'in birinci maddesinde "Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar..." denmektedir.

Kur'an der ki:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَاهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
خَبِيرٌ⁴⁶⁵

"Ey insanlar! Biz, sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi tanışasınız diye kollara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, ondan en çok sakınanınız/takvalı olanınızdır. Şüphesiz Allah; Alim'dir, her şeyden haberdardır. (Dar Al-Salam Center)

Ey insanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Allah bilendir, haberdardır. (Diyanet İşleri)

"Ey insanlar! Doğrusu Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi ümmetler ve kabileler kıldık. Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız, en takvalı olanınızdır. Doğrusu Allah bilendir, haberdardır." (Saheeh International)

İslam Peygamberi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar, Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Hepiniz Adem'in neslisiniz ve Adem çamurdan yaratıldı. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a üstünlüğü yoktur; Beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur. Muhakkak ki en şerefli, en takvalı olanınızdır." ⁴⁶⁶

3.5.2 Yaşam Hakkı

İslam'da en kötü fiil, yasalara aykırı bir şekilde ve haksız yere bir insanın canının alınmasıdır. Hayatın korunması Makâsıd-ı Şeriat (İslam hukukunun amaçları) arasındadır. Kur'an-ı Kerim insan hayatını mutlak şekilde korumaktadır. Kur'an bu konuda şu hususları belirtmektedir:

⁴⁶⁵ Kur'an, 49:13.

⁴⁶⁶ Bkz, İslam Peygamberi'nin (Sallallahu aleyhi ve sellem) Veda Hutbesi, Al-Bukhari, Hadith, 1623, 1626, 6361.

مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا⁴⁶⁷ وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ

“İşte bunun için İsrâiloğulları’na şöyle yazdık: Kim, bir nefse (haksız yere) kıyarsa veya yeryüzünde bozgunculuk çıkartmaya karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de birini (öldürmez) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmış gibi olur. Rasûllerimiz onlara açık delillerle gelmişti ama bundan sonra onların çoğu yeryüzünde aşırı gittiler”. (Dar Al-Salam Center)

“Bunun için İsrailoğullarına şöyle yazdık: "Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse (ölümden kurtarırsa) bütün insanları diriltmiş gibi olur". And olsun ki, onlara belgelerle peygamberlerimiz geldi, sonra buna rağmen, onların çoğu yeryüzünde taşkınlık edenler oldu.” (Diyanet İşleri)

“Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle hükmettik: Kim (bir canı) cana karşılık olması veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarması dışında bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Ve kim bir kimseyi kurtarırsa, bütün insanlığı kurtarmış gibi olur. Andolsun ki peygamberlerimiz onlara apaçık delillerle gelmişlerdi. Sonra onlardan pek çoğu, ondan sonra [bile], dünyanın her tarafında zâlim oldular.” (Saheeh International)

Seyyid Ebul’Ala Mevdudi⁴⁶⁸, bu ayeti açıklarken şöyle demiştir: “ruh (can)” kelimesi, bir millete mensup kişilerin, bir ülkenin vatandaşlarının, belirli bir ırkın veya dinin insanların öldürülmemesi gerektiğine dair bir ipucu verebilecek şekilde herhangi bir ayırım veya hususiyet olmaksızın genel anlamda kullanılmıştır. Temelde bu emir bütün insanlar için geçerli olup, özünde insan hayatının yok edilmesi yasaklanmıştır.⁴⁶⁹

Bir insanı haksız yere öldürmek İslam’da o kadar büyük bir suçtur ki, kısas yanında cezası da cehennemdir. Kur’an der ki:

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Kur’an 5:32

⁴⁶⁸ Syed Ebul Ala Maududi, bu yüzyılın en etkili İslam âlimiydi. Maududi bir filozof, hukukçu, düşünür, tarihçi ve ideologdu. *İhvan-ul Müslimin* de dahil olmak üzere bu yüzyılın birçok İslami hareketine ilham kaynağı olmuş ve onları etkilemiştir. Bazıları olağanüstü olan, düzinelerce kitap yazdı. Bkz. “*Tafheem ul Quran (Six Volumes Commentary on the Kur’an)*”, “*Human Rights in Islam*”, and *The Islamic Law and Constitution*” etc.

⁴⁶⁹ Mawdudi, **Human Rights in Islam [Mawdudi]**, s. 4-5.

⁴⁷⁰ Kur’an, 4:93.

“Kim bir Mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalacağı Cehennem'dir. Allah, ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve ona büyük bir azap hazırlamıştır.” (Dar Al-Salam Center)

“Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde temelli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazabetmiş, lanetlemiş ve büyük azab hazırlamıştır.” (Diyanet İşleri)

“Ama kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalacağı Cehennemdir ve Allah ona gazap etmiş, ona lânet etmiş ve ona büyük bir azap hazırlamıştır.” (Saheeh International)

Peygamber (s.a.v.) veda hutbesinde şöyle buyurmuştur:

*“Kıyamet günü Rabbinize kavuşuncaya kadar canlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır. Kim bir mü'mini kasten öldürürse, mükâfatı olarak sonsuza kadar cehennemde kalır. Kim ahitle adam öldürürse, cennet kokusunu bile alamaz”.*⁴⁷¹

3.5.3 Eşitlik

İslam adalete inanmaktadır. İnsanlar arasında ayırım yapmaktan ziyade, onları, inananlar ve inanmayanlar şeklinde iki kategoriye ayırmaktadır. Bu sınıflandırmaya rağmen, insanın doğuştan sahip olduğu insan onuruna saygıyı ortadan kaldırmamaktadır. Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْوُجُوهِ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا⁴⁷²

“Andolsun ki Âdemoğullarını şereflendirdik. Onları karada ve denizde taşıdık. Onları temiz rızıklarla rızıklandırdık. Yaratığımız şeylerin çoğuna onları üstün kıldık.” (Dar Al-Salam Center)

“And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.” (Diyanet İşleri)

“Andolsun ki biz, Âdemoğullarını şereflendirdik, onları karada ve denizde taşıdık ve onları temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık”. (Saheeh International)

Başka bir yerde:

⁴⁷¹ See Al Bukhari, Hadith: 132

⁴⁷² Kur'an, 17:70.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
خَبِيرٌ⁴⁷³

“Ey insanlar! Biz, sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi tanışasınız diye kollara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, ondan en çok sakınanınız/takvalı olanınızdır. Şüphesiz Allah; Âlim’dir, her şeyden haberdardır”. (Dar Al-Salam Center)

“Ey insanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O’na karşı gelmekten en çok sakınanızdır. Allah bilendir, haberdardır.” (Diyanet İşleri)

“Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi ümmetler ve kabileler kıldık. Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız, en takvalı olanınızdır. Doğrusu Allah bilendir, haberdar olandır. (Saheeh International Translation)

Yine başka bir yerde:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ⁴⁷⁴

“Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (Dar Al-Salam Center)

“Biz insanı en güzel şekilde yarattık.” (Diyanet İşleri)

“Andolsun ki biz insanı en güzel şekilde yarattık.” (Saheeh International)

Bu ayetler, insanın, hiçbir ayırım gözetmeksizin, aynı derecede saygı duyulan ve aynı derecede şerefli olan, Rab’leri tarafından yaratılmış en harikulade varlık olduğunun şahididir.

Yukarıda bahsedilen ayetler dışında İslam’ın temel kaynakları, modern UIHH’nin sunduğu hemen hemen her türlü hakla ve hatta daha fazlasıyla doludur.⁴⁷⁵ Bunlar arasında eğitim hakkı, mülkiyet hakları, özel hayatın gizliliği (kişinin ve konutunun dokunulmazlığı), konuşma ve ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme hakkı, vicdan ve kanaat özgürlüğü, azınlık hakları, işkenceye karşı haklar, çalışma

⁴⁷³ Kur’an, 49:13.

⁴⁷⁴ Kur’an, 95:4.

⁴⁷⁵ İslam’da insan haklarının normatif değerlendirmesi için bkz. İslam’da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi ve İnsan Hakları Evrensel İslam Beyannamesi.

hakları vb. yer almaktadır. Ancak BM çerçeveli insan hakları yapısında olduğu gibi İslam da bu hakların kullanımına sınırlama getirmekte, bunu da ilahi hukuk hükümlerine göre yapmaktadır. Kur'an ve Sünnet'ten yukarıda bahsedilen ayet ve hadislerin tarafsız bir şekilde değerlendirilmesi, İslam'ın, iddia edildiğinin aksine, insan haklarına aykırı olduğuna dair tüm şüpheleri ortadan kaldırmakta ve keşfedilmeyi bekleyen ortak ve benzer alanların olduğunu göstermektedir.

3.5.4 Özel Alanlar

İslam, yukarıda bahsedilen insan haklarının yanı sıra, belirli özel alanlarda da açıkça bazı haklar sağlamıştır. BM'nin politika yapıcı organları ve insan hakları sözleşmelerinin yetenekli hazırlayıcıları tarafından dikkate alınmayan veya BM'nin mevcut çerçevesi içindeki eksiklikleri giderme konusunda güçlü bir potansiyele sahip olan bu haklar, hâlihazırda mevcut olan UIHH külliyatına çok fayda sağlayabilir. Bu hakların kısaca gözden geçirilmesi durumunda, İslam'ın insan yaşamındaki gereksinimleri en ince detaylarına kadar nasıl dikkate aldığı ve bunları karşılamak için kurallar ve ilkeler sağladığı görülebilmektedir.

Örneğin, İslam intihar etmeyi kesinlikle haram kılınmıştır. Bu konudaki bir hadiste; *"Boğazlayarak intihar eden, Cehennem ateşinde (sonsuzca kadar) kendini boğmaya devam edecek, kendini bıçaklayarak intihar eden, Cehennem ateşinde kendini bıçaklamaya devam edecektir"* denilmektedir.⁴⁷⁶

İslâm, kişilerin eğlenmek için birbirlerini alaya almasına dahi müsamaha göstermemekte, bunu ahlaka aykırı bulmaktadır. Bu nedenle, İslam'daki hakaret yasası, sıradan insanların bile haklarını alay konusu olmaktan kormaktadır. Buna karşılık Batı, dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların hassasiyetlerini göz ardı ederek, bu iki sistem arasındaki insan hakları hukuku anlayışındaki uyumsuzluğu bir

⁴⁷⁶ "Sahih al-Bukhari 1365 - Funerals (Al-Janaa'iz) - كتاب الجنائز - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)", (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/bukhari:1365>, 07.03.2021.

kez daha teyit ederek, İslam'ın en saygın şahsiyetleriyle bile alay etmeyi, konuşma ve ifade özgürlüğü olarak görmektedir.

Kur'an bu konuda şöyle buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ ۚ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ⁴⁷⁷

Ey iman edenler! Bir topluluk, diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar (alay edilenler), alay edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesin. Belki de onlar, bunlardan daha hayırlıdır. Kendi kendinizi ayıplamayın ve birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir! Kim tevbe etmezse, işte zalimler onlardır.” (Dar Al-Salam Center)

“Ey inananlar! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın; birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın; inandıktan sonra yoldan çıkmış olmak ne kötü bir addır. Tevbe etmeyenler, işte onlar zalimlerdir”. (Diyanet İşleri)

“Ey iman edenler, bir kavim [başka] bir kavimle alay etmesin; belki onlardan daha iyi olabilirler; kadınların da [diğer] kadınlarla alay etmesine izin vermeyin; belki onlardan daha iyi olabilirler. Ve birbirinize hakaret etmeyin ve birbirinize [saldırgan] lakaplarla hitap etmeyin. [Kişinin] imanından sonra isyanı ne kötü bir addır (yani anılma). Ve kim tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.” (Saheeh International)

Bu tür diğer özel haklar arasında fetüs hakları, ana-baba hakları (anneye özel haklar dahil), ölü hakları, yetim, dul, hasta ve yakınlarının hakları vb. sayılabilir. Nitekim Kur'an'da şöyle denilmektedir:

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانِ بِالْقِسْطِ ۚ لَّا تَكْلَفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ۖ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ۚ ذَٰلِكُمْ وَصْنُكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ⁴⁷⁸

“Bir de yetimin malına, rüştüne erinceye kadar en güzel olandan başka bir şekilde yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı dosdoğru yapın. Biz hiç kimseye gücünün üzerinde sorumluluk yüklemeyiz. Akraba bile olsa konuştuğunuz zaman adaletli olun ve Allah'a verdiğiniz sözünüzü yerine getirin! Umulur ki, düşünüp öğüt alırsınız diye size, işte bunları emrediyor.” (Dar Al-Salam Center)

⁴⁷⁷ Kur'an 49:11

⁴⁷⁸ Kur'an, 6:152.

Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın. Biz kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz. Konuştuğunuzda, akraba bile olsa sözünüzde adil olun. Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah size bunları öğüt almanız için buyurmaktadır. (Diyanet İşleri)

“Yetimin malına, erginliğe erişinceye kadar en güzel şekilde [yani iyileştirmeyi niyet ederek] olmadıkça yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam olarak yapın. Biz hiçbir nefse kapasitesinden başka bir şey yüklemeyiz. Ve konuştuğunuz [yani şahitlik ettiğiniz] zaman, yakın bir akraba [da olsa] adaletli olun. Ve Allah'ın ahdini yerine getirin. O düşünesiniz diye size bunu emretti.” (Saheeh International)

Ayrıca Kur'an şunları belirtmektedir:

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا⁴⁷⁹

“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır.” (Dar Al-Salam Center)

“Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değiştirmeyin, onların mallarıyla kendi mallarınızı karıştırarak yemeyin, çünkü bu büyük bir suçtur.” (Diyanet İşleri)

Yetimlere mallarını verin ve [kendinizin] kötüsünü [onların] iyisiyle değiştirmeyin. Ve onların mallarını kendinize mal etmeyin. Doğrusu bu büyük bir günahtır. (Saheeh International)

BM destekli insan hakları hukuku, çocuk hakları konusunda çok şey sağlamakta birlikte, Ebeveynlerin önemini ve değerini göz önünde bulundurmamakta ve onların çocuklarına karşı haklarını da dengelememektedir. Aksine İslam, ebeveynlerin çocuklarına karşı haklarını ve bunun tersini de düzenleyen katı hükümlere sahiptir. Nitekim Kur'an birkaç yerde şöyle buyurmaktadır:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَلَدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرَكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ إِلَىٰ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ⁴⁸⁰

“Biz insana ana babasına iyi davranmasını tavsiye (emr) ettik. Eğer onlar hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa onlara itaat etme. Dönüşünüz yalnız banadır, yaptıklarınızı size haber vereceğim.” (Dar Al-Salam Center)

⁴⁷⁹ Kur'an, 4:2.

⁴⁸⁰ Kur'an, 29:8.

“Biz, insana, ana ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer ana baba, seni bir şeyi körü körüne Bana ortak koşman için zorlarlarsa, o zaman onlara itaat etme. Dönüşünüz Banadır. Yaptıklarınızı size bildiririm.” (Diyanet İşleri)

“Biz insana, ana babaya iyiliği emrettik. Ama seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşmaya çağırırlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz banadır ve ben size yaptıklarınızı haber vereceğim.” (Saheeh International)

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأُولَادَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ⁴⁸¹

“Sizden birinize ölüm geldiği zaman, eğer geriye bir mal bırakacaksa; anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, muttakiler üzerine farz kılındı. (Dar Al-Salam Center)

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana babaya, yakınlarla, uygun bir tarzda vasiyet etmesi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak size farz kılındı”. (Diyanet İşleri)

“Birinize ölüm yaklaştığı zaman, eğer [herhangi] bir mal bırakıyorsa, ana babaya ve yakın akrabalara makbul bir vasiyette bulunması salihler üzerine bir borç [olarak] size farz kılındı” (Saheeh International)

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ۚ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْأَرْحَامِ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ
الْجُنْبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا⁴⁸²

Yalnızca Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolda kalmışa, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez. (Dar Al Salam Center)

“Allah’a kulluk edin, O’na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlarla, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolcu ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez. (Diyanet İşleri)

“Allah’a kulluk edin, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolcu ve ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin. Doğrusu Allah, kendini beğenmişleri ve övünen kimseleri sevmez.” (Saheeh International Translation)

⁴⁸¹ Kur’an, 2:180.

⁴⁸² Kur’an, 4:36.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا وَلَا تُنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ۖ أَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِيلِ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا⁴⁸³

“Rabbin, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve ana babaya iyilik etmenizi emretmiştir. Eğer, onlardan biri veya her ikisi de senin yanında ihtiyarlayacak olurlarsa, onlara “Öf!” bile deme! Onları azarlama. Onlara güzel söz söyle. Onlara merhamet ile tevazu kanadını indir ve şöyle dua et: “Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara merhamet et. (Dar Al-Salam Center)

“Rabbin, yalnız Kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmeyi buyurmuştur. Eğer ikisinden biri veya her ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı "Öf" bile demeyesin, onları azarlamayasın. İkisine de hep tatlı söz söyleyesin. Onlara acıyarak alçak gönüllülük kanatlarını ger ve: "Rabbim! Küçükken beni yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et!" de. (Diyaret İşleri)

“Rabbin, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve ana babaya iyi davranmanızı emretmiştir. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında [olduğu zaman] ihtiyarlık çağına erişseler de, onlara "öf" [bile] deme ve onları azarlama, onlara güzel söz söyle. Ve onlara merhametle tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim, beni küçükken büyüttükleri gibi sen de onlara merhamet et." (Saheeh International)

BM bunu pozitif bir ayrımcılık olarak görebilir, ancak İslam bir anneyi çocuklarına babadan daha yüksek bir statüde tutar. Nitekim bir kimsenin Peygambere (s.a.v.) “Kime iyilik edeyim?” diye sorduğu rivayet edilir. Peygamber cevaben; “annene” demiştir. “sonra kim?” diye sorunca Peygamber tekrar “annene” demiş, soruyu soran kimse ”sonra kim?” diye soruyu tekrarlayınca bu defa Peygamber, “babana” diye cevap vermiştir. Bu kimse “sonra kim?” diye devam edince O, “bir sonraki en yakına ve bir sonraki en yakına” demiştir.⁴⁸⁴

Aynı şekilde hastaları ziyaret etmek ve onlara bakmak da İslam’da hastaların diğer insanlar üzerindeki hakkıdır.⁴⁸⁵ İslam, ölümlere cinsel tacizi mutlak surette yasaklayarak ölümleri bile korumakta ve onlara çeşitli haklar tanımaktadır İslam’a göre

⁴⁸³ Kur’an, 17:23-24.

⁴⁸⁴ “Sunan Ibn Majah 3658 - Etiquette - كتاب الأدب - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/ibnmajah:3658>, 07.03.2021. Ayrıca, bkz.: “Sahih Muslim 2548b - The Book of Virtue, Enjoining Good Manners, and Joining of the Ties of Kinship - كتاب البر والصلة والآداب - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/muslim:2548b>, 07.03.2021.

⁴⁸⁵ “Sahih al-Bukhari 5174 - Wedlock, Marriage (Nikaah) - كتاب النكاح - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/bukhari:5174>, 07.03.2021.

savaş sırasında bile düşmanların bedenleri asla sakatlanamaz veya şekli değiştirilemez.⁴⁸⁶

İslam aynı zamanda bir toplumdaki ihtiyaç sahiplerine, akrabalara⁴⁸⁷ ve hatta yaşlılara da haklar tanır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.)'in *“Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan bizden değildir”* sözü bu konuda çok meşhur bir hadistir.⁴⁸⁸

3.6 BM İÇİNDEKİ SORUNLAR

İslam'ın temel kaynaklarından alınan bu haklar, İslam'ın insanlara onurlu ve şerefli davrandığının ve hayatlarını ilâhî kanunların hükümlerine göre düzenlemesi için en küçük ayrıntıları bile sağladığının şahididir. Bu nedenle, UIHH'nin bütünüyle İslam'la bağdaşmadığı iddiası, sağlam temellere dayanmamakla birlikte bu hakların ardındaki felsefe farklıdır. Şöyle ki, BM çerçeveli insan haklarının insanlara yine insanlar tarafından beyannameler veya sözleşmeler şeklinde verildiğini görüyoruz. Bu nedenle, bunlar belirli durumlarda değiştirilebilir veya askıya alınabilirken, İslam'da bu haklar Yaratıcı'nın kendisinden bir armağan olduğu için, ne kadar ciddi durumlar söz konusu olursa olsun, bunların askıya alınması veya ortadan kaldırılması mümkün değildir.

UIHH'nin yürürlüğe konulması ve uygulanması bakımından olumsuz kabul edilen tek faktör din değildir. Bu ilkelerin hayata geçirilmesini engelleyen ya da geciktiren başka faktörler de mevcut olduğundan özel olarak anılmayı hak ediyorlar. *Jussi Hanhimäki*'nin sözleriyle ifade edilirse;

⁴⁸⁶ “Sahih al-Bukhari 6516 - To make the Heart Tender (Ar-Riqaq) - كتاب الرقاق - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/bukhari:6516>, 07.03.2021.

⁴⁸⁷ Kur'an 2:280; 2:215; 24:22; 17:26; 16:90.

⁴⁸⁸ “Jami` at-Tirmidhi 1921 - Chapters on Righteousness And Maintaining Good Relations With Relatives - كتاب البر والصلة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/tirmidhi:1921>, 07.03.2021. see also: “Jami` at-Tirmidhi 1919 - Chapters on Righteousness And Maintaining Good Relations With Relatives - كتاب البر والصلة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)”, (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/tirmidhi:1919>, 09.03.2021.

*“BM, ayrıntılı bir uluslararası insan hakları mevzuatı oluşturmuş olabilir. Yol boyunca, bu normlara x ülkesinde mi yoksa y bölgesinde mi uyulduğunu gözlemleyen ve yetkili bir şekilde rapor edebilen kurumlar üretti. Ancak bu normların uygulanmasını... sözleşmeye aykırı bir durumda izleme usullerini...büyük ölçüde ulus devletlere bırakmıştır. Evrensellik norm olabilir, ancak uygulamanın evrensel hale gelmesi pek olası değildir”.*⁴⁸⁹

Yine bu konuda Hanhimäki şunları söylemektedir:

*“İnsan haklarıyla ilgili “yasayı belirleyen” bir dizi geniş çapta onaylanmış metne sahip olmanın arzu edildiğinden kim şüphe duyabilir. Sorun, bunun nasıl uygulanabileceğidir”.*⁴⁹⁰

3.6.1 Serbest Rıza ve Uluslararası Hukukun Sınırlamaları

Uluslararası hukuk, devletlerin “özgür iradesi” ile işlemektedir. “Serbest Rıza” teorisi, bu hususu çok açık bir şekilde, bir devletin bir uluslararası kural veya düzenlemeye ancak bu kurala bağlı kalmaya rıza göstermişse bağlı hale geldiğini öne sürmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, bir devletin rızası UİHH kapsamındaki sorumluluklarının ve yükümlülüklerinin temelini oluşturmakta, bunun dışında bir devleti insan haklarıyla ilgili bile olsa herhangi bir uluslararası örf veya ilkeye uymaya zorlayabilecek bir uluslararası polis teşkilatı bulunmamaktadır. Bu konunun tek istisnası Üstün Hukuk (Jus Cogens)⁴⁹¹ olup, uluslararası insan hakları uygulama mekanizmaları veya usulleri, haklarındaki fikir ayrılıkları nedeniyle Üstün Hukuk olarak tanınmaktan uzaktır.

Genel olarak uluslararası hukukun bir parçası olan insan hakları sözleşmeleri de bu eksiklikten nasibini almakta ve bu sözleşmeleri bağlayıcı görüp görmemek devletlerin inisiyatifine bırakılmaktadır.⁴⁹² Uluslararası yükümlülüğe ilişkin olarak bir devletin kendisini taahhüt altına almasını ifade eden “Kendi kendini sınırlama” teorisi

⁴⁸⁹ Jussi M. Hanhimäki, **The United Nations: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, 2015, s. 158.

⁴⁹⁰ A.e.

⁴⁹¹ Uluslararası hukukun en önemli ve en temel ilkelerinden biri olan “üstün hukuk” olarak da bilinen bu ilkeler, milletler topluluğu tarafından ortaklaşa kabul edilmiş ve bu sıfatla hiçbir sapmaya izin verilmemiştir. Bu statüye sahip çok az norm vardır, örneğin; köleliğin her biçiminin yasaklanması, işkence yasağı, korsanlık, soykırım hepsi Üstün Hukuk’tur.

⁴⁹² Shale Horowitz, Albrecht Schnabel (ed.), **Human Rights and Societies in Transition: Causes, Consequences, Responses**, New York, United Nations University Press, 2004, s. 108.

de bu iddiayı desteklemekte ve tamamlamaktadır. Bu eksiklikten dolayı BMGK'nun bile insan haklarını ve bireysel başvuru gibi bazı uygulama usullerini *ihiyari* hale getirdiğini, dolayısıyla devletlerin bu yükümlülük altına girip girmeme konusunda karar vermek ve çoğu zaman devletlere “vatandaşları” ile ilgili herhangi bir uluslararası yükümlülük üstlenmeyi reddetmek konusunda serbest bıraktığını gördük. Meselenin çıkmazı şudur ki, UİHH devletler, 1966 tarihli Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi gibi, hukuki *olarak bağlayıcı* olduğu anlaşılan en temel UİHH belgelerinin hükümlerine bile, istedikleri zaman çekince koyma veya onları feshetme imkanına sahiptir. Örneğin, MSHS'nin 1. İP'in 12. Maddesi, “*Herhangi bir taraf devlet, BM Genel Sekreteri'ne hitaben yazılı bir bildirimde bulunarak işbu protokolü herhangi bir zamanda feshedebilir*” der.⁴⁹³ 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 20. maddesi, bir devletin mevcut protokolü herhangi bir zamanda feshedebileceğini tekrarlar.⁴⁹⁴ Sözüm ona hukuki olarak bağlayıcı olan bu belgelerin yumuşak doğası, bunlarda yer verilen ve bunlara daha sonra dahil edilen hakların uygulanmasını sağlamayı son derece imkansız hale getirmiştir.

Dahası, UİHH'nin en büyük eksikliği, kararlarını uygulayacak bir yürütme yetkisinden yoksun olmasıdır. Bunun en bariz örneği, MSHS ve 1979 tarihli KAÖS kapsamındaki komiteler, gibi çeşitli uluslararası insan hakları sözleşmeleri kapsamında oluşturulan komitelerdir.

3.6.2 İnsan Hakları Komitelerinin Zayıf Yönleri

Bugün, hükümlerinin uygulanması için kendi içlerinde farklı usulleri olan düzinelerce uluslararası insan hakları belgemiz bulunmakla birlikte, daha önce vurgulandığı üzere, *BBM* gibi etkili olan tüm bu usuller veya mekanizmalar paradoksal

⁴⁹³ MSHS'ye ek 1. İP, madde, 12. Burada belirtmek gerekir ki, 1. İP'nin MSHS'ye bağlı olarak kurulan İnsan Hakları Komitesi'ne bireylerden gelen dilekçe ve başvuruları alma yetkisi vermiştir.

⁴⁹⁴ 2008 tarihli ESKS'ye ek İP, madde, 20. Bu Protokol de MSHS'ler gibi, bünyesinde kurulan Komite'ye, kendisine taraf olan ülkelerin bireylerinden dilekçe ve bildirim alma yetkisi vermektedir.

bir durum yaratmaktadır. Gerekli *maddi hukuka* sahip olursak da onu harekete geçirecek *usule* sahip değil gibiyiz. Basitçe söylemek gerekirse, bir suçu tanımlayan bir yasa olsa da, suç işlendiği takdirde başvuru etme veya *İlk Bilgilendirme Raporu* sunma mekanizması sağlamıyorsa, sadece suçu tanımlamak hiçbir zaman yararlı olmayacaktır.

Bugün olduğu gibi, sözleşme hükümlerine uyulmasını sağlamakla görevli insan hakları sözleşme organlarının, bu konudaki yargı ve yetkileri devletler tarafından kabul edilmezse bu organlar çaresiz kalırlar.

Öte yandan, devletler belirli bir ülkenin vatandaşlarından başvuru almaya ilişkin komitelerin yetkisini veya otoritesini kabul etseler de, bu durumda bile komitelerin kararları ve yorumları ikna etmeye yönelik veya temenni değerinde tavsiye kararlarıdır. Dolayısıyla devletleri lafız ve ruh olarak yerine getirme konusunda bağlayıcı kararlar değildirler.

İnsan hakları komitelerinin diğer usulleri veya çalışma metodolojisi de devletlerin insan hakları ile ilgili sözleşmesi hükümlerine uymasını sağlamak için etkili ve verimli değildir. 1966 tarihli MSHS'nin 40. maddesi, devletlerin sözleşme kapsamında kurulan insan hakları komitesine rapor sunmalarının gerekli olduğu bir usulden bahsetmektedir. Bu usul, sözleşme kapsamında “tanınan hakların yürürlüğe konulması için aldıkları önlemler” ve “bu hakların kullanılmasında kaydedilen ilerleme” ile ilgilidir. Komite bu raporları aldıktan sonra bunları inceleyecek ve daha sonra uygun göreceği genel kanaatleri iletecektir.⁴⁹⁵ Ancak sözleşme, komitenin vereceği genel kanaatlerin kapsamı ve yetkisi veya bunların niteliği, önemi ve statüsü, ve devleti bağlayıcı olup olmayacağı konusunda sessizdir. Sözleşmedeki bu boşluklar, sürecin etkili ve verimli bir şekilde çalışmasını oldukça zorlaştırmaktadır.

⁴⁹⁵ MSHS, madde, 40.

3.6.3 Komiteler Mahkeme Değildir

Blacks' Hukuk Sözlüğü⁴⁹⁶ “Mahkeme”yi, “uyuşmazlıkları karara bağlamak ve adaleti sağlamak için bir veya daha fazla yargıçtan oluşan bir kamu organı” olarak tanımlanmıştır.

Bu tanımdan gidilecek olursa, insan hakları komiteleri “yargıçlar” yerine “uzmanlar kurulu” olarak adlandırıldıkları ve güya kararları, kesinlikle bağlayıcı “yargı kararı” olmayıp temenni şeklinde “görüşler veya düşünceler”⁴⁹⁷ olduklarından mahkeme değildirler. Komite kararlarının bu niteliği, devletlerin bu kararlara uygun hareket etmesinin sağlanması bakımından çok temel bir sorun oluşturmaktadır.⁴⁹⁸ Öyle ki, “başvuru yapma süreci”, “başvuru” olarak değil, “bildirim” olarak nitelenmektedir.⁴⁹⁹ Muhtemelen ihtiyari protokolleri hazırlayanlar, “bildirim” kelimesinin, egemen devletler tarafından “başvuru” kelimesinden daha az rahatsız edici, nazik ve kolayca sindirilebilir görüleceğini düşünmüşlerdir. Bu, UIHH’nin statüsünün uygulama açısından ne kadar kırılgan olduğunu oldukça açık bir şekilde göstermektedir.

Bu durum, tüm insan hakları komiteleri için geçerlidir. Yani komitelerin hiçbirisi bir devleti, tavsiyelerini veya görüşlerini yerine getirmeye zorlayamaz. Komiteler ayrıca, devletlerin uymaması durumunda yaptırım uygulama yetkisinden de yoksundur.⁵⁰⁰ Muhtemelen komitelerin yetkilerine getirilen sınırlamalar, devletlerin çoğu için sözleşmelere taraf olmayı cazip hale getirmeyi cezbetmeyi amaçlamaktadır.

⁴⁹⁶ Bryan A. Garner (ed.), **Black’s Law Dictionary, 8th Edition**, 8th edition, St. Paul, MN, Thomson West, 2004, s. 1068.

⁴⁹⁷ MSHS’ye ek İP, madde, 5(4).

⁴⁹⁸ Raluca David, “Comparative Study of Three International Human Rights Systems and Their Enforcement Mechanisms”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY, Social Science Research Network, 11.12.2009, doi:10.2139/ssrn.1566495.

⁴⁹⁹ Bu kelime, 1966 tarihli Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi İhtiyari Protokol-I’in çeşitli yerlerinde bu şekilde kullanılmıştır, örneğin; bkz. başlangıç kısmı ve madde 1.

⁵⁰⁰ John Charvet, Elisa Kaczynska-Nay, **The Liberal Project and Human Rights: The Theory and Practice of a New World Order**, 1st edition, Cambridge, UK ; New York, Cambridge University Press, 2008, s. 237.

Ancak komitelerin bu sınırlı yetkileri, sözleşme hükümlerinin yürürlüğe konulması ve uygulanması söz konusu olduğunda ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

3.6.4 İnsan Hakları Normlarının Ulusallaştırılması

UİHH'nin uygulanmasının önündeki bir diğer sorun ve engel de *uluslararası insan hakları belgelerinin ulusallaştırılmasıdır*. Bu, temel olarak, UİHH'nin bir devlete doğrudan uygulanıp uygulanmadığı veya iç hukuk sistemine dahil etmek için kabulü ve taslağının hazırlanması gibi (*kanunlar-gerekli yerel mevzuat*) gibi belirli yerel usullerden geçmesi gerektiği teorisi ile ilgilidir.

Uluslararası hukuk ile devlet hukuku arasındaki ilişki on yıllardır tartışma konusu olmuştur. Modern uluslararası hukukun gelişiminden önce, bu kanunun sadece devletler arasındaki ilişkileri düzenlediği, iç hukukun veya kamu hukukunun bireylerin bireylerle ve devletleriyle olan ilişkilerini düzenlediği düşünülüyordu. Günümüzde bu tartışma uluslararası hukukun, bir devletin yerel yargı sistemine uygulanabilirliğine ilişkin farklı teorileri gündeme getirmiştir.

Nitekim mevcut uluslararası hukuk, devletlerin ilişkilerini düzenlemek ve kontrol etmekle kalmayıp, aynı zamanda *bireylerin* sorunlarını, menfaatlerini, avantajlarını ve dezavantajlarını da dikkate almakta, yani, uluslararası hukuk, artık “*bireyleri*” “özne” olarak gördüğü, dolayısıyla da uygulanabilirliğini onlara ulaşacak seviyeye genişletmiştir.

Bu tartışma, monizm ve dualizm olmak üzere çok önemli iki teoriyi içermektedir. Monistler, iç hukuk ile uluslararası hukukun temelde aynı olgunun iki yüzü olduğuna inandıklarından onlara göre, her iki hukuk türü de ayrı değil, birleşiktir. Monizm'e inanan bir devlette, uluslararası hukukun gerekli düzenlemelerle iç hukukun bir parçası haline getirilmesine gerek yoktur.

Bir devlet bir sözleşmeye taraf olduğunda, o sözleşme derhal uygulanabilir hale gelmektedir. Eğer ülke monist ise, ülkenin egemen organının bir sözleşmeyle ilgili olarak onayını almaya gerek yoktur. Onay, sözleşmeyi otomatik olarak iç hukukun bir parçası haline getirmektedir. Monist ülkenin vatandaşları, bu sözleşmenin hükümlerini yerel mahkemelerde ileri sürebilmekte ve yargıçlar bu sözleşmeyi dikkate

alma ve dolayısıyla kararlarını buna göre verme yetkisine sahip olmaktadır. O kadar ki, monist bir devletteki bir yargıç, eğer aynı kanun, devletin taraf olduğu bir uluslararası sözleşmeye aykırıysa, ulusal bir kanunu geçersiz ve hükümsüz ilan edebilir.⁵⁰¹

Almanya’da, uluslararası hukuk (Almanya’nın taraf olduğu herhangi bir uluslararası sözleşme) ulusal hukukla aynı statüye sahiptir. İnsan hakları perspektifinden bakıldığında bu çok faydalı bir usuldür. Çünkü eğer herhangi bir ülke monist ve aynı zamanda bir insan hakları sözleşmesine, örneğin; KAÖS’a taraf ise, onun hükmünü ihlal ediyorsa, mağdur kişi bu düzenlemeden yararlanarak yerel mahkemeye gidebilir. Ancak sorun ülkenin monist olmadığı, yani dualizme inandığı zaman ortaya çıkar.

Aslında Pakistan, İran, Suudi Arabistan ve İslam dünyasının çoğu dahil olmak üzere dünya ülkelerinin büyük bir kısmı ”dualist”⁵⁰² olup bu ülkelerde herhangi bir uluslararası sözleşmenin iç alanda etkili olabilmesi için sözleşme kapsamındaki uluslararası taahhütleri ulusallaştırması gerekir. Pakistan monist bir ülke olsaydı, Pakistan taraf olur olmaz insan hakları sözleşmeleri ve ilgili uygulama mekanizmaları devreye girerdi. Ancak Pakistan açısından tam tersi durum söz konusudur.

Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın 97. maddesinde “Federasyonun yürütme yetkisinin kapsamı” başlığı altında, şunları belirtir:

*“Anayasaya bağlı olarak, federasyonun yürütme yetkisi, Parlamentor’nun [Meclis-e-Shoora] Pakistan dışındaki alanlarda hakların, yetkilerin ve yargı yetkisinin kullanılması da dahil olmak üzere yasa yapma yetkisini de içerir.”*⁵⁰³

Bu maddeyi Anayasanın Dördüncü Programının “32. fıkrası” ile bağlarsak, uluslararası sözleşmeler konusunda yasama veya taahhütte bulunma yetkisine sahip merciin hangisi olduğu netleşir. Madde 32, temel olarak Parlamentonun uluslararası

⁵⁰¹ Önde gelen monist devletlerin bazıları şunlardır: Fransa, Yunanistan, Avusturya, Hollanda, Belçika, Japonya, İsviçre, İspanya, Portekiz, Rusya, Türkiye vb.

⁵⁰² Önde gelen dualist devletlerin bazıları şunlardır: Birleşik Krallık, Avustralya, Pakistan, İran, Suudi Arabistan, Hindistan, İsrail, İsveç, İtalya, Norveç vb.

⁵⁰³ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 97.

sözleşmelerle ilgili yasama yetkilerini sıralamaktadır. Bunu aşağıdaki gibi belirtmektedir:

*“Uluslararası sözleşmeler, sözleşmeler ve uluslararası tahkim.”*⁵⁰⁴

Bayan Sheila Zia ve diğerleri v. W.A.P.D.A davasında, Pakistan Yüksek Mahkemesi şunları gözlemlemiştir:

*‘Uluslararası bir sözleşme, herhangi bir ülke tarafından imzalanırsa, her zaman onaya tabidir. Ancak bu sözleşme yalnızca ülke tarafından Yasama Meclisi aracılığıyla yasalaştırıldığında yasa olarak uygulanabilir. Uluslararası sözleşme çerçevesinde bir hukuk çerçevesi oluşturulmadan, bu sözleşmenin hükümleri kanun olarak uygulanamayacağından herhangi bir tarafı bağlayıcı nitelikte değildir.’*⁵⁰⁵

Yukarıda vurgulandığı gibi, uluslararası bir sözleşme Pakistan Parlamentosu tarafından aynı şekilde ulusallaştırılmadıkça kendi topraklarında otomatik olarak uygulanmaya başlamadığı için, dünyanın diğer birçok ülkesi gibi Pakistan da dualist bir ülkedir. Bu nedenle, Pakistan bir belgeye taraf olduğunda, sözleşme hükümlerini ve bu belge kapsamında verilen uygulama veya etkinleştirme usullerini yürürlüğe koymak için onu Parlamento/Meclis-i Şura aracılığıyla onaylamak zorundadır. Bu aynı zamanda, UİHH’nin devlet hukuku/yerel hukuk alanında doğrudan uygulanamayacağını, yerel alana uygulanması için, özel olarak kabul edilmesinin zorunlu olduğunu savunan “Özgül Benimseme Teorisi” ile de örtüşmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, bu teoriye göre, uluslararası hukuk, ancak o ülke uygun kanaldan kabul ederse o ülkede geçerlidir.⁵⁰⁶

Şimdi, durum zaten tartışıldığı gibi, genel olarak uluslararası hukuk ve UİHH, özellikle uluslararası hukukun bir parçası olarak, “devletin rızasına” gereğinden çok daha fazla önem vermektedir.

Devletlerin uygulamalarının gösterdiği gibi, devletler insan hakları davasına sözde sevgi, saygı ve desteklerini göstermek için, bu yönde gerekli adımları atmayı ve

⁵⁰⁴ 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 32, Dördüncü Bölüm-Kısım I.

⁵⁰⁵ Ms. Sheila Zia and others v. W.A.P.D.A., P.L.D. 1994 S.C. 693, 710.

⁵⁰⁶ Tandon, Kapoor, **International Law**, s. 141.

yasa yapmayı taahhüt etseler de fiilen bunu yapmamaktadırlar. Buradaki temel soru, devletlerin tarafı oldukları bir uluslararası insan hakları belgesini *ulusallaştırmamaları* ve *yasalaştırmamaları* durumunda ne gibi sonuçların ortaya çıkacağıdır.

Devletlerin monist olduğu, yani iç mevzuata ihtiyaç duymadıkları durumlarda, doğrudan UIHH'nin uygulandığı ve ona taraf olduktan sonra tabi oldukları görülmektedir. Uluslararası normları yerel hukuka dâhil etmeleri gerektiğinde, bunu öncelikli olarak yapmalıdırlar. Aksi takdirde, bu yönde ulusal düzenlemeler taahhüt edilene kadar, ilgili insan hakları komitesinin bireysel başvuruların ve antlaşma hükümlerini yürürlüğe koymak için mevcut diğer uygulama usullerini değerlendirmesine izin vermelidirler.

3.6.5 Bildirim Usulüne Bir Engel Olarak Devlet Egemenliği

Yaygın olarak anlaşıldığı şekliyle egemenlik, bir yönetim organının dıştan veya dış kaynaklardan herhangi bir müdahale olmaksızın veya tüm dış unsurları dışlayarak yönetme yetkisidir. Genel bir deyişle, bir devlet kendi işlerini düzenlediği ve düzenlenmediği zaman egemen sayılır.

Bu perspektiften bakacak olursak, UIHH'nin devlet egemenliğini sınırlamak amacıyla tasarlandığını anlarız. UIHH sistemi, devletlerin insan haklarına ilişkin uygulamalarını sorgulamakta, sınırlandırmakta devletlerden ziyade bireyleri tercih etmekte ve devletlerin, vatandaşları için insan haklarının korunmasını ve uygulanmasını sağlamayı amaçladığına inanmaktadır. UIHH bireyler için, kendi devletlerine karşı bu hakları, ayrıcalıkları ve hakkaniyete uygun muameleyi talep etme hakkını ve zeminini oluşturmaktadır.

Böylece UIHH, devletlerin tebaaları üzerindeki mutlak yargı yetkisini sınırlandırarak, onları, bu amaçlar için özel olarak kurulmuş uluslararası organlar önünde yükümlü kılmaktadır.

Bu hesap verebilirlik, devletlerin mutlak egemenliği ilkesine aykırıdır. İslam ülkelerinde devletler, genellikle *insan hakları başta olmak üzere* kendi iç meselelerinde herhangi bir yardım veya emir istemezler. Devletler, herhangi bir insan hakları komitesi önünde örneğin MSHS kapsamında kurulmuş bir hukukçular

kurulunun önünde hesap vermek de istemiyorlar. Devletler, vatandaşları ile ilgili yaptıkları herhangi bir şey hakkında kontrol ve soru istemezler. Devletler, bireylerin, azınlıkların veya yerel halkların insan haklarının uluslararası dünyayı ilgilendiren bir konu olmaması gerektiğinde ısrar ederler. Bütün bunlar devletler tarafından “*egemenlik*” adına iddia edilmektedir.

UIHH’nin son derece paradoksal doğasının buna karşı koyacak bir konumu yok gibi görünmesinden ziyade, devletler sözde egemenliğin ihlal edilmesi bakımından kendilerini güvende hissetmedikleri ve ancak istedikleri zaman UIHH’a bağlı kaladıkları, diledikleri zaman da itiraz etme, çekince koyma ve beyanda bulunma konusunda serbest oldukları için, rızaya dayalı yükümlülükler teorisi bir çıkmaza girmektedir.

Dolayısıyla, *devlet egemenliği* ilkesinin de UIHH’nin yürürlüğe konulmasının ve uygulanmasının önünde bir engel olduğu kanıtlanmış ve bu hukuk dalının normatif gücü uygulama usullerine sınırlı erişim nedeniyle büyük ölçüde azalmıştır.

3.6.6 Özellikli Devletlerin Kaygıları, Şüpheleri ve Endişeleri

Bazı devletlerin insan hakları konusunda kendi idealleri ve algıları vardır. Bu ülkeler, usul ve yaptırım mekanizmalarını, sosyo-ekonomik olarak geri kalmış ülkelerin işlerine müdahale etmek için emperyalizmin bir aracı ve yöntemi olarak görüyorlar. Bu konuda çok fazla şüphe mevcuttur. Üçüncü dünya ülkeleri, öncelikli olarak üzerinde çalışılması gereken başka konular olduğunu düşündükleri için bu usulün bir parçası olmak istememektedirler.⁵⁰⁷ Üçüncü dünya ülkelerinin çoğunun ekonomik ve sosyal koşulları, bu değişime gitmelerine izin vermemektedir. Onların temel kaygıları yoksulluk, açlık, kalkınma konuları olup, bireysel başvuru usulü gibi uygulama usulleri aracılığıyla uluslararası adalete erişim hakkını istemek veya bu hakkı kullanmaya çabalamak onlara çok fazla gelmekte, dolayısıyla bunlar öncelik listelerinde çok alt sıralarda yer almaktadır. Çoğu, birinci dünya ülkelerinin egemenliği

⁵⁰⁷ Horowitz, Schnabel, **Human Rights and Societies in Transition**, s. 112.

altında kalmış olan üçüncü dünya ülkelerin hükümetlerinin büyük bir kısmı, hala sözleşmelerde yer alan insan hakları ilkelerine aldırış etmeyen diktatörlere ve hükümdarlara sahiptir. Otokrasinin hüküm sürdüğü veya karar verme yetkisinin otoriter yönetici ve diktatörlere ait olduğu üçüncü dünya ülkelerinin demokratik hükümetlerinden bile olumlu sinyaller beklemek çok zordur. Bu nedenle, üçüncü dünyanın az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri, kendi çekinceleri ve korkuları olduğu için, UIHH uygulama usullerini asla körü körüne kabul etmeyeceklerdir. Ayrıca BM'yi, insan hakları ihlallerini görmezden gelen dünyanın güçlü bloklarının yanında yer almakla suçlayan bu ülkelere göre, öyle görünüyor ki BM sadece, üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan ihlalleri görüp bunlarla ilgilenebiliyor. Özellikle Müslüman dünyası bu tür ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Örneğin, Hindistan'ın işgali altındaki Keşmir'de onlarca yıldan beri büyük insan hakları ihlalleri gerçekleştiriliyor. İnsanlar işkence görüyor, kaçırılıyor, öldürülüyor, kadınlara tecavüz ediliyor. Hint ordusu tarafından sistematik soykırım yapılıyor. Bölgede şimdiye kadar binlerce isimsiz mezar keşfedildi. Uluslararası insan hakları örgütleri ve Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi STK'lar kapsamlı araştırmalar yaparak Hindistan'ın Keşmir halkının en temel insan haklarını ihlal ettiğini açıkça ortaya koymasına rağmen, BM bu açık ihlallerle ilgili görünmüyor. Buna karşılık Hindistan, özellikle bu bölgedeki ve genel olarak dünyadaki kötü niyetli hedeflerini ilerletmek için BM Güvenlik Konseyi'nde daimi sandalye almayı dört gözle bekliyor. Genel olarak gelişmekte olan veya az gelişmiş devletlerin, özellikle de İslam devletlerinin BM insan hakları ilkeleri ve uygulama araçları ve bu araçların sunduğu yüksek ilkelere bağlı kalmalarının önünde büyük bir engel oluşturan bu *İnsan hakları meşalelerini taşıyanların* çifte standartları, başta Müslüman ülkeler olmak üzere pek çok ulus için kabul edilemez niteliktedir.

3.6.7 Çekinceler; İnsan Hakları Uygulamasının Önünde Bir Engel

UIHH kapsamındaki çekince ve beyanlar anlayışı da uygulamada bir diğer sorun olmuştur. Burada, insan hakları belgelerinin uygulamakta zorlandıkları hükümlerine çoğu zaman çekince koyan devletlerin sıklıkla başvurdukları bu

uygulamanın bir başka boyutunu vurgulamak yerinde olacaktır. Bu çekinceleri koyduklarında, ilgili hükümler devletler için geçerliliğini yitirmekte ve bu hükümleri çekincesiz kabul etmiş olsalardı üstlenebilecekleri her türlü sorumluluktan kurtulmaktadırlar.

MSHS kapsamında oluşturulan İnsan Hakları Komitesi, 24 numaralı Genel Yorum'da⁵⁰⁸ taraf devletlerin, ana sözleşmelerin veya ihtiyari protokollerinin onaylanması veya bunlara katılmalarının ardından konulan çekinceler veya beyanlarla ilgili konuları ayrıntılı olarak tartışmıştır. Genel Yorum'un ilk paragrafında, "çekincelerin sayısı, içeriği ve kapsamının sözleşme'nin etkin bir şekilde uygulanmasını engelleyebileceği ve taraf devletlerin yükümlülüklerine saygıyı zayıflatma eğiliminde olabileceği" kuvvetle ifade edilmiştir.⁵⁰⁹ Bunun nedeni, bir devletin bir sözleşmenin herhangi bir hükmüne veya bir dizi hükmüne çekince koymasının, devletin bu hükümler kapsamında herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmediği anlamına gelmesindendir. Dolayısıyla, sözleşmenin uygunluğunu izlemek veya etkinliğini denetlemek için kurulan organ, kendisini engellenmiş hissetmektedir. Çünkü artık komite, devletin çekince koyduğu hükümlerde yer alan taahhütler hakkında çekinceli devleti sorgulayamamakta ve bu da tuhaf bir durum yaratmaktadır.

Nitekim Uluslararası İnsan Hakları Hukuku'na atıfla Devletlerin uygulamaları, MSHS veya ESKS gibi anlaşmalara taraf olduklarını, ancak normatif olarak belirli hakları tanımlayan temel hükümleri saklı tuttuklarını göstermektedir. Devletler ayrıca, bu sözleşmeler uyarınca kurulan ilgili komitelere, o ülkenin insanlarından haklarının ihlali hakkında başvuru alma yetkisi veren hükümlere de çekince koymakta, BB'nin

⁵⁰⁸ Komite tarafından 2 Kasım 1994 tarihli 1382. toplantısında (elli ikinci oturumda) kabul edilmiştir.

⁵⁰⁹ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 24. Genel Yorumu, Sözleşme'nin veya İhtiyari Protokollerinin onaylanması veya bunlara katılma sırasında konulan çekinceler veya Sözleşme'nin 41. maddesi kapsamındaki beyanlarla ilgili hususlar hakkında bkz., CCPR/C/21/Rev.1/Add.6; "Treaty bodies Download", (Çevrimiçi) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.6&Lang=en, 24.01.2021.

nasıl işleyeceğine dair ayrıntılı çerçeve sağlayan ilgili ihtiyari protokollere de taraf olmamaktadırlar.

Ne yazık ki, bu ve diğer birçok neden, devletlere çekince koymalarını ve hatta onayladıktan sonra onu feshetmelerine imkân tanıyan UİHH'nin kendi yapısından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

İnsan hakları hukuku alanında, BM'nin kurulmasından sonra kayda değer değişiklikler yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan BM, dünya barışını korumak için ve özellikle “bireylerin” haklarının kendi devletlerine karşı korunmasına yönelik bir dizi sözleşmeyi hayata geçirdi. Bu sözleşmeler, yapısı gereği salt normatif nitelikte olmayıp, sağladığı hakların gerçekleştirilebileceği çeşitli usulleri de içeren ve devletlerin kendi ulusal hukuk sistemlerinde izlemeleri gereken bir standart olarak işlev gören belgelerdir.

Devletlerin uygulamaları, genellikle bu sözleşmelere taraf olduklarını, ancak aynı zamanda bunların usul hükümlerinin çoğuna da çekince koyarak, insan hakları sözleşmelerinin amaçlarına ulaşmak için oldukça önemli usul araçlarını, örneğin; *bireysel başvuru hakkı* gibi çeşitli hakların talep edilmesi ve güvence altına alınmasının beklendiği kanalları ve araçları engellediklerini göstermektedir.

Mevcut ÜİHH'nin *dar anlamda* (stricto sensu) bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Esnek bir hukuk alanı olduğundan örneğin; devletlerin insan hakları sözleşmelerine çekince koyma çok sık başvuruları ve sözleşmelerdeki fesih hükümleri gibi ÜİHH'nin yumuşak, gevşek ve bağlayıcı olmayan doğasını tasvir eden çeşitli eksiklikleri ve boşlukları vardır,

Bu sözleşmelerin esasa ilişkin hükümlerine çekince konulması kabul edilebilir olsa da sözleşmenin kalan kısımlarından yararlanmak amacıyla “usul hükümleri”ne çekince konulması, uluslararası sözleşmeler hukukuna uygun bir uygulama değildir. 1969 tarihli Viyana Sözleşmeler Hukuku Sözleşmesi'ne göre, sözleşmenin “hedef ve amaçlarına” aykırı olan bu tür çekincelerin hiçbir hukuki etkisi yoktur.

Ayrıca devletler, uluslararası denetimden kaçınmak için egemenliklerinin arkasına sığınmakta ve “devlet” kavramının arkasındaki amaçların, insanlara ve onların haklarına saygıyı korumak ve güvence altına almaktan başka bir şey olmadığına ilişkin temel gerçeği görmezden gelmektedirler.

Günümüzde, insan hakları uygulama araçları ve usulleri, ilk olarak BM çerçevesi altında ve ikinci olarak Avrupa Birliği veya Afrika Birliği gibi Bölgesel

insan hakları rejimleri çerçevesinde çalışmaktadır. Devletler herhangi bir ön koşul veya çekince olmaksızın işbirliği yaptıkları için, bölgesel insan hakları mekanizmaları BM insan hakları uygulama isteminden farklı olarak, ilgili bölgelerde başarılı bir şekilde çalışmaktadır. Binlerce insan, bölgesel insan hakları sözleşmeleriyle kendilerine tanınan haklarının ihlal edildiğine ilişkin olarak kendi hükümetlerine karşı başvuruda bulunmakta ve tek bir hükümet bile bu temel başvuru hakkını engellememektedir. Ancak bu *adalet erişim* hakkı, gelişmekte olan devletler tarafından, güya sağladıkları insan hakları koşullarının çok iyi olması ve egemenliklerinin daha kutsal olması nedeniyle engellenmektedir.

İnsan hakları sözleşmelerinin amaçlarını yerine getirmekle görevlendirilen komiteler, Devletlere yaptırım uygulamamakta buna karşılık, *bireylerin* haklarını ihlal eden devletin kendisinden talep ederek geri almaları konusunda onlara destek vermekte ve yardım etmektedirler.

İnsan hakları ve esasen yaşam kavramının Batı’da algılandığından son derece farklı olduğu İslam devletleri, kendi hukuk sistemlerinde insan hakları adına bazı uygulamaları kabul etmekte veya uygulamakta zorlansalar da Şeriat normlarına aykırı olmayan insan hakları alanlarının uygulanmasına izin vermelidirler. İlgili mekanizmalar ve özel uygulama araçları olmadan, insan hakları teorisi ve normları kâğıt üzerinde sadece retorik olarak kalabilirdi. Uygulamanın önündeki engeller, UIHH kapsamında norm ve standart belirlemenin önündeki engellerden çok daha fazla olup, insan haklarının insan yaşamında pratikte gerçekleşmesini sağlayan her zaman, etkili mekanizmalar ve uygulama araçlarıdır.

BULGULAR VE ÖNERİLER

UIHH’de sorumluluktan kaçmak için dine sığınan İslam devletleri, hem kendi içlerinde hem de uluslararası cephede ikili oynamaktadırlar. UIHH’ye verdikleri yanıtlar, yukarıdaki bu çalışma boyunca zaten belirtilmiştir. Bu ülkelerin takip ettiklerini ilan ettikleri ideolojiyi bile tam olarak takip etmemeleri nedeniyle kendi içlerinde de faaliyetleri tartışmalıdır. Böyle olunca, örneğin; İslam, kategorik olarak riba veya faizin haram olduğunu beyan ederken, hemen hemen tüm İslam dünyası bunu helal veya caizmiş gibi uygulamaktadır. Bu konuda şu şekilde açık ayetler vardır:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ
الرِّبَا ۗ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانْتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۚ وَمَنْ عَادَ
فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ⁵¹⁰

“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah’a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.” (Dar Al-Salam Center)

“Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Zaten alışveriş de faiz gibidir” demelerindendir. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı. Kime Rabb’inden bir öğüt gelir de faizcilikten geri durursa, geçmiş kendisinedir, onun işi Allah’a aittir. Kim faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemliktir, onlar orada temelli kalacaklardır.” (Diyanet İşleri)

“Faiz yiyenler, [Kıyamet Günü] şeytan tarafından dövülerek cinnet geçirilmiş biri gibi ayakta dururlar. Bunun nedeni, “Ticaret de faiz gibidir” demeleridir. Fakat Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Artık kim Rabbinden bir öğüt alır da vazgeçerse geçmiş ona kalır ve onun işi Allah’a aittir. Ama kim [faiz veya faiz almaya] dönerse, işte onlar ateş ehlidir; orada ebedî kalacaklardır.” (Saheeh International)

Kur’an, Müslümanların faiz alışverişini yasaklamakta ve eğer uymazlarsa, onları Allah’a ve Resulüne (Sallallahu aleyhi ve Sellem) karşı savaşmaları konusunda uyarmaktadır:

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ⁵¹¹

⁵¹⁰ Kur’an, 2:275.

⁵¹¹ Kur’an 2:279.

“Eğer böyle yapmazsanız, bunun Allah’a ve elçisine karşı açılmış bir savaş olduğunu bilin. Şayet tevbe ederseniz, ana paranız sizindir. (Böylece) zulmetmemiş ve de zulme uğramamış olursunuz.” (Dar Al-Salam Center)

Böyle yapmazsanız, bunun Allah’a ve Peygamberine karşı açılmış bir savaş olduğunu bilin. Eğer tevbe ederseniz sermayeniz sizindir. Böylece haksızlık etmemiş ve haksızlığa uğramamış olursunuz.” (Diyanet İşleri)

“Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulünden [size karşı] bir savaştan haberdar olun. Ama tövbe ederseniz, anaparanız sizin olabilir - [böylece] ne yanlış yaparsınız, ne de haksızlığa uğrarsınız.” (Saheeh International)

Pakistan Anayasası, “Devlet... ribayı mümkün olduğunca erken ortadan kaldıracaktır” der.⁵¹² Ancak durum şu ki, ülkenin bağımsızlığını kazandığı günden beri ribadan (faiz) kurtulamamıştır. Ülkedeki hemen hemen tüm bankalar faiz, kar marjı vb. farklı etiketlerle riba işlemi yapmakta ve ülke ayrıca Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarından alınan kredilere de her yıl büyük miktarlarda faiz ödemek zorunda kalmaktadır.⁵¹³ Hatta Din İşleri Bakanlığı tarafından, Hac ibadeti işlemlerinde kullanılmak üzere geleneksel bankalara yatırılan paralara bile faiz uygulanmıştır.⁵¹⁴

Pakistan ayrıca Avrupa Birliği’nde gümrüksüz ticarete erişim sağlayabilmek amacıyla ölüm cezasına bir moratoryum koymuştur.⁵¹⁵ Bu da yine İslam’ın temel kaynaklarının öngördüğü *Kıyas* veya misliyle ceza ilkelerine aykırıdır.

Bu nedenle, iç hukukta dinin temel ilkeleri zaten serbestçe ve açıkça ihlal ediliyorken, UIHH’nin bazı uygulama alanlarını din bahanesiyle kısıtlamak, çok

⁵¹² 1973 tarihli, Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, madde, 38 (f).

⁵¹³ “Govt to Cough up Rs2.9tr on Debt Payments next Year”, (Çevrimiçi) <https://www.thenews.com.pk/print/672108-govt-to-cough-up-rs2-9tr-on-debt-payments-next-year>, 25.02.2021.

⁵¹⁴ M. Yasir, “Ministry of Religious Affairs Is Earning Interest from Banks”, (Çevrimiçi) <https://propakistani.pk/2018/01/22/ministry-religious-affairs-earning-interest-banks/>, 25.02.2021.; see also “Ministry of Religious Affairs Get Interest On Hajj Pilgrims Amount – Abb Takk News”, (Çevrimiçi) <https://abbtakk.tv/en/ministry-of-religious-affairs-get-interest-on-hajj-pilgrims-amount/>, 25.02.2021.

⁵¹⁵ Reuters, “Pakistan to Continue Moratorium on Capital Punishment”, **DAWN.COM**, 03.10.2013, (Çevrimiçi) <http://www.dawn.com/news/1047193>, 25.02.2021.

talihsiz bir durumdur. Dolayısıyla, Anayasada dine yapılan atıfların yüzeysel olduğu görülmektedir.

İslam devletlerinde insan hakları koşulları iyi değildir. Uluslararası insan hakları STK'larının, başta İslam devletleri olmak üzere, Müslüman ülkelerdeki insan haklarının daha kötü koşullarını vurgulayan düzinelerce raporu bulunmaktadır. İşin korkunç yanı, İslam'da tanınan bu hakların bile kitlelere hakkıyla verilmemesidir. Bu yüzden, örneğin; İslam devletlerinde insanların uygun gıdaya ve sağlık koşullarına sahip olmadıklarını görüyoruz; kadınlara İslam Hukuku'nun hükümlerine göre hakkı olan mirastan pay dahi verilmemektedir. Ayrıca İslam devletlerinde yoksulluk had safhada olup, nüfusun çoğunluğu okuma yazma bilemekte ve güncel duruma uygun modern eğitim yapılamamakta; Yargı sistemi etkisiz ve yavaş çalışmakta; İslam'ın, devlet başkanının yanlış yönetimine veya adaletsizliğine karşı konuşma hakkını sıradan insanlara verdiği gerçeğine rağmen, özellikle Monarşilerin olduğu İslam ülkelerinde ifade özgürlüğü bakımından durum oldukça kötü olup, olağan mahkemelerde sorumluluğuna gidilemeyen devlet başkanına karşı siyasi muhalefete bile müsamaha gösterilmemektedir. UİHH'nin İslam'ın ceza sistemine karşı duruşu adil değildir. Ölüm cezasının kaldırılmasını savunanların veya tecavüz ve zina faillerine karşı hoşgörü propagandası yapanların, mağdurlar pahasına suçluların haklarını korumaya eğilimli oldukları görülmektedir. İslami cezaların yoğunluğu ve şiddeti konusundaki tutumları da cezanın amacı, teraziye dengelemek ve mağdura adaleti sağlamak olduğu için temelsiz ve asılsızdır. Cezalar, caydırıcılık özelliklerini koruyabilmeleri ve suçlular arasında korku uyandırabilmeleri için sert olmalıdır. Ayrıca cezalar, suçu olduğu kadar, suçluları da *küçük düşürmek* ve başkalarına örnek oluşturmak içindir. Batıda cinayet ve tecavüz gibi suç oranlarının yüksek olması, Batı hukuk sistemlerinin, toplumlarının suç unsurlarını kontrol altına almak ve kısıtlamaya yönelik etkili bir mekanizma sağlayamadığının bir kanıtıdır. Belki de BM'nin, kendi evrenselliğini ifade etmeye ve bunun devamlılığını sağlamaya dönük ilkelerini kendisi sağlayan ve dünya nüfusunun dörtte biri tarafından takip edilen İslam'dan öğrenebileceği bazı alanlar vardır.

BM, demokrasiyi destekleyerek insan haklarını desteklediğini iddia etmektedir. Gerçekte ise, BM'nin kendisi son derece antidemokratik bir kurumdur.

BM Güvenlik Konseyi'nde savaş ve barış konusunda mutlak haklara sahip daimi üyelerin ellerinde bulundurdukları beş kutsal, değiştirilemez vetonun varlığı, BM'nin önsözünde belirtildiği gibi "tüm üyelerinin egemen eşitliği" konusundaki kendi ilkesini ihlal ettiğini açıkça göstermektedir. Toplam vatandaşı 12 binden az olan küçük bir ülke olan Tuvalu Adası, BM üyeliği konusunda her ikisi de bir milyardan fazla nüfusa sahip Çin ve Hindistan ile eşit konumda olduğu ve BMGK'nin daimi üyeliklerinde İslam dünyası temsil edilmediği bir durumda, BM'nin inandığı demokrasi ve eşitlik kavramı tuhaf, mantıksız ve anlaşılmazdır.

BM'nin kurulmasının temel amacı, savaşın tahribatını ve vahşetini önlemektir. Ancak Örgüt, medeni dünya ile *medenileşmemiş* milletlere insan haklarını öğretmek gibi başka işlevler de üstlenmiştir. Dünya genelinde, özellikle de Orta-Doğu ve Asya'da savaşların varlığı, BM'nin bu hedeflerine içler acısı bir şekilde ulaşamadığını gösteriyor. BM, İslam dünyasının insan hakları ilkelerine ilişkin BM Şartı'nda verdiği sözlere uymasını beklemekle birlikte BM Şartı, MSHS, EKHS ve Keşmir, Filistin ve diğer halklara ilişkin onlarca diğer uluslararası belgeler de yer alan, *kendi kaderini tayin hakkı* konusundaki vaatlerini yerine getirmemiştir. Bu nedenle, küresel olarak insan hakları ilkelerine saygı gösterilmesi için BM'nin kendisinin bir örnek oluşturması ve bu haklara saygı göstermesi *önerilmektedir*.

Devletlerin dini ve kültürel yasalarının UIHH ilkeleriyle uyumsuz olduğu tespit edildiğinde değiştirilmesi UIHH uyarınca zorunludur. Esasında bu zorunluluk, UIHH'nin kendisine aykırıdır. 1948 tarihli İHEB, 1966 tarihli MSHS ve 1966 tarihli ESKS'de bireylerin kendi kaderini tayin hakkına uygun olarak hayatlarını dinlerine göre sürdürmelerine ve kültürlerini korumalarına ve uygulamalarına izin veren Din Özgürlüğü, Kültür Hakkı, Vicdan ve İnanç Özgürlüğü ile ilgili açık hükümler bulunmaktadır. Aslında, MSHS ve ESKS'nin 1. maddelerinde yer alan, kendi kaderini tayin hakkının amacı ve nedeni, "*bu hak sayesinde siyasi statülerini özgürce belirlerler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce sürdürürler*" şeklinde açıklanmaktadır. Bu nedenle, insanlığın dörtte birinden din veya kültürlerinde değişiklik talep etmek, yalnızca demokrasi ilkesine değil, aynı zamanda UIHH'ye de aykırıdır. İslam'ın temel kaynakları, Parlamentolar veya Kongreler tarafından ilan

edilen, dolayısıyla gerektiğinde değiştirilebilecek kanun veya kararname gibi düzenlemeler değildirler.

Bu nedenle, BM'nin Müslümanların dinlerine karşı hassasiyetlerini anlaması ve farklılıkları kendi normatif ilkeleri içinde uzlaştırması *önerilmektedir*.

BM'nin insan hakları sözleşmesi hukuku uygulama çerçevesi, Avrupa ve Amerika'daki muadilleri ile karşılaştırıldığında zayıf ve güçsüzdür. Komiteler olarak da bilinen sözleşme organlarının, dünya genelindeki farklı durumlara ilişkin insan hakları içtihatlarını detaylandırma ve aydınlatmanın yanı sıra bireysel vakalar hakkında sundukları görüşleri veya Genel Yorumları denetleme ve uygulama konusunda yeterli yetkileri bulunmamaktadır. Bu zayıflık ve yumuşaklık ele alınmalı ve giderilmelidir.

İnsan hakları sözleşmelerinin uygulanmamasının önde gelen nedenlerinden biri, birçok İslam devletinin çekinceye başvurmasıdır. Uluslararası hukuk, milletler arasındaki tüm düzenlemelerin ve müzakerelerin temel dayanağı olan, serbest rıza ilkesine göre işlemektedir. Ama bunun bir bedeli vardır. Antlaşma Organları tarafından geliştirilen insan hakları içtihatlarıyla, sözleşmelerin konusuna ve amacına aykırı olan çekincelerin geçerli çekinceler olarak kabul edilmeyeceği açıkça belirtilmişse de, İslam devletleri yine de bu sözleşmelerin normlarını ciddi şekilde kısıtlanmış hale getirerek kabul ettiler. UİHH, insan haklarının ne olduğunu tanımlayan normatif yapısı ve bu normların uygulanması için geliştirilen usul ve araçlarla ilgilenen usuli yapısı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İslam devletleri, UİHH'nin eğitim, sağlık, çalışma, özel yaşam vb. haklarla ilgili büyük bir bölümünün İslam'a ve ilkelerine aykırı olmadığını anlamalıdır. İslam devletlerinin çoğunun ya ilgili protokolleri kabul etmediği ya da esas antlaşmanın kendisinde veya isteğe bağlı protokolünde yer alan hükümlere çekince koyduğu görülmektedir. Böylece İslam devletleri, *Şeriat*'a aykırı olmayan hakları gerçekleştirmenin yollarını bile bloke etmektedirler. Bu nedenle İslam devletlerinin, vatandaşlarına, en azından İslam'ın ruhuna uygun olan bu haklara ilişkin başvuru veya başvuru hakkı tanınması *önerilmektedir*. İslam devletleri, İslam'a aykırı olmayan sözleşmelerden ve ihtiyari

protokollerden genel çekinceleri kaldırabilirler. Zira ihtiyari protokollerdeki mekanizmalar, UIHH'nin uygulanması için araç ve gereçler sağlamaktadır.

Uluslararası hukuka göre, devletlerin egemenlik kavramının günümüzde ciddi anlamda sınırlandığı düşünülse de, bütünüyle azalmamıştır. BM Şartı'nda belirtildiği gibi devletlerin eşit egemenliğine saygı göstermek, uluslararası hukukun temel bir ilkesidir. Ekonomik ve siyasi tedbirlerle UIHH'nin dayatma eğilimi, Müslüman dünyasında sağlıklı ve adil bir eğilim olarak görülmemektedir. Örneğin Pakistan, Avrupa pazarlarına gümrüksüz ticaret erişimi sağlamak için ölüm cezasına bir moratoryum koymak zorunda kalmıştır. Bu, insan hakları hukukunun etkinliğini ve taahhüdünü uzun vadede sonuçsuz bırakan ve aynı zamanda BM Şartı'nın *"[Bu Şart'ta yer alan hiçbir şey, Birleşmiş Milletler'e esasen herhangi bir devletin yerel yargılama yetkisi dahilinde olan konulara müdahale etme yetkisi veremez. . . şeklindeki 2(7) maddesinin de ihlali ve egemen devletlerin yerel yargı yetkisine bir dış müdahale olarak görülen uluslararası hukuk çerçevesinde zorlama anlamına gelmektedir. İnsan hakları normları BM'nin mutlak bir mirası olmayıp, hemen hemen tüm dünya milletlerinin ve medeniyetlerinin bunda payları vardır. İslam dünyası da ideolojik, kültürel ve dini eğilimlerine ve temellerine uygun olarak insan hakları normlarını anayasal çerçevelerine dahil etmiştir. İnsan haklarına saygıyı ve uyumu sağlamak için siyasi, ekonomik veya askeri güç kullanımı veya yaptırımlar, bu sorunları çözümünde uygun yollar değildir. Bu strateji geçmişte olduğu gibi, muhtemelen gelecekte de işe yaramayacaktır. BM'nin belirli bir ideolojik çerçeveye oturtulmasının temel sorunu, İslam ülkelerinden insan hakları standartlarını kabul etmeleri talep edilirken, BM'nin İslam'ın insanlara sağladığı geniş haklara odaklanmaması ve kabul etmeye hazır olmamasıdır.*

Bu nedenle, BM'nin İslam devletlerinin *Takdir Marjı* doktrininden faydalanmasına izin vermesi ve en azından bu devletlerin anayasal belgelerinde ilan edilen insan hakları normlarının gözlemlenmesinde ısrar etmesi *önerilmektedir*. Çünkü İslam dünyasının şu anki durumu o kadar iç karartıcı ki, kendi halklarına, anayasalarında ilan edilen veya *Şeriat*'ın kategorik olarak sağladığı hakları sağlamaya bile hazır değiller.

Uluslararası normların formüle edilmesinde İslam’a hak ettiği saygı ve temsil payı verilmemiştir. Batı medyasında yer alan olumsuz İslamofobik propaganda ve dünyanın bazı devletleri tarafından, dine ve sembollerine yönelik, devlet destekli nefret tacirleri nedeniyle bu konuda pek olumlu bir tutum görememekteyiz. Uluslararası Adalet Divanı Tüzüğü’nün 38 (c) maddesi, “*medeni milletler* tarafından tanınan genel hukuk ilkelerinin” uluslararası hukukun kaynakları arasında olduğunu kabul etse de İslam devletlerinin ve insanlığın dörtte birinin dininin, zaten mevcut olan eksiklikleri gidermek amacıyla ilke ve kuralları ödünç almak için muhtemelen *yeterince medeni* olarak kabul edilmediğini anlamak zor değildir.

Bu nedenle, BM ve uluslararası toplumun da İslam hukuk sistemini zengin, çeşitli, canlı ve üretken bir hukuk sistemi olarak kabul etmesi ve özellikle silahlı çatışma (Uluslararası İnsancıl Haklar Hukuku) gibi alanlardan ve insani hukuk gibi alanlardaki ilkelerinden faydalanması *önerilmektedir*. Bunlar yukarıda 3. Bölüm’deki “Özel Alanlar” başlığı altında tartışılmıştır.

Kuralları hiyerarşisi, pozitif hukukun ünlü bir önermesidir. En üstte anayasa vardır. Bütün kanunlar anayasaya dayanmalı ve geçerliliğini anayasadan almalıdır. Herhangi bir yasanın anayasaya aykırı olması durumunda, mahkemeler onu iptal eder. İslam’da da durum aynıdır. Kaynaklar hiyerarşisi vardır. En üstte Kur’an ve Sünnet yer alır. Kur’an ve Sünnet’e uymayan hiçbir kanunun hükmü olmaz. Bu gerçek, bu çalışmada adı geçen tüm İslam devletlerinin anayasal çerçevelerinde açık ifadelerle kabul edilmiştir. Burada esas soru şudur: Kur’an ve Sünnet’in ne söylediğine ve İslam’ın temel metinlerinin yorumlanmasının nasıl ve kim tarafından yapılacağına kim karar verecektir? Şu an için İİT’da dünyanın 56 ülkesi tarafından hazırlanan beyannameler, , örneğin 1990 İslam’da insan hakları Kahire Beyannamesi, bu konuda ciltler dolusu ifadeler içermektedir. Kahire Beyannamesi, Evrensel İslam Beyannamesi vb.nin varlığı BM ve İslam’da insan hakları kavramı ve anlayışının en azından bazı konularda farklılık olduğunu gösteren başlı başına bir gerçektir ki, insan hakları sözleşmelerinin çeşitli Komitelerinin yorumları da bu gerçeğin kanıtıdır. O halde can alıcı soru şu ki, BM kapsamında çalışan küresel bir dünyanın parçası ve aynı zamanda İslam’ın takipçisi olan Müslümanlara hangi seçenek bırakılmıştır?

BIBLIYOGRFYA

KİTAPLAR VE MAKALELER

- A, Enabulele,
Bazuaye B: “Teachings on basic topics in Public International Law”,
AMBK Press, 2014, 196.
- Abiad, Nisrine: **Sharia, Muslim States and International Human Rights Treaty Obligations: A Comparative Study**,
BIICL, 2008.
- Akbarzadeh,
Shahram, Abdullah
Saeed: **Islam and Political Legitimacy**, Routledge, 2003.
- Alston, Philip: **Appraising the United Nations Human Rights Regime: A Critical Appraisal**, Oxford, Clarendon Press, 1992.
- An-Na’im, Abdullahi
A., Louis Henkin: “Islam and Human Rights: Beyond the Universality Debate”, **Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)**, C. 94, 2000, s. 95-103.
- An-Na’im, Abdullahi
Ahmed: **Human Rights in Cross-Cultural Perspectives: A Quest for Consensus**, University of Pennsylvania Press, 2010.

An-Na'im, Abdullahi Ahmed: **Muslims and Global Justice**, University of Pennsylvania Press, 2011

An-Na'im, Abdullahi Ahmed: "Why Should Muslims Abandon Jihad? Human Rights and the Future of International Law", **Third World Quarterly**, C. 27, No: 5, 2006, s. 785-797.

An-naim, Abdullahi Ahmed, Francis M. Deng: **Human Rights in Africa: Cross-Cultural Perspectives**, Brookings Institution Press, 2010.

An-Na'im, Abdullahi, edited by Mashood A. Baderin: **Islam and Human Rights: Selected Essays of Abdullahi An-Na'im**, Routledge, 2017.

Arambulo, Kitty: "Drafting an Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Can an Ideal Become Reality Essay", **U.C. Davis Journal of International Law & Policy**, C. 2, No: 1, 1996, s. 111-136.

Ardıç, Nurullah: **Islam and the Politics of Secularism: The Caliphate and Middle Eastern Modernization in the Early 20th Century**, Routledge, 2012.

"Article 23. Excuses for Failure to Perform", **The American Journal of International Law**, C. 29, 1935, s. 1029-1044.

- Asiya, Syeda, Dr. Muhammad Samiullah: “Impact of the Contextual Approach on the qur’anic interpretations”, **JIHAT-UL-ISLAM**, C. 14, No: 01, 2020, s. 5-6.
- Azzam, Salem: “Universal Islamic declaration of human rights”, **The International Journal of Human Rights**, C. 2, No: 3, 1998, s. 102-112.
- Boekle, Henning: “Western States, the UN Commission on Human Rights, and the 1235 Procedure: The Question of Bias Revisited Part A”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, C. 13, No: 4, 1995, s. 367-402.
- Brems, Eva: **Human Rights: Universality and Diversity**, Martinus Nijhoff Publishers, 2001.
- Brems, Eva, Charles Olufemi Adekoya: “Human Rights Enforcement by People Living in Poverty: Access to Justice in Nigeria”, **Journal of African Law**, C. 54, No: 2, 2010, s. 258-282.
- Brownlie, Ian, James Crawford: **Brownlie’s Principles of Public International Law**, OUP Oxford, 2012.
- Calderwood, Howard B: “Jewish Memory and the Human Right to Petition 1933-1953”, **The American Political Science Review**, C. 2, No: 27, 1993, s. 250.

Charvet, John, Elisa
Kaczynska-Nay: **The Liberal Project and Human Rights: The Theory and Practice of a New World Order**, 1st edition.,
Cambridge, UK ; New York, Cambridge University Press,
2008.

Copson, Andrew: **Secularism**, Oxford University Press, 2019.

Dalacoura, Katerina: **Islam, Liberalism and Human Rights**, I.B.Tauris, 2007.

D'Amato, Anthony
A.: **International Law: Process and Prospect**,
Transnational Publishers, 1995.

David, Raluca: “Comparative Study of Three International Human Rights Systems and Their Enforcement Mechanisms”, **SSRN Scholarly Paper**, Rochester, NY, Social Science Research Network, 11.12.2009,
doi:10.2139/ssrn.1566495.

Emon, Anver M.,
Mark Ellis, Benjamin
Glahn: **Islamic Law and International Human Rights Law**,
OUP Oxford, 2012.

Engineer, Asgharali: **The Rights of Women in Islam**, Sterling Publishers Pvt.
Ltd, 2008.

- Fegier, Moataz El: **Islamic Law and Human Rights: The Muslim Brotherhood in Egypt**, Cambridge Scholars Publishing, 2016.
- Forsythe, David P.: “The UN and Human Rights at Fifty: An Incremental but Incomplete Revolution”, **Global Governance**, C. 1, No: 3, 1995, s. 297-318.
- Garner Bryan A., (ed.): **Black’s Law Dictionary, 8th Edition**, 8th edition., St. Paul, MN, Thomson West, 2004.
- Grote, Rainer, Tilmann J. Röder, Ali M. El-Haj: **Constitutionalism, Human Rights, and Islam After the Arab Spring**, Oxford University Press, 2016.
- Hamid, Jamshed Ahmed: **Human Rights in Islam and Contemporary International Law**, Islamabad, Sharia Academy, International Islamic University, 2011.
- Hamidullah, Dr Muhammad: **Khutbat e Bahawalpur** | اسلام آباد, ادارہ تحقيقات اسلامی, 2007.
- Hanhimäki, Jussi M.: **The United Nations: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, 2015.

- Hashmi, Sohail H.: **Islamic Political Ethics: Civil Society, Pluralism, and Conflict**, Princeton University Press, 2009.
- Hilpold, Peter: “The League of Nations and the Protection of Minorities – Rediscovering a Great Experiment”, **SSRN Scholarly Paper**, Rochester, NY, Social Science Research Network, 05.08.2013, (Çevrimiçi) <https://papers.ssrn.com/abstract=2305920>, 24.12.2019.
- Hollis, Duncan B.: “Why State Consent Still Matters - Non-State Actors, Treaties, and the Changing Sources of International Law”, **Berkeley Journal of International Law**, C. 23, No: 1, 2005, s. 137-174.
- Horowitz Shale, Albrecht Schnabel, (ed.): **Human Rights and Societies in Transition: Causes, Consequences, Responses**, New York, United Nations University Press, 2004.
- Humphrey, John P.: **Human Rights & the United Nations: A Great Adventure**, Transnational Publishers, 1984.
- Jayawickrama, Nihal: **The Judicial Application of Human Rights Law: National, Regional and International Jurisprudence**, Cambridge University Press, 2002.

Jhabvala, Farrokh: “The Drafting of the Human Rights Provisions of the UN Charter”, **Netherlands International Law Review**, C. 44, No: 1, 1997, s. 1-31.

Kelsay, John: **“Saudi Arabia, Pakistan, and the Universal Declaration of Human Rights” in Human Rights and the Conflict of Cultures: Western and Islamic Perspectives on Religious Liberty**, Columbia, South California Press, 1988.

Khadduri, Majid: **The Islamic Conception of Justice**, JHU Press, 1984.

Khan, Barrister
Zafarullah: **Human Rights Theory and Practice**, Lahore, Pakistan Law House, 2007.

Laponce, Jean A.: “International Protection of Human Rights. By Manouchehr Ganji, (Geneva: Droz, 1962, pp. xvi, 317.)”, **American Political Science Review**, C. 56, No: 4, 1962, s. 1035-1036.

Little, Professor
Emeritus of the
Practice in Religion
Ethnicity and
International Conflict **Human Rights and the Conflict of Cultures: Western and Islamic Perspectives on Religious Liberty**, University of South Carolina Press, 1988.

Harvard University
Associate David vd.:

Littman, David: “Universal Human Rights and ‘Human Rights in Islam’”,
Midstream (New York), 1999.

Littman, David G.: “Human Rights and Human Wrongs”, **National Review**,
19.01.2003, (Çevrimiçi)
<https://www.nationalreview.com/2003/01/human-rights-and-human-wrongs-david-g-littman/>, 15.09.2020.

Losonczi, Peter,
Walter Van Herck: **Secularism, Religion, and Politics: India and Europe**,
Routledge, 2017.

Maudoodi, Syed Abul ‘Ala: **Human Rights in Islam**, Islamic Publications Limited,
1976.

Mawdudi, Abul A’la: **Human Rights in Islam [Mawdudi]**, IslamKotob, t.y.

Mawdudi, Sayyid
Abul A’la: **Islamic Civilization: Its Foundational Beliefs and Principles**, Kube Publishing Ltd, 2015.

McDougal, Myres S.,
Harold D. Lasswell,
Lung-Chu Chen: “Human Rights and World Public Order: A Framework
for Policy-Oriented Inquiry”, **American Journal of International Law**, C. 63, No: 2, 1969, s. 237-269.

Moeckli, Daniel vd.: **International Human Rights Law**, OUP Oxford, 2014.

Morsink, Johannes: **The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent**, University of Pennsylvania Press, 2010.

Möller, Jakob Th.: “Petitioning the United Nations”, **Universal Human Rights**, C. 1, No: 4, 1979, s. 57-72.

Na, Abdullahi Ahmed An-Na'im: **Islam and the Secular State**, Harvard University Press, 2009.

Naim, Abd Allah Ahmad vd.: **Islam and the Secular State**, Harvard University Press, 2008.

Naim, Abd Allah Ahmad vd.: “The Interdependence of Religion, Secularism, and Human Rights: Prospects for Islamic Societies”, **Common Knowledge**, C. 11, No: 1, 2005, s. 56-80.

Abdullahi A. An-Na'im: **Islamic Family Law in A Changing World: A Global Resource Book**, Zed Books, 2002.

- Abdullahi A. An-Na'im: **Toward an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law**, Syracuse University Press, 1996.
- Nifosi, Ingrid: **The UN Special Procedures in the Field of Human Rights**, Intersentia nv, 2005.
- Normand, Roger, Sarah Zaidi: **Human Rights at the UN: The Political History of Universal Justice**, Indiana University Press, 2008.
- Nyazee, Imran Ahsan Khan: **Outlines of Islamic Jurisprudence**, Lulu.com, 1998.
- Nyazee, Imran Ahsan Khan: **Theories of Islamic Law**, Adam Publishers & Distributors, 1996.
- Olayemi, Abdul Azeez Maruf, Abdul Hamzah Alabi, Ahmad Hidayah Buang: "Islamic Human Rights Law: A Critical Evaluation of UIDHR & CDHRI in Context of UDHR", **SSRN Scholarly Paper**, Rochester, NY, Social Science Research Network, 2015, (Çevrimiçi) <https://papers.ssrn.com/abstract=2690355>, 15.09.2020.
- Otto Jan Michiel, (ed.): **Sharia Incorporated: A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present**, Leiden, Leiden University Press, 2011.

- Portmann, Roland: **Legal Personality in International Law**, Cambridge University Press, 2010.
- Qaradawi, Yousaf: **Islam and Secularism**, Islamabad, Idara Tehqqaat e Islami Press, 1981.
- Ramcharan, Bertrand G.: **Human Rights: Thirty Years After the Universal Declaration : Commemorative Volume on the Occasion of the Thirtieth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights**, BRILL, 1979.
- Rehman, Javaid, Susan Carolyn Breau: **Religion, Human Rights and International Law: A Critical Examination of Islamic State Practices**, Martinus Nijhoff Publishers, 2007.
- Reisman, W. Michael: “Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law”, **American Journal of International Law**, C. 84, No: 4, 1990, s. 866-876.
- Robinson, Nehemiah: **Universal Declaration of Human Rights;; Its Origin, Significance, Application, and Interpretation**, Institute of Jewish Affairs, World Jewish Congress, 1950.

- Saeed, Abdullah: **Human Rights and Islam: An Introduction to Key Debates between Islamic Law and International Human Rights Law**, Edward Elgar Publishing, 2018.
- Saeed, Abdullah: **Interpreting the Qur'ān: Towards a Contemporary Approach**, Taylor & Francis, 2006.
- Saeed, Abdullah: **Islamic Thought: An Introduction**, Routledge, 2006.
- Saeed, Abdullah: **Reading the Qur'an in the Twenty-First Century: A Contextualist Approach**, Routledge, 2013.
- Saeed, Abdullah: **The Qur'an: An Introduction**, Routledge, 2008.
- Saeed, Abdullah,
Hassan Saeed: **Freedom of Religion, Apostasy and Islam**, Ashgate, 2004.
- Saeed, Abdullah,
سعيد عبد الله: "Rethinking 'Revelation' as a Precondition for Reinterpreting the Qur'an: A Qur'anic Perspective / معنى الوحي وتفسير القرآن: دراسة من منظور قرآني." **Journal of Qur'anic Studies** 1, no:1, 1999, s.93-114.
- Sait, Siraj, Hilary
Lim: **Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World**, Zed Books, 2006.
- Schmidt, Markus G.: "Individual Human Rights Complaints Procedures Based on United Nations Treaties and the Need for Reform", **The International and Comparative Law Quarterly**, C. 41, No: 3, 1992, s. 645-659.

- Shah, Niaz A.: **Women, the Koran and International Human Rights Law: The Experience of Pakistan**, Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
- Smith, Rhona K. M.: **Textbook on International Human Rights**, Oxford University Press, 2016.
- Sohn, Louis B.: “The Human Rights Law of the Charter”, **Texas International Law Journal**, C. 12, No: 2-3, 1977, s. 129-140.
- Sohn, Louis B.: “The New International Law: Protection of the Rights of Individuals Rather Than States”, **American University Law Review**, C. 32, No: 1, 1982, s. 1-64.
- Sookhdeo, Patrick: “Issues of Interpreting the Koran and Hadith”, **Connections**, C. 5, No: 3, 2006, s. 57-82.
- Ssenyonjo, Dr
Manisuli, Professor
Mashood A. Baderin: **International Human Rights Law: Six Decades after the UDHR and Beyond**, Ashgate Publishing, Ltd., 2013.
- Ṭāhirulqādrī,
Muḥammad: **Peace Integration & Human Rights**, Minhaj-ul-Quran Publications, 2012.

- Tandon, L.N, S.K Kapoor: **International Law, Lahore**, Mansoor Book House, 2010.
- Tomaszewska, Anna, Hasse Hämäläinen: **The Sources of Secularism: Enlightenment and Beyond**, Springer, 2017.
- Tomuschat, Christian: **Human Rights: Between Idealism and Realism**, Oxford University Press, 2008.
- Van Dervort, Thomas R.: “International Law and Organization. An Introduction”, **Verfassung in Recht und Übersee**, C. 32, No: 1, 1999, s. 111-115.
- Voinea, Nicoleta: “Drafting of the Universal Declaration of Human Rights”, Travaux préparatoires, United Nations. **Dag Hammarskjöld Library** (15.09.2020), (Çevrimiçi) <https://research.un.org/en/undhr/ga/thirdcommittee>, 15.09.2020.
- Weiss, Bernard G.: **The Spirit of Islamic Law**, University of Georgia Press, 2006.
- Wotipka, Christine Min, Kiyoteru Tsutsui: “Global Human Rights and State Sovereignty: State Ratification of International Human Rights Treaties,

1965-2001”, **Sociological Forum**, C. 23, No: 4, 2008, s. 724-754.

Yahaya Aminu, Dr. Muntaqa: “Illegitimate Child (Walad Al-Zina) And His position in Islamic Succession”, **IOSR Journal of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)**, 2, C. 20, No: 12, 2015, s. 25-27.

Zayd, Nasr Abu vd.: “SELECTED THINKERS ON ISLAM, SHARIA, DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS”, **Reformation of Islamic Thought, A Critical Historical Analysis**, Amsterdam University Press, 2006, s. 83-100, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/j.ctt46mt56.9>.

احمد، پروفیسر قاضی مقبول: اسلام اور اجتہاد، مکتبہ قدوسیہ، موٹروے پریس، 2001

القادری، ڈاکٹر محمد طاہر: اسلام میں انسانی حقوق، لاہور، منہاج القرآن پبلیکیشنز، 2004

القرضاوی، یوسف، مترجم، ساجد الرحمن صدیقی صدیقی: اسلام اور سیکولر ازم، اسلام آباد، عالمی ادارہ فکر اسلامی، مطبع ادارہ تحقیقات اسلامی، 1997

الواسع، پروفیسر اختر، محمد فہیم اختر ندوی: فقہ اسلامی تعارف اور تاریخ، مکتبہ قاسم العلوم، گنج شکر پریس، 2011

اسلام اور تہذیب مغرب کی کشمکش، موثر وے پریس لاہور بابتام بیت
الحکمت، 2006

امین، ڈاکٹر محمد:

پاکستان ناگزیر تھا، ہفتم، مطبع شعبہ تہذیب و تالیف و ترجمہ، جامعہ
کراچی، ۲۰۱۰

ریاض، سید حسن:

دساتیر پاکستان کی اسلامی دفعات ایک تجزیاتی مطالعہ، اسلام آباد،
شریعہ اکیڈمی، ادارہ تحقیقات اسلامی، بین الاقوامی اسلامی
یونیورسٹی، اسلام آباد

شام، ڈاکٹر شہزاد اقبال:

تصور پاکستان بانیان پاکستان کی نظر میں، اسلام آباد، شریعہ اکیڈمی،
بین الاقوامی اسلامی یونیورسٹی، اسلام آباد، ۲۰۰۵

شریعہ اکیڈمی:

محاضرات فقہ، لاہور، الفیصل ناشران، 2005

غازی، ڈاکٹر محمود احمد:

پارلیمنٹ اور تعبیر شریعت، لاہور، مجلس التحقیق الاسلامی، احد پرنٹنگ
پریس، 2005

مدنی، حافظ عبد الرحمن:

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

“- OHCHR Dashboard”, **Saudi Arabian Reservations on CRC**, (14.09.2020),
(Çevrimiçi) <https://indicators.ohchr.org/>, 14.09.2020.

“- OHCHR Dashboard”, **Saudi Arabian Reservations on CEDAW**, (14.09.2020),
(Çevrimiçi) <https://indicators.ohchr.org/>, 14.09.2020.

“- OHCHR Dashboard”, **Iran’s Declaration on CRC**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)
<https://indicators.ohchr.org/>, 15.09.2020.

“- OHCHR Dashboard”, **Iran’s Declaration on CRPD**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)
<https://indicators.ohchr.org/>, 15.09.2020.

“**At-a-Glance: UN World Summit**”, (14.09.2005), (Çevrimiçi)
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4245848.stm>, 24.12.2019.

“**Can Pakistan Implement The International Bill Of Human Rights?**”,
RadioFreeEurope/RadioLiberty, (02.09.2020), (Çevrimiçi)
https://www.rferl.org/a/gandhara_international_bill_of_rights_afridi/2244846.html,
02.09.2020.

“**Complaint Procedure**”, **Claiming Human Rights**, (24.12.2019), (Çevrimiçi)
http://www.claiminghumanrights.org/hrc_complaints.html, 24.12.2019.

“**Democracy**”, 20.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/democracy/index.html>, 18.02.2021.

Fathi, Nazila: “Iran’s Hard-Liners Reject Reform Bills Approved by Parliament”,
The New York Times, (14.08.2003), blm. World, (Çevrimiçi)
<https://www.nytimes.com/2003/08/14/world/iran-s-hard-liners-reject-reform-bills-approved-by-parliament.html>, 15.09.2020.

“**Govt to Cough up Rs2.9tr on Debt Payments next Year**”, (25.02.2021),
(Çevrimiçi) <https://www.thenews.com.pk/print/672108-govt-to-cough-up-rs2-9tr-on-debt-payments-next-year>, 25.02.2021.

“**History of the United Nations | United Nations**”, (24.12.2019), (Çevrimiçi)
<https://www.un.org/en/sections/history/history-united-nations/>, 24.12.2019.

“**Hudud - كتاب الحدود** - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/urn/2115070>,
07.03.2021.

“**Hudud - كتاب الحدود** - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/urn/2115080>, 07.03.2021.

“**Introduction to Complaints Procedures - How To Complain About Human Rights Treaty Violations**”, (25.12.2019), (Çevrimiçi) http://www.bayefsky.com/complain/9_procedures.php, 25.12.2019.

“Jami` at-Tirmidhi 1919 - Chapters on Righteousness And Maintaining Good Relations With Relatives - كتاب البر والصلة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (09.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/tirmidhi:1919>, 09.03.2021.

“Jami` at-Tirmidhi 1921 - Chapters on Righteousness And Maintaining Good Relations With Relatives - كتاب البر والصلة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/tirmidhi:1921>, 07.03.2021.

Limon, Marc: “**Reform of the UN Human Rights Petitions System**”, Human Rights, 01.2018, (Çevrimiçi) <https://www.universal-rights.org/urg-policy-reports/reform-un-human-rights-petitions-system-assessment-un-human-rights-communications-procedures-proposals-single-integrated-system/>, 24.12.2019.

Limon, Marc, Power Hilary: “**History of the United Nations Special Procedures Mechanism, Evolution and Reform**”, 09.2014, (Çevrimiçi) <https://www.universal-rights.org/urg-policy-reports/history-of-the-united-nations-special-procedures-mechanism-origins-evolution-and-reform/>, 24.12.2019.

“Ministry of Religious Affairs Get Interest On Hajj Pilgrims Amount – **Abb Takk News**”, (25.02.2021), (Çevrimiçi) <https://abbtakk.tv/en/ministry-of-religious-affairs-get-interest-on-hajj-pilgrims-amount/>, 25.02.2021.

Newspaper, From the: “Shariat Court Knocks out 3 Sections of Women`s Protection Act”, **DAWN.COM**, 23.12.2010, (Çevrimiçi)

<https://www.dawn.com/2010/12/23/shariat-court-knocks-out-3-sections-of-women-s-protection-act/>, 14.09.2020.

“Islamic Law and Human Rights”, **SSRN Scholarly Paper**, Rochester, NY, Social Science Research Network, Spring/Summer.2003, (Çevrimiçi)
<https://papers.ssrn.com/abstract=2407010>, 21.07.2019.

“OHCHR | 1503 Procedure”, **Complaints procedures under the human rights treaties**, (24.12.2019), (Çevrimiçi)
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Petitions/Pages/1503Procedure.aspx>,
24.12.2019.

“OHCHR | A handbook for Civil Society”, (25.12.2019), (Çevrimiçi)
<https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/CivilSociety/Pages/Handbook.aspx>, 25.12.2019.

“OHCHR | Complaint Procedure Human Rights Council Complaint Procedure”, United Nations Human Rights Council, (25.12.2019), (Çevrimiçi)
<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/complaintprocedure/pages/hrccomplaintprocedureindex.aspx>, 25.12.2019.

“OHCHR | Individual Communications”, (25.12.2019), (Çevrimiçi)
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Petitions/Pages/IndividualCommunications.aspx>, 25.12.2019.

“OHCHR | Inquiry procedure”, (25.12.2019), (Çevrimiçi)
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/InquiryProcedure.aspx>,
25.12.2019.

“OHCHR | Special Procedures of the Human Rights Council”, (25.12.2019), (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>,
25.12.2019.

Powell, Mike: “Is Islam Compatible With Democracy and Human Rights? | Center for Inquiry”, 16.11.2018, (Çevrimiçi) <https://centerforinquiry.org/blog/is-islam-compatible-with-democracy-and-human-rights/>, 15.09.2020.

“Quaid’s Philosophy in the Light of Quran”, **The Nation**, 10.09.2013, (Çevrimiçi) <https://nation.com.pk/11-Sep-2013/quaid-s-philosophy-in-the-light-of-quran>, 14.09.2020.

Reuters: “Pakistan to Continue Moratorium on Capital Punishment”, **DAWN.COM**, 03.10.2013, (Çevrimiçi) <http://www.dawn.com/news/1047193>, 25.02.2021.

“Sahih al-Bukhari 1365 - Funerals (Al-Janaa’iz) - كتاب الجنائز - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/bukhari:1365>, 07.03.2021.

“Sahih al-Bukhari 5174 - Wedlock, Marriage (Nikaah) - كتاب النكاح - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/bukhari:5174>, 07.03.2021.

“Sahih al-Bukhari 6516 - To make the Heart Tender (Ar-Riqaq) - كتاب الرقاق - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/bukhari:6516>, 07.03.2021.

“Sahih Muslim 2548b - The Book of Virtue, Enjoining Good Manners, and Joining of the Ties of Kinship - كتاب البر والصلة والآداب - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/muslim:2548b>, 07.03.2021.

“**SAUDI ARABIA**”, **INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS**, (15.09.2020), (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/reports/1997/saudi/Saudi-07.htm>, 15.09.2020.

“Sunan Abi Dawud 3592 - The Office of the Judge (**Kitab Al-Aqdiyah**) - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (25.02.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/abudawud:3592>, 25.02.2021.

“Sunan Ibn Majah 3658 - Etiquette - كتاب الأدب - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم)”, (07.03.2021), (Çevrimiçi) <https://sunnah.com/ibnmajah:3658>, 07.03.2021.

“The Arab Charter on Human Rights Is Incompatible with International Standards - Louise Arbour”, **Humanists International**, 11.03.2008, (Çevrimiçi)
<https://humanists.international/2008/03/arab-charter-human-rights-incompatible-international-standards-louise-arbour/>, 03.09.2020.

“**The Cairo Declaration and the Universality of Human Rights | International Humanist and Ethical Union**”, 31.10.2008, (Çevrimiçi)
<https://web.archive.org/web/20081031135736/http://www.iheu.org/node/3162>, 21.07.2019.

“Treaty bodies countries”, **Saudi Arabia, Report before CEDAW Committee**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/countries.aspx, 14.09.2020.

“Treaty bodies Download”, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fPAK%2fCO%2f1&Lang=en, 14.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **UN’s Treaty Body Database**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT/C/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding observations on 4th periodic report of Pakistan**, February 10-28, 2020, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fPAK%2fCO%2f5&Lang=en, 14.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the initial report of Pakistan (ICCPR)**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the initial report of Pakistan (ICESCR)**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E/C.12/PAK/CO/1&Lang=En, 14.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Replies of Pakistan to the list of issues (ICESCR)**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2FPAK%2FQ%2F1%2FAdd.1&Lang=en, 14.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fSAU%2fCO%2f2&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Saudi Arabia**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fSAU%2fCO%2f3-4&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding observations on the second periodic report of Saudi Arabia (UNCAT)**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fC%2fSAU%2fCO%2f2&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Human Rights Watch Submission to the CEDAW Committee of Saudi Arabia’s Periodic Report 69th Session**, January 2018, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCEDAW%2fNGO%2fSAU%2f30052&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Thematic Report on Muslim Family Law and Muslim Women’s Rights in Saudi Arabia**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCEDAW%2fNGO%2fSAU%2f30191&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding Observations of the Committee on Iran (CCPR)**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f79%2fAdd.25&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Concluding Observations of the Committee on Iran (CCPR) (Third Periodic Report)**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f79%2fAdd.25&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Replies from the Government of the Islamic Republic of Iran to the list of issues**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fIRN%2fQ%2f3%2fAdd.1&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, **Submissions to the Human Rights Committee For the 103RD Session of the Human Rights Committee (October 17-November 4, 2011) Amnesty International**, p6, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCCPR%2fNGO%2fIRN%2f103%2f9081&Lang=en, 15.09.2020.

“Treaty bodies Download”, (24.01.2021), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.6&Lang=en, 24.01.2021.

“Treaty bodies Treaties”, **Ratification Status by Country**, (15.09.2020), (Çevrimiçi)

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=131&Lang=EN, 15.09.2020.

“UN ‘Think Tank’ Winds up by Proposing Expert Body to Advise Human Rights Council”, **UN News**, 25.08.2006, (Çevrimiçi)

<https://news.un.org/en/story/2006/08/190032-un-think-tank-winds-proposing-expert-body-advise-human-rights-council>, 24.12.2019.

“United Nations Treaty Collection”, (02.09.2020), (Çevrimiçi)

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=4&clang=_en&mtdsg_no=IV-4&src=IND#36, 02.09.2020.

“United Nations Treaty Collection”, **Saudi Arabian Reservations on CERD**, (14.09.2020), (Çevrimiçi)

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en, 14.09.2020.

Yasir, M.: “**Ministry of Religious Affairs Is Earning Interest from Banks**”, (25.02.2021), (Çevrimiçi) <https://propakistani.pk/2018/01/22/ministry-religious-affairs-earning-interest-banks/>, 25.02.2021.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Syed Muhammad Farrukh BUKHARI

EĞİTİM

(2009) Lisans : Azad Cemmu ve Keşmir Üniversitesi

(2013) Hukuk : Azad Cemmu ve Keşmir Üniversitesi

(2016) Yüksek Lisans : International Islamic University, Islamabad

MESLEKİ DENEYİM

- Eski Misafir Öğretim Üyesi, IIU, Islamabad
- Öğretim Üyesi, Hukuk Bölümü, UAJ&K, Muzaffarabad

YAYINLAR

- The Evolution and Role of Individual Complaint Mechanisms in International Human Rights Law and the Status of Pakistan, Published in RSIL Law Review (Vol.2, No.1) in 2018.